DÁM INCE

A SZEPLŐTELEN FOGANTATÁS VÉDELME MAGYARORSZÁGON

A HUNYADIAK ÉS JAGELLÓK KORÁBAN

RÓMA, 1955

A KATOLIKUS SZEMLE
KIS KÖNYVTÁRA
1

DÁM INCE

A SZEPLŐTELEN FOGANTATÁS VÉDELME MAGYARORSZÁGON

A HUNYADIAK ÉS JAGELLÓK KORÁBAN

RÓMA, 1955

Különlenyomat

a *Katolikus Szemle* 1954. évi 3. és 4., 1955. évi 1. számából.

Printed in Italy

Ft. GÁBRIEL ASZTRIKNAK
A MAGYAR KÖZÉPKOR
FÁRADHATATLAN
KUTATÓJÁNAK

A magyar irodalomnak ép az első rügyei fakadnak, amikor a nyugati kereszténységet Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának eszméje lázba hozza. A XI. és XII. század fordulóján Szent Anzelm tanítványai, főként Eadmér és Osbert, veszik védelmükbe az Isten Anyjának tisztaságát és szentségét, s erélyesen utasítanak vissza minden olyan kísérletet, amely Máriát a bűn szennyével, nemcsak a a cselekedeti, hanem az eredeti bűnnel is, vonatkozásba hozná. Ily értelemben törnek lándzsát Mária fogantatása ünnepének bevezetése mellett. Szent Bernát azonban leinti az első lelkesedést s óvatosságot javasol. Csaknem másfél század, ép a skolasztika aranykora tartotta tiszteletben ezt a tilalmat, s kötötte gúzsba Halézi Sándorok, Nagy Albertek, Tamások, Bonaventúrák mariológiájának kibontakozását. Angol földön azonban nem ment feledésbe Eadmérék érvelése. A XIII. század második felében, különös bátorsággal a végén, De Ware Vilmos és Duns Scotus véget vet a dermedtségnek: újra ajkára veszi Szent Anzelm iskolájának tanítását.

Annál meglepőbb azonban, hogy Szent Bernát századának végén, 1192-1195 között magyar földön a boldvai Keresztelő Szent Jánosról nevezett monostor bencései ünnepet írnak újonan másolt

misekönyvük sanctoráléjába *Conceptio S. Mariae virginis* címen. A becses kézirat, a benne foglalt értékes magyar nyelvemlék címén, *Pray-kódex* néven szerepel irodalomtörténetünkben. Ezután a Magyarország területén használatos misszálék és kalendáriumok, némi kivétellel, az ünnepek sorába iktatják a Conceptio Sanctae Mariae, vagy magyarul: *Bódog Asszony fogantatása napját.* Róbert Károly óta pedig nem egyszer szerepel királyaink okmányainak keltezésében.

Az ünnep elnevezése azonban korántsem tájékoztat affelől, *mit is ünnepeltek voltaképen őseink* Minthogy az Egyház csak természetfeletti, vagyis kegyelmi ténynek szentel ünnepet, jogosan következtették, hogy Szűz Mária fogantatásának is szentnek kellett lennie. Ez a szentség pedig nem jelenthetett kevesebbet, mint azt, hogy Isten nem engedte a Megváltó választott Anyját a Sátán rabságában sínylődni, hanem megmentette őt az eredeti bűn szennyétől. Fogas kérdés azonban: *mikor s hogyan szabadította meg Isten Szűz Máriát az eredeti bűntől?*

Egy őskeresztény áliratokon alapuló s eléggé népszerű nézet az Istenanya csodálatos, Krisztuséhoz hasonló fogantatásában hitt, s így naivan megkerülte a szeplőtelen fogantatás klasszikus nehézségeit. A komolyabb hittudomány azonban Szűz Mária természetes fogantatásáról beszélt, amely, a középkorban divó természettudományos felfogás szerint, még nem jelentette a személlyé-válást: a lélek teremtésére, ill. a léleknek a fiziológiai fogamzással életnek induló magzattal való egyesítésére, az u.n. *lelkesítésre* (animatio), az embrionális élet fejletteb szakaszában (férfinál 45, nőnél 85 nap mulva) került sor. Minthogy bünről és szentségről csak a lélekkel kapcsolatban lehet szó, a

megszentelődés lehetőségéről is csak a lelkesítés beálltával beszélhetünk.

Ám ép itt a bökkenő: *a lelkesítésnek is melyik mozzanatában?* A nyiltabb s tisztultabb felfogás a szívére hallgatott, s megalkuvás nélkül hirdette, hogy Szűz Máriához a bűnnek még az árnyéka sem érhetett, létének egyetlen pillanatában sem volt az eredeti bűn átka alatt, hanem személlyévválásának pillanatában azonnal Isten kegyelmének teljességét élvezte. Ezt a gondolatot képviselte Eadmér iránya, s ezt írta zászlajára Duns Scotus, a ferences iskola vezére. Szent Domonkos fiai is hirdették Szűz Mária eredeti bűntől való mentességét, azonban a megszentelődést későbbi, ha csupán logikailag is utóbbi mozzanatba helyezték, hogy ezzel megmentsék az eredeti bűn egyetemességének Szent Ágostor óta oly nagyfontosságú elvét, s Máriának is biztosítsák a megváltásnak mindanynyiunkkal közös módját.

A dogmatikai alaposság és körültekintés, a tan kibontakozásának akkori fokán, talán az utóbbi nézetet javasolta, azonban a «haladó» felfogás igazát sem lehetett elvitatni: az Isten Anyjának méltóságával, főként azonban az Isten Fiának gyermeki lelkületével nem lehet összeegyeztetni a sátáni szennyet Szűz Mária lelkén. A *megváltás egyetemes szükségességét* ők sem tagadták Máriával kapcsolatban, csak annyival tökéletesebb megváltási mód illendőségét hangoztatták, amennyivel az istenanyai méltóság minden más teremtményi tökéletességet felülmúl. Ez a mód pedig Duns Scotus szerint abban áll, hogy Isten a bűnnek még az árnyékát sem engedi szent Anyjához, hanem a megváltás összes kegyelmeivel megelőzi őt (praeredemptio).

Amikor magyar földön az Immaculata körül

folyó harcok fellángolnak, a kérdésnek ezer ágaboga nőtt: az áldatlan egyházpolitikai helyzet minden szála beléakadt, a sok fától nem lehetett látni az erdőt. Hogy hazai hittudósaink és kódexirodalmunk tanítását és módszerét megértsük, néhány vonásban fel kell vázolnunk a XV. századi Immaculata-viták mind egyetemes, mind hazai vonatkozásban fontosabb állomásait.

I. A BÁZELI ZSINAT DÖNTÉSÉNEK VISSZHANGJA AZ EGYHÁZBAN

Bármennyire is kiváló Duns Scotus érvelése, távolról sem érte el azonnal a kívánt hatást. A Scotus halálát (1308) követő félszázadban mindössze hat hittudósról tudjuk kimutatni, hogy vallotta Mária szeplőtelen fogantatását (1). A következő száz esztendő azonban annál jobban kiélezte a helyzetet a nagy skolasztikus mesterek tagadó álláspontjának és Duns Scotusnak hívei között. A viták lángja az egyetemi aulákból a templomi szószékekre csapott át. A hívek lelkesedése a «haladók» mellé állt, hitét azonban nem kis fokban zavarta a tagadók érvelése. Mind a két párt nagy nevekre hivatkozott, sokszor ugyanazokra: Szent Ágostonra, Szent Jeromosra, Szent Anzelmre, s ellentétes kinyilatkoztatások és csodatételek tömegével árasztották el a közvéleményt.

A bázeli zsinat döntése

Zsigmond császárt is, a pápát is ostromolják mindenfelől, vessenek véget az áldatlan állapotnak, zsinat döntsön a kérdésben. Igy került az ügy a

(1) Ezek De Ware Vilmos, Duns Scotus, Breton-i Rudolf, Auriol Péter, Meyronnes Ferenc, ferencesek, és a bencés Bronwich-i Richárd.

bázeli zsinat elé, amely több mint három évig tartó vitatkozás, tanulmányozás után, 1439. szeptember 17.-én ünnepélyesen cikkelybe foglalta: az a tan, amely azt vallja, hogy a dicsőséges Szűz, Istenszülő Mária, Isten különös kegyelmének bőségétől megelőzve és annak működése folytán, igazában soha sem volt az eredeti bűn szolgaságában, hanem mindenkor mentesen, szentül és szeplőtelenül maradt mindenfajta eredeti és tényleges bűntől, jámbor és az Anyaszentegyház áhitatával, valamint a katolikus hittel, a józan ésszel és a Szentírással összhangban álló tanítás, amelyet ép ezért minden katolikus hívőnek helyeselnie, megtartania és vallania kell; s ennek ellenkezőjét senkinek sem szabad ezentúl hirdetnie, vagy tanítania. Ugyanakkor elrendeli, hogy december 8.-át sub nomine conceptionis, vagyis Szűz Mária fogantatása címén ünnepeljék meg az egész Egyházban; s azoknak, akik az ünnep miséjén és két vecsernyéjén jelenvannak, 100-100, a szentbeszéden résztvevőknek pedig 150 napi búcsút engedélyez. A misét és a zsolozsmát a tan lánglelkű apostola, Segovia-i János, — akinek oroszlánrésze volt a bázeli döntés létrejöttében is, — szerkesztette. Lényegében a kisasszonynapi zsolozsmát írta át a szeplőtelen fogantatásra vonatkozó részek beiktatásával.

A kereszténység Európa-szerte ujongott örömében. Egyházmegyék, szerzetesrendek, egyetemek, sőt egész országok fogadták el a bázeli határozatot. A vallásos áhitat pedig a sátántipró, győzelmes Asszony eszméjében látta minden akkori veszedelem és csapás elhárítóját. Hiszen, baj volt elég: elemi csapások, járványok, a keleti Egyház végleges elidegenedése, a nyugati egyházszakadás, a török, majd Luther és Kálvin...

A győzelmi mámorba azonban kesernyésen ve-

gyült a tudat, hogy *a bázeli zsinat már elszakadt a törvényes pápától*, amikor a szeplőtelen fogantatás ünneplését helyben hagyta. Növelte a zavart, hogy az 1457.-i *avignoni tartományi zsinat*, a pápai követ jelenlétében, elfogadta a bázeli határozatot, betartását megparancsolta, s kiközösítés terhe alatt megtiltotta, hogy bárki is a szeplőtelen fogantatás ellen beszéljen, vagy felőle vitába bocsátkozzék. A pápa ugyanakkor nem nyilatkozott a kérdésben. Maga a római egyház is így énekelte a zsolozsmában: ... generali concilio confirmata celebratur per multa Ecclesiae loca; egyetemes zsinat megerősítésével ünneplik számos helyen az Egyházban.

Nem csoda tehát, ha a szeplőtelen fogantatás tanának ellenfelei kitapogatták s kiaknázták a bázeli zsinat sebezhető pontjait. Nagyszerűen kezükre játszott az a körülmény, hogy a bázeliak elszakadása után Firenzében ülésező törvényes zsinat Jézus Krisztus eredeti bűn nélkül való fogantatását hangsúlyozva, semmit sem szól Szűz Máriáról. Sőt annyira mentek, hogy a bázeli határozatot bosszúállás művének, a zsinati atyákat az Egyház ellenségeinek bélyegezték. Az avignoni tartományi zsinat megerősítő végzését pedig azzal utasították el, hogy pápai követ nem illetékes efféle nyilatkozatra.

Az ellenállás különösen *Bandelli Vince*, domonkosrendi szerzetes személyében erősödött meg. Imolában tűnik fel először 1474-1475 táján. 1475-ben, *Libellus recollectorius auctoritatum de veritate conceptionis B.V. Mariae* címen, Milánóban névtelenül kiadott művéből kiviláglik, mit is tanithatott, mit képviselt a vitában. Alvarus Pelagius tanuságára hivatkozva azt állította, hogy a S. Maria Maggiore-ban dívó december 8.-i mise könyör-

gése így kezdődött: Deus, qui sanctificationem Virginis... Ami azt bizonyítaná, hogy a római Egyház régen nem Szűz Mária fogantatását, hanem megszentelődését ünnepelte. Ugyanezt ismétli meg az ellenállás legnagyobb bázeli, majd firenzei képviselője, *Ioannes de Turrecremata*, s Bandelli fegyvertársa: *Bartholomaeus de Spina*. Bandelli 200-nál több Szentatyákból, hittudósokból merített idézettel igyekszik igazolni, hogy Szűz Máriának az eredeti bűn törvénye alá kellett esnie. A Mária szeplőtelenségét védő táborra pedig kígyót-békát rákiált.

IV. Sixtus rendeletei

IV. Sixtus pápa nem maradhatott közömbös a vita szenvedélyessége és hangneme iránt. Hogy a közvéleményt megnyugtassa, 1477 első napjaiban nyilvános vitára hívta meg a két tábort. Bandellivel szemben *Brescia-i Ferenc*, ferences generalis képviselte az Immaculata ügyét. S oly könnyedséggel oldotta meg Bandelli ellenvetéseit, mint ahogy Sámson lepattantotta a filiszteusok béklyóit. Miért is Sámson Ferenc néven emlegetik azóta kortársai. A pápa maga is Ferenc javára döntött, misét és zsolozsmát szerkesztetett, amelyet 1477. február 27.-én *Cum praecelsa* kezdetű bullájával jóváhagyott, s ugyanolyan búcsúkat fűzött hozzá, mint az előző pápák Úrnapjához.

IV. Sixtus bullája *az első hivatalos és törvényes nyilatkozat* a szeplőtelen fogantatás ünnepe mellett. A pápa maga is tudatában volt eljárása jelentőségének. Miután a bullát kihirdette, Assziszi Szent Ferenc sírjára helyezte, annak a gyengéd ragaszkodásnak s bátor kiállásnak jelképezésére, amely Szent Ferenc családját, amelyhez maga a pápa is tartozott, mindenkorra az Immaculata-val eljegyez-

te. A szintén ferences *Bernardinus de Bustis* lelkesülésében új zsolozsmát szerkesztett, a pápa 1480. okt. 4.-én (Szent Ferenc napján) kelt *Libenter* kezdetű brévéjével jóváhagyta.

A « Cum praecelsa » tapintatos hangnemén azonban ismét vérszemet kaptak a szeplőtelen fogantatás ellenfelei, s kihasználva azt, hogy a bulla « Immaculatae Virginis mira Conceptio »-ról, a szeplőtelen Szűz csodálatos fogantatásáról beszél, így kovácsoltak fegyvert: A pápa nem a természetes fogantatás ünneplőit látja el búcsúkkal és engedményekkel, hanem azokat, akik a *lelki fogantatást*, vagyis a lelkesítés után bekövetkező megszentelődést tekintik az ünnep tárgyának. Az 1478-ban *Ercole d'Este*, ferrarai herceg rendezésében lefolyt s hat óráig tartó vitában is Bandelli ezzel az ujdonsággal toldotta meg eddigi érveit, s kísérelte védelmezni *Bartholomaeus Bellati a Feltre*, konventuális ferences, *Baptista Ferrariensis*, kármelita s bizonyos *Caesarius* nevű szervita ellenében. A dispután kifejtett érveit három év mulva könyvben is megjelentette *Tractatus de singulari puritate et praerogativa conceptionis Salvatoris nostri Iesu Christi* (Bologna, 1481) címen. A művet Ercole d'Estének ajánlja. Az ajánló sorokban győzelemről beszél, azonban ép maga Bandelli sorai hagynak kétséget a fölény felől. Mindenesetre társaival egyetemben különösen Lombardiában nagy port ver, a hívek újabb botránkozására.

Végre is megint IV. Sixtus vetett véget a viszszás helyzetnek, s 1482-ben megjelent *Grave nimis* kezdetű brévéjében hamisaknak, téveseknek, az igazságtól távolállóknak jelentette ki azokat a tételeket, amelyeket « egyes szerzetek Lombardia különböző tájaira igehirdetésre kiküldött tagjai » hirdetni nem átallanak; akik t.i. eretnekeknek

merik bélyegezni Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának védőit, s azt állítják, hogy a római egyház is csak lelki fogantatást, vagyis megszentelődést ünnepel december 8.-án. Elítéli az ilyen értelemben nyilatkozó könyveket s kiközösítéssel sújtja azokat, akik a kárhoztatott tételeket és könyveket védelmükbe veszik; valamint azokat is, akik a szeplőtelen fogantatás ellenségeit vádolják eretnekséggel.

A pápa tapintatára vall, hogy nem említi meg Bandelli nevét. Minthogy azonban nézete más országok nyugalmát is felkavarta, 1483. szeptember 4.-én az egész világra kiterjesztve s egyéb kisebb jelentőségű változtatásokkal *ismét kiadta a Grave nimis-t* a pápa. Épen elkészült nagyszerű Stellariumával *Temesvári Pelbárt*, amikor a breve megérkezett Magyarországra. Pelbárt az elsők között lehetett, akik látták a bullát, mert nagyon kiemeli: «cuius tenorem vidi»; s még idejében betoldja sajtóra kész művének Szűz Mária szeplőtelenségéről szóló fejezetébe a pápa döntő fontosságú s annyi háborúság után nyugvó pontot jelző rendelkezését. Joggal írhatta tehát *Bernardinus de Bustis* IV. Sixtus bulláinak hatásáról: «... (festum) quotidie maiori veneratione celebrari in Gallia, Anglia, Hispania, Scotia, Hibernia, Germania, *Slavonia ac Pannonia*, atque Italia, et in universis mundi partibus».

II. A SZEPLŐTELEN FOGANTATÁS MAGYAR VÉDŐI

Hogy Hazánkban is élénk visszhangot keltett a Nyugatot annyi szenvedélyességgel lefoglaló Immaculata-mozgalom, abban nem csekély része van az ország nagyhatalmi helyzetének. Nemcsak tudományra szomjas ifjúságunk keresi fel Európa

jeles műveltségi központjait, hanem királyi és főúri udvaraink tudomány- és művészetpártoló kedvtelése és nagylelkűsége is számos kiváló idegent csábít Magyarországra. A pécsi, óbudai és pozsonyi egyetemek mellett kiemelkednek a szerzetesrendek studium generale-i; a domonkosok egyetemet szerveznek s a legkiválóbb külföldi tehetségeket hívják meg katedráikra. Királyaink könyvtáráról egész Európa beszélt, Mátyás Corvináiból még ma is 152 kézirat és 4 nyomtatott könyv hirdeti különböző könyvtárakban a humanista magyar műveltség színvonalát.

Mi sem természetesebb tehát ebben a szellemi kölcsönhatásban, mint az, hogy a Szeplőtelen eszméje is tüzet fogott a hittudomány és szónoklati irodalom magyar művelőinek lelkében. Liturgikus könyveink híven tükrözik a tan fejlődését: a Pray-kódex nyílt hitvallásától a domonkos misszálék óvatos hangneméig minden árnyalatát megleljük bennük. A Vatikáni Könyvtár Pal. Lat. 460 jelzésü kézirata, amelyben *Gábriel Asztrik* egy XIII. századi magyar klerikus egyetemi beszédgyüjteményét fedezte fel, kisasszonynapi vázlatában foglalkozik Szűz Mária eredetének, fogantatásának és megszentelődésének kérdésével, természetesen a kor szellemének megfelelőleg a megszentelődési elmélet keretei között.

Annál világosabb a bázeli zsinat utáni magyar szerzők beszédje. Akár latinul szólalnak meg, akár magyarul, egységes állásfoglalásuk egyben azt is igazolja, hogy a hívő közvélemény is a szeplőtelen fogantatás tanáért lelkesedett, s az ország vezetőrétege, alighanem fennkölt szellemű s a kort mozgató eszmék iránt fogékony királyaink tetszésétől kísérve, szívesen hallgatta Boldogasszonyunk annyit vitatott kiváltságának bizonyságait.

A) *Latinnyelvű Immaculata-irodalmunk*

A XV.-XVI. századi magyar irodalom, kódexirodalmunk virágkora, nagyjából osztozik a többi nemzetek vallási irodalmának sorsában: árnyéka a latin nyelvű vallási irodalom eszméinek. A kor gyermeke még latinul gondolkozik, az érveknek latin fogalmazásban van erejük. Nemzeti nyelvre nem egyszer csak rövidítve, amúgy nagyjából, népszerűsítés céljából ülteti át a latin művek főbb gondolatmeneteit. Azonban ez a kivonatos magyar összefoglalás ép elégségesnek igérkezik arra, hogy a szeplőtelen fogantatás tanának elméleti megalapozását és érvelési módszerét benne mutassuk be. Latinul író hittudósainkkal kapcsolatban inkább a tan mozgalmi lendületét, hittudósaink korszerű felkészültségét igyekszünk igazolni.

A Krisztus-társulat tankönyve

A magyar művelődéstörténet egyik legszebb fejezete az *esztergomi Krisztus-társulat*, Collegium Christi története. 1390-ben alapítja Budai János, barsi főesperes, esztergomi kanonok. Ómaga is tudományosan képzett férfi, *Rationale* címen könyve is maradt reánk. Ha még annyi s még oly zseniális gondolatokban gazdag könyvet is írt volna, nem kötelezte volna hálára az utókort úgy, ahogy a Collegium Christi alapításáért áldották évszázadokon keresztül emlékét szegénysorsú magyar tehetségek. A tudomány művelőinek legszebb erényére tett szert: lelkiismereti kötelességének érezte, hogy mások kincsévé is tegye a tudás áldásait. Négy budai házának jövedelmét fordította a Collegium alapítására, s alapítványt tett le, amelynek jövedelméből a társulati elnök időnkint egy-egy tehetséges szegénysorsú papot volt köteles

külföldi egyetemekre küldeni. Ha a tanuló hazajött s jó állásba került, lelkiismeretben köteles volt visszatéríteni a reáköltött összeget. Az esztergomi érseket arra kötelezte a Társulat, hogy a barsi főesperességet mindenkor olyan papnak juttassa, aki a Társulat pénzén tanult. A Collegium a XVII. században még fennáll. Szabályait IX. Bonifác pápa hagyta jóvá 1399-ben.

Ez a Collegium azonban nemcsak ösztöndíjas alapítvány volt, hanem káptalani papnevelde is. A budapesti *Magyar Nemzeti Muzeum* m. ae. 410. számu kézirata őrzi az iskola tananyagát, tanulói jegyzeteit. A kézirat 180v-181v fólióján «De VII privilegiis quae figurantur per fructus virgae Aaron» címen a 3. kiváltságnál kerül párhuzamba Keresztelő Szent János és Szűz Mária megszentelődésének titka. A leglényegesebb különbség a két megszentelődés között, hogy Szent János, fogantatása után hat hónapra, Mária és az Ur jelenlétében szentelődik meg, Szűz Mária pedig már léte első pillanatában kegyelemben van. Ugyanennek a kéziratnak 193. fólióján egy csudatörténet (Elsinus apát látomása) hirdeti még, hogy a XV. század dereka táján mennyire otthonos eszméje volt magyar papságunknak Szűz Mária szeplőtelen fogantatása.

Pannoniai Mihály vitája Zárai Antallal

Ugyanebben az időben tünik fel a szeplőtelen fogantatás magyarországi védelmének egyik legrokonszenvesebb alakja, a magyar irodalomtörténészeknek annyi fejtörést okozó *Pannoniai Mihály*, pálos hittudós és hebraista. A ládi Czudarok költségén 8 évig tanult Párizsban, majd hazatérve a Pálosrend szellemi központját, Budaszentlőrincet

választotta lakhelyéül. Nagyszerű képzettsége és kivételes tehetsége előtt könnyen megnyíltak a főurak palotái, sőt maga a király, V. László, majd Hunyadi Mátyás is szívesen látta udvarában. Történt pedig, hogy egy *Antal* nevű domonkos atya szóba hozta Mihály jelenlétében azokat a kifogásokat, amelyekkel a domonkosok Lombardiában s egyebütt Szűz Mária szeplőtelen fogantatását támadták. S amikor látta, hogy Mihály hallgat, megküldte tételeit a szerzetesrendek klastromainak és főiskoláinak, a budai előkelőségnek s magának a királynak is. Bár Budán nem hiányzott, aki felvegye az odadobott kesztyűt, — hiszen már az ötvenes évek eleje óta magyarázza a Liber Sententiarum-ot a kor kétségtelenül legnagyobb mariológusa, Temesvári Pelbárt, s a vele konzseniális Laskai Ozsvát a ferencesek budai generale studiumán, s a többi szerzetesek sem voltak nagyszerű tehetségek híján, — Mátyás király Mihályt jelölte ki ellenvetőnek. Mihály azonban a vita során kénytelen volt belátni, hogy nem sok eredményt ér el, ha az ellenvető hálátlan szerepét vállalja, s hagyja, hogy ellenfele csillogó dialektikájával kápráztassa a közönséget. Ügyes fondorlattal megszakította a vitatkozást, s a következő napokban ő hirdette meg tételeit. Fogása nagyszerűen sikerült. A maga nézetére hangolta a királyt s a közönséget, s a krónika szavai szerint: «enodatis ex Alexandro Alensi difficultatibus», győzelmesen maradt a porondon.

Könyvet is írt Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának védelmére, ez azonban, a Szentlélekről, a remeték életéről írt műveivel s néhány az egyetemes káptalan ügykörével foglalkozó beszédével együtt, lappang valahol, vagy tán el is veszett.

A győzelem megnövelte Mihály tekintélyét az

udvarban, de, úgy tetszik, kárára vált a király kegye. Mintha elbizakodott volna. A Rendben is kudarcot vallott azzal a törekvésével, hogy a legfőbb elöljárói tisztet doktoroknak, magiszterekne tartsa fenn. Felkerekedett tehát, s Czudarék újabb támogatásával ismét Párizsba ment héber nyelvet tanulni. A krónikák szerint Párizsban halt meg. Néhány ujabb kutató szerint Rómában a Santo Stefano Rotondo -ban nyugodnék a « cripta heremitarum »-ban több magyar pálossal.

Amily eleven a krónikák leírása a vita lefolyásáról, olyan szűkszavú egyéb fontos körülmények meghatározásában. Így igen érdekes lenne tudnunk, *mikor volt a budai disputa? Összefüggésben van-e a ferraraival? Ki rejtőzik az Antal nevű dömés mögött? Mátyás királyt az Immaculata koronás pártfogói közé sorolhatjuk-e?* Olyan kérdések, amelyek alaposabb tanulmányt érdemelnek. Addig is papírra vetünk néhány szempontot eddigi kutatásaink alapján.

Bár a bázeli zsinat után beállt viharszünet alatt sem szunnyadtak a szenvedélyek, lángra mégis az 1457.-i avignoni tartományi zsinat már ismert, bázeli határozatot megerősítő rendelkezése lobbantotta. A domonkosrendi *Raphael a Pornasio* külön munkát szentel a kérdésnek, majd egy 1465 táján az avignoni püspökhöz és hívekhez írt levelében azzal a vádolja az avignoni zsinatot, hogy alapjában rendítette meg az Egyház hitét, mert pápának kell döntenie a kérdésben s nem legátusnak. Alig telik bele 10 esztendő, Bandelli fellépése végkép elkeseríti a helyzetet. A *budai disputának időpontját* is a legnagyobb valószínűség szerint 1465 utánra, vagy még pontosabban: 1476-1483 közé kell helyeznünk. IV. Sixtus második, 1483-ban kelt Grave nimis-e után aligha került sor vitára.

Eggerer ugyan az 1444., Gyöngyösi pedig az 1459. esztendő eseményeihez fűzi a Mihályról szóló fejezetet, rájuk azonban nem lehet biztonsággal hagyatkozni kronológiai kérdésekben. Eggerer u.i., mint annyi más kérdésben, minden közelebbi meghatározás nélkül, inkább gondolat-társítás alapján említi meg a fegyelemért buzgólkodó s a lanyhák javításához értő Berecz generalis jellemzésénél. Gyöngyösi pedig a legfőbb elöljárói méltóságra törtető, a hatalmasok kegyét vadászó, a jótevők alamizsnáján jól élő, tudományával hivalkodó szertetest látja benne, akire, nyilván friss, személyi harcokból táplálkozó emlékeitől indíttatva (a XVI. sz. elején írta krónikáját), az első kínálkozó alkalommal minden rosszat elmond. Még azt is bűnéül rója fel, hogy a Párizsba magával vitt budaszentlőrinci könyvek halála után elkallódtak.

A *budai és ferrarai disputa viszonyának* kérdését azért is érdemes felvetni, mert Mátyás király második, Aragoniai Beatricével kötött házassága révén, rokonságba került Ercole d'Este ferrarai herceggel, s a két udvar kölcsönös hírszolgálata, művelődési kapcsolatai, hatásai, vagy épen versengései nem utolsó sorban indíthatták Mátyást a vita rendezésére.

S ha már itt tartunk, nem nagy merészség kell ahhoz, hogy a pórul járt Antal testvérben a Zágrábból 1477-ben Budára helyezett *Zárai Antalt* lássuk, akit ép a magiszteri fokozat elnyerése címén helyeztek a domonkosok budai studiumába, s aki egyben Beatrice királyné gyóntatója volt. Mátyás király érdeklődésére is azért számíthatott a vita, mert két kedves udvari embere, Zárai Antal és Mihály fráter mérte össze tehetségét.

Arra pedig, hogy mit tartsunk Mátyás véleményéről a szeplőtelen fogantatás kérdésében, fényes

bizonyítékaink *Mátyás kéziratban megmaradt, művészi kiállítású udvari misszáléi*, amelyekben Szűz Mária fogantatásának miséjét megtaláljuk. Mátyás mindenre kiterjedő figyelmét alig kerülhette el ez a körülmény: tudatában volt magatartása jelentőségének.

Pozsonyi János, pálos

A pálosoknak Immaculata-ért buzgó lelkesedésére vall, hogy Mihállyal kb. egyidőben száll síkra a « jámbor nézet » érdekében *Pozsonyi János*, mihályköi (Erdély), majd a Pozsony mellett fekvő máriavölgyi kolostor hitszónoka. Eggerer szerint: « insignis probitate vitae et eloquentia praedicator ». Már Békesi Emil gyanította, hogy a Budapesti Egyetemi Könyvtár 78. számú kézirata javarészt János testvér saját beszédeinek gyüjteménye. *Laurentius Chrysogonus Dalmata*, S. I. minden valószinűség szerint ezt a kéziratot látta a pálosok Zágráb mellett épült lepoglavai monostorában a XVII. században, s ebből másolta ki épen a szeplőtelen fogantatásra vonatkozó szakaszt, s közölte kivonatosan hatalmas *Mundus Marianus*-ában. Annyit mindenesetre következtethetünk, hogy a lepoglavai kolostor hagyománya Pozsonyi János saját művének tekintette a kódexben neki tulajdonított beszédeket. Az egyes beszédek végén olvasható bejegyzésekből és dátumokból kitűnik, hogy a szóban forgó gyüjteményt javarészt Máriavölgyén állította össze 1465-1488 között.

A kézirat külön beszédje szól Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról. A fol. 6v-10v található beszédnek címe: Sermo de beata virgine Maria. Kezdő szavai: *Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te.* Egészen szép vagy barátném.

és szeplő nincsen benned (én. én. 4, 7). A beszéd végén semmi megjegyzés. Azonban hangneméből könnyen ráismerünk a korra, amelyben szerzője papírra vetette: «Igy inti az apostol (Sz. Pál) a rómaiakat (13. fej.): Elérkezett az óra, hogy felkeljünk az álomból, azaz a vakságból és tudatlanságból, amely sokakat mind a mai mai napig hatalmába ejt, akik sehogysem tudják, vagy nem akarják megérteni, hogy a dicsőséges Szűz Máriát [Isten] megóvta az eredeti bűntől».

Ennek a szenvedélyes kitörésnek s leckéztetésnek különösen a IV. Sixtus-féle rendelkezések előtt van értelme. Különben a beszéd a szokásos érveket az eadmerusi-scotusi gondolatmenet szerint csoportosítja: megtehette Isten, illett megtennie, tehát meg is tette. Nem eredeti alkotás. Az idézett előszót kivéve, a XV. századi Immaculata-írók közös forrásából, a kezdő szaváról *Necdum* címen emlegetett iratból másolja ki szóról-szóra a fenti beosztásnak megfelelő fejtegetéseket. A *Necdum* ismertetésére a következő fejezetben, Pelbárttal kapcsolatban kerül sor.

Pozsonyi Jánost nagy rokonszenvel emlegetik s idézik a külföldi Mária-irodalomban, jóllehet csak annyit tudnak róla, amennyit Laurentius Chrysogonus Dalmata, majd az ő közvetítésével a szintén jezsuita *Velasquez* közöl. Kéziratának tüzetesebb vizsgálata, reméljük fényt vet munkássága irodalmi értékére is. Egy késői olvasója elragadtatással írja a kódex táblájára: «Si tamen haec tandem proelo mandata fuissent, Sic magnis titulis Orbe micasset opus». Több, mint 50 folióra rug mariológiai munkássága, amelynek csaknem minden lapja az Immaculata iránt való buzgalomtól izzik. Nem csoda tehát, hogy a krónikák sem tudnak róla többet s

jellemzőbbet mondani, mint azt, hogy rettenthetetlen védője a szeplőtelenség titkának.

Temesvári Pelbárt, ferences

IV. Sixtus pápa második Grave nimis-ének megjelenésével egyidőben születik meg az *első s legnagyobb hatásu elméleti válasz Bandelli okvetetlenkedéseire.* Temesvári Pelbárt *Stellarium*-ának negyedik könyve nagyszerű alapossággal s mindenre kiterjedő gondossággal foglalja össze s újítja fel mindazokat az érveket és csudatörténeteket, amelyek a bázeli zsinaton oly győzelmesen állták az ellenvetések ostromát.

Pelbárt még Krakóban töltött diákéveiben megismerkedett Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának kérdésével. Az egyetem jeles tanára, *Paulus Pyczkowski* lelkesedett különösen a tanért. Amikor pedig megérintette lelkét Sziénai Szent Bernardin és Kapisztrán Szent János ferences reformmozgalmának varázsa, s bölcseleti tanulmányainak elvégzése után Szent Ferenc Rendjébe lépett, ép az Immaculata-mozgalom sodrásába került.

A szeplőtelen fogantatás tana u.i. az *obszervanciának* nevezett ferences reformág terjedésével erősödik meg s kerül az egyházpolitikai és vallási élet központjába. Az obszervánsok hintik a hivő köztudatba a gondolatot, hogy minden egyházi, erkölcsi, politikai és fizikai bajnak, csapásnak megszűnése küszöbön áll. Egy feltétele van: a Szűz Mária szeplőtelen fogantatásába vetett hit, s ennek a kiváltságnak hittétellé-nyilvánítása.

S hogy a mozgalom egységes érvelési és illusztráló anyaggal rendelkezzék, valamely emiliai konventből hódító útra indult egy érdekes, nagy-

szerűen megszerkesztett és páratlanul közkedveltté vált írás, prédikációalakban felépített hittudományi tractatus, az Immaculata-mozgalom századokon át nagy sikerrel használt fegyvertára. A propagandairat szerzőjének az obszervancia szellemi vezérét, Sziénai Szent Bernardint tisztelték, valójában azonban egy rejtélyes ismeretlenségbe burkolózott ferencesről van szó, akinek nevére csak a minap bukkant C. Piana, O.F.M. a bolognai ferences rendtartományhoz tartozó *Rimini Ferenc* (Franciscus de Ariminio), magister személyében, aki 1424 és 1439. febr. 6.-a között írta meg művét «Sermo ad Clerum de conceptione beatae virginis Mariae» címen (Kritikai szövege, *A. Emmen* és C. *Piana* kiadásában most van sajtó alatt, s a quaracchi (Firenze) Szent Bonaventura-kollégium «Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi» sorozatában lát napvilágot). Rimini Ferenc művét, kezdőszaváról röviden *Necdum* címen idézzük dolgozatunkban.

A XV.-XVI. század azonban korántsem bánt vele valami udvariasan. Nincs Immaculata-író, aki ne belőle élne, de még véletlenül sem jut eszébe senkinek sem, hogy megnevezze, amikor idézi. Mitikus eredet hirében kellett állnia, mert még oly jeles teológus is, mint *Brulefer István*, meg sem kisérli a szeplőtelen fogantatás tárgyalását, hanem egyszerűen megjegyzi, hogy erről a kérdésről írni felesleges, mert ugyis megvan minden a «Necdum erant abyssi» kezdetű beszédben. Pelbárt is kiaknázza, azonban nála is meglep: ő, aki a források megjelölésében páratlanul lelkiismeretes, a Necdum egyes részleteit minden forrás-jelölés nélkül szóról-szóra átírja.

Nem akarjuk véleményünket elhamarkodni, — különösen az irat kritikai kiadásának előestéjén

nem, — azonban nem rejthetjük el azt a gyanunkat, hogy a harci lázban égő képzelet különféle legendákat terjeszett jólértesültsége felől: mintha a *Necdum* az élete vége felé az Immaculata táborához csatlakozó nagy párizsi mester, *Halési Sándor* érveit és solutio-it tartalmazná; vagy mintha a benne leírt csodákat és magánkinyilatkoztatásokat a bázeli zsinat megerősítette volna; s ki tudja hány magánkinyilatkoztatás járta abban a «suttogó-propandában», amely övezte.

Igy megértjük, miért látja a pálos történetíró is Mihály testvér budai győzelmét abban, hogy Antal testvér nehézségeit Halesi Sándor elvei szerint oldotta meg. Annyit akart u.i. vele mondani, hogy a *Necdum* alapján érvelt és védekezett; épugy, ahogy Pozsonyi János sikereinek titka sem egyéb, hiszen ő is hosszú részleteket ír át belőle.

Pelbártra azért is hathatott különösebben, mert nagyszerű összhangban volt teológiai módszerének jellegével. Pelbárt a ferences iskola híve. Skotistának vallja magát, azonban műveinek tüzetesebb vizsgálata arról győz meg, hogy Halesi Sándor, Bonaventúra, Meyronnes Ferenc, sőt magának Szent Tamásnak olyan szintézisére törekszik, amilyet a XV. század derekán *Vaurouillon Vilmos* képviselt. A Necdum érveinek egy csoportja ép ezeket hívja tanuságra az Immaculata mellett: «septem famosi doctores Ordinis Minorum in S. Pagina professores», t.i. Halesi Sándort, Duns Scotust, Lyrai Miklóst, Candiai Pétert, Auriol Pétert, Meyronnes Ferencet és De Ware Vilmost. Szent Tamásról egy csodát mond el.

Pelbárt az obszervánsok budai generale studiumán magyarázza a Szentírást és a Liber Sententiarum-ot, amikor Parnasio és Bandelli nézete felkavarja a bázeli zsinat után némileg lecsillapo-

dott kedélyeket. Ebben a hivatalában annál kevésbé lehetett közömbös a fejlemények iránt, mert — mint Mihály és Antal disputája bizonyitja — magát a királyt is élénken foglalkoztatta az Immaculata ügye. Tán nem is annyira áhitatból, mint annak a liberális egyhápolitikának szellemében, amely a bázeli zsinatot már azért is elismeri, mert ezzel is kifejezésre juttatja az akkor még javában dívó «concilium supra papam» elvét, amelynek bizony maga Pelbárt is híve. S ha számba vesszük, hogy Buda kulturális színvonalának emelése s egyetemi központtá való fejlesztése Mátyás szive-ügye volt, s nagyon sokat adott arra, hogy a budai főiskolákon elsőrangú tehetségek, sőt világhirű tanárok adjanak elő, nehezen hihető, hogy Pelbárt csendben meghúzódhatott volna oly kérdésben, amely nemcsak szaktudományába vágott, hanem ép a ferences obszervanciának volt a hitvallása.

A *Stellarium* 4., a szeplőtelen fogantatás kérdését kimeritően feldolgozó könyve, számos pontban elárulja, hogy *Pelbárt tudatosan Bandelliék ellen csoportosítja szempontjait* s érveit. Tárgyalásának első soraiban felvázolja a helyzetet a «mysterium celebritatis», az ünnep értelmének kérdésében: «*Szabad-e az Egyházban a szeplőtelen fogantatás ünnepét megülni*? Egyesek azt mondják, hogy nem, mert Szűz Mária Szent Joachim és Anna házas együttműködéséből fogantatott. Miért is azt tanitják, hogy a Boldogságos Szűz eredeti bűnben fogantatott, s ép ezért a fogantatás ünnepét sem a fogantatás, hanem a megszentelődés cimén kell megülni; az ünneplőnek is a megszentelődés idejét kell szem előtt tartania, nem a fogantatást; annál is inkább, mert Szűz Mária esetében az a hit járja, hogy fogantatása után hamarosan megszentelődött. A mi doktoraink azonban azt tartják, — mondja

Pelbárt önérzetesen, — hogy Szűz Mária, jóllehet szent házasságban, mégis eredeti bűn nélkül fogantatott. A bázeli zsinat is azt határozta, hogy ebben mindenkinek hinnie kell. Végül pedig IV. Sixtus pápa a folyó 1476. esztendőben (1) ugyanazokkal a búcsúkkal ruházta fel a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának ünnepét, amelyekkel a pápák Úrnapját ellátták, s elrendelte, hogy az ünnepet nyolcaddal és külön misével, valamint igen szép zsolozsmával üljük meg, amelyek kifejezetten mondják, hogy Szűz Mária ment volt az eredeti bűntől. Ezt a nyilatkozatot adta a pápa, s megerősítette, hogy hinnünk kell benne ». A bázeli zsinattól engedélyezett búcsúkat époly érvényeseknek tekinti Pelbárt, mint IV. Sixtuséit: « Nam praeter suprascriptas a Sixto papa concessas indulgentias, insuper concilium basileense... concessit perpetuis temporibus duraturas, ut patet in bulla ». Másutt a bázeli zsinatot említi első helyen, s IV. Sixtust « insuper », « ezenkivül » szócskával vezeti be.

A « Grave nimis » megjelenése pontot tett annak a vitának is a végére: « *jámbor dolog-e hinni Szűz Mária szeplőtelen fogantatásában?* » Pelbárt Stellariuma 4. könyvének utolsó fejezetében hozza a kérdést, mint toldalékot: ad praemissa adiiciendum est et declarandum..., s keserűen emlékezik vissza az évtizedekig tartó szellemi párviadalra: quod quidem *aliqui adversarii* pluribus modis usque ad ista nostra tempora impugnaverunt. Minden szónak történelme van: « Ezt ugyan némelyek az ellenség táborából több úton-módon mind a mai napig

(1) Polgári számítás szerint a bulla 1477. február 27.-én jelent meg. Pelbárt az egyházi oklevelekben akkortájt használatos időszámítást veszi alapul, amely márc. 25.-ével kezdte az évet.

támadták. Azonban 1482-ben maga IV. Sixtus pápa külön bullában — amelynek rendelkezéseit láttam (*cuius tenorem vidi*) — apostoli tekintélyével elítéli és kárhoztatja azok állitását és véleményét, akik azt mondják, hogy az Egyház nem Szűz Mária fogantatásának, hanem megszentelődésének ünnepét üli, s azt tartják, hogy Mária szeplőtelen fogantatásának hirdetői ezért eretnekségbe estek. Ugyanakkor elítéli erről szóló könyveiket, s megtiltja, hogy mint igazakat olvassák, vagy birják őket. Ugyannyira, hogy az engedetlenek eo ipso kiközösitésbe és az örök átok büntetésébe esnek, amely alól csak a pápa személyesen (proprio ore) adhat feloldozást, senki más».

Kétségtelen tehát, hogy Pelbárt teljes győzelmet látott a pápa rendelkezésében, s az elmult időre, mint rossz álomra tekintett vissza. Azonban *IV. Sixtus bullája korántsem olyan határozott*, ahogy Pelbárt összefoglalásából remélni lehetne. Az kétségtelen, hogy az első Grave nimis-t látta Pelbárt. Azt azonban kevésbé méltatta figyelemre, hogy a pápa nagyon tapintatosan jár el a kérdésben, s nem akar dönteni, még kevésbé akarja a híveket kötelezni, hogy az ünnepet megüljék, vagy a szeplőtelen fogantatásban higyjenek. Csak a viták szenvedélyességét szándékozik megfékezni. Bár kétségtelen, hogy kiveszi az ellentábor méregfogát azzal, hogy őmaga is a szeplőtelen fogantatás mellett nyilatkozik s elítéli a megszentelődés híveinek eretnekséggel való vádaskodását. Azt sem veszi figyelembe Pelbárt, hogy a pápa épúgy kiközösitéssel fenyíti a szeplőtelen fogantatás híveit is, ha a megszentelődési elmélet követőit vádolják eretnekséggel.

Maga Pelbárt is tudatában van annak, hogy a *véleménynyilvánítás szabadsága* továbbra is fennáll. Hiszen őmaga magyarázza meg nagyon vi-

lágosan, mikép lehet az, hogy a bázeli zsinat és IV. Sixtus konstitucióí ellenére is akad az ellenkező nézetnek követője. Alapvető gátlásuk, véli Pelbárt, hogy nem merik túllépni Szűz Mária esetében sem a minden emberre érvényes közös törvény kereteit: Omnes in Adam peccaverunt et egent gloria Dei; Ádámban mindnyájan vétkeztek és nélkülözik Isten dicsőségét (Róm. 3, 23). Nem tagadják, hogy Isten kiveheti Szűz Máriát az egyetemes törvény alól, azonban nem tudnak mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy Mária is Ádám magjából fogantatott, s hogy a Szentírás nem beszél világosan Mária eredeti bűntől való menteségéről. Továbbá: *nem írják alá a Szeplőtelen táborának azt az okoskodását, amely a szentatyák és hittudósok megállapításain némi módosítást javasol.* E módosítás szerint u.i. így kell érteni tanításukat: Szűz Máriára is vonatkozott az egyetemes törvény, mert ő is épúgy alája tartozott, mint minden más ember, s be is esett volna az eredeti bűnbe, ha Isten kegyelme meg nem előzi s fel nem függeszti benne a törvény hatályát. Ezt a módosítást ép a Szentírás sürgeti, amikor az Isten Anyjának méltóságát, szentségét, teljes bűntelenségét isteni Fiának méltóságához és szentségéhez illő arányban hangsúlyozza: Tiszteld atyádat és anyádat; az anya tisztessége a fiú dicsősége. Miértis *a szentatyák tekintélye nem szenved csorbát azzal, hogy a Szentírás alapján értelmezzük szavaikat,* hiszen az ő tanításuknak is a Szentírás a szabálya és világossága. A nehézségekre tehát azt kell mondanunk: minden *oka* megvolt Máriának arra, hogy az eredeti bűnbe essék, azonban az *okozat* nem következett be rajta. A szentatyák az okot (secundum causam) tartják szem előtt, amikor olyan kijelentéseket tesznek, amelyekből azt lehetne következtetni, hogy

Mária is eredeti bűnben fogantatott; azonban mit sem szólnak arról, mi lenne, ha az okozatot (secundum effectum) is alkalmaznók Máriára. Végül: *inkább kell tisztelni az Isten Anyját, mint a szentatyák és hittudósok kevésbé szabatos kifejezéseit.* Különösen a bázeli zsinat és IV. Sixtus pápa rendelkezései után. « Ép ezért Szent Ágostonnal tartok, — mondja Pelbárt —, s amikor bűnről van szó, semmilyen kérdést (quaestionem), azaz kételkedést tartalmazó kijelentést nem akarok felvetni, hanem kételkedés nélkül s jámbor hittel vallom Szűz Mária fogantatásának szentségét ».

Különösen megható, ahogyan a legjelesebb hittudósokat veszi védelmébe Pelbárt. Nevezetesen Szűz Mária dalnokának, *Szent Bernát*nak, majd a skolasztika első nagy képviselőjének, *Halézi Sándor*nak, majd *Szent Bonaventurá*nak *és Szent Tamás*nak tanítását kellett tisztáznia. A mentegetés sarkallója: *ha ma élnének s ismernék a mai érveket, ők sem törnének pálcát Mária feje fölött, hanem fennen hirdetnék szeplőtelen fogantatását.* Leleményesen tapogatja ki az említett hittudósok műveiben azokat a szövegeket, amelyekből könnyedséggel le lehet vezetni a szeplőtelen fogantatás tanát. Egy-egy legenda is előkerül, hogy az utolsó kétség is ártalmatlanná váljék: Szent Bernát egy jelenésben nagy foltot hord a mellén, amely — saját kijelentése szerint — azért « ékteleníti », mert Mária bűnben való fogantatását hirdette. Halézi Sándorról pedig, mint láttuk, az a hír járta, hogy élete végén visszavonta tanítását, s könyvet is írt volna a szeplőtelen fogantatás védelmére.

Különben sem jósol nagy jövőt Mária szeplőtelensége tagadóinak: « Miért is azok, akik azt tartják s azt bizonyítják, hogy Szűz Mária eredeti bűnben fogantatott, Szűz Mária közbenjárása folytán, min-

denfelé szégyent vallanak; de a jövő életben sem lesz mentségük, ha kisül (ahogy szentül hiszem), hogy hamis az ő nézetük; aminthogy nekünk, akik észérvektől, kinyilatkoztásoktól s főként jámborságtól indittatva s a Szűzanya méltósága iránt való tiszteletből azt tartjuk, hogy eredeti bűn nélkül fogantatott, annál nagyobb mentségünk lesz; miértis bizvást reméljük, hogy örök jutalomban részesülünk ».

Sok víz folyik el a Dunán, míg a Pelbárttól jósolt megaláztatás teljessé válik. Épen 350 esztendőre a Rosarium iménti idézett szavainak leírása s Pelbárt halála után. Abban a harcban, amely a Szeplőtelen ügyét győzelemre vitte, sokszor hangzott el Pelbárt neve is, — nem egyszer a legnagyobb hittudósokkal egyvonalban.

Pelbárt máriás lelkületének alig lehetne szebb és megfelelőbb jellemzést adni annál, amellyel maga a Gondviselés szabta meg az első európai hírű magyar hittudós írói pályájának elejét és végét: súlyos betegségből adja vissza az életnek, hogy megírhassa az Istenanya dicsőségére az örökszép Stellariumot. Két és fél évtized sem telik bele, s ép akkor ragadja ki kezéből a tollat, amikor monumentális Rosarium-ának 3. kötetében az Immaculata érveit foglalja össze a lexikonszerűen felépített mű « conceptio » címszavánál. Az Úrnak 1504. esztendejében, az idén 450 éve.

Laskai Ozsvát, ferences

Különös hangsúllyal írom le nevét, s fedem fel arcát a külföld színe előtt. Annak ellenére, hogy a Szabó-Hellebrandt-féle « Régi magyar könyvtár » következetesen benne jelölte meg a *Biga salutis* és a *Gemma fidei* szerzőjét, s *Timár Kálmán*,

Karácsonyi János, Horváth Richárd tisztázták kilétét s műveit, mind a mai napig Michael de Hungaria neve alatt, vagy épen névtelenül hozzák forgalomba köteteit. Mariológusként, kivált a szeplőtelen fogantatás lovagjainak diszeként ünnepelnünk, tudtommal, e helyütt nyílik alkalmunk először.

Pelbárt kortársa, s minden valószínűség szerint tanuló- és tanártársa. 1497-99-ből való oklevelek «ordinis professor» címet adják neki, ami nem jelenthet egyszerűen fogadalmast, mert a többi rendtárs neve mellé nem tesznek ilyen megkülönböztetést. Kiváló hittudományi és egyházjogi képzettségét, amellyel műveiben meglep, nem lehet dilettáns módon szerzett ismeretekből megmagyarázni. Az 1490-es évek közepétől 1511. jun. 8.-a körül bekövetkezett haláláig három ízben választják főelöljáróvá, közben-közben pesti és budai házfőnök.

Művei: 1497-ben jelenik meg *Sermones de Sanctis Bigae salutis*, 1498-ban a *Biga salutis: Sermones dominicales*, ugyancsak 1498-ban a *Quadragesimale Bigae salutis*, 1507-ben a *Quadragesimale: Gemma fidei.* Valamennyi prédikációs kötet. Ugyancsak 1507-ben jelenik meg Temesvári Pelbárt Rosáriumának folytatása: *Quartus liber Rosarii theologiae aurei*, amelyben Ozsvát ragyogó egyházjogi képzettsége remekel. Egyéb művei: a ferences obszervancia magyar tartománya számára írt *Constitutio*, valamint a Kapisztrán Szent János szenttéavatási eljárásához szükséges adatok, csodák stb. gyüjteménye, amely utóbbi sajnos valahol lappang. Karácsonyi Laskaiban látja a Szalkai Balázs-féle obszerváns krónika folytatóját is, azonban ez a nézete súlyos nehézségekbe ütközik.

A *szeplőtelen fogantatás* tanáról a Biga salutis

De Sanctis c. kötetének 6. és 7. beszédében találjuk meg Laskai Ozsvát felfogását. A Necdum kezdetű irat hatása alatt áll ő is. Ugyannyira, hogy második beszédjének a kezdőszavait s alapgondolatát is a Bölcseség könyvének ugyanazon szavaiból meríti. Azonban a beszédek felépítésében, különösen a rövid és arányos szempontok elhelyezésében tagadhatatlanul csattanósabb, sőt önállóbb is Pelbártnál. A Necdum-ból veszi a főbb szentírási, patrisztikai, észbeli érveket, a csudatörténeteket és magánkinyilatkoztatásokat, azonban egész csomó oly gondolatot, tekintélyt vet fel, amelyet a Necdum nem is érint. Ezek is hozzátartoznak ugyan a tan utolsó két században kitermelt érvelési tárházához, azonban Ozsvát szellemének hatalmában s alakító művészetében sajátjaivá válnak. Olvasmánynak ép oly kellemes és világos, amilyen hatásos lehetett a szószéken.

Nyilván a beszédek készítése és elmondása idejére vallanak azok a kitérései, amelyekben az *Immaculata ellenfeleit kipellengérezi.* Igy Szent Ágoston szavainál: «Amikor bűnről van szó, az Úr Anyjáról egyáltalában nem akarok beszélni, az Úr iránt való tiszteletből» — igy kiált fel: «Ó, Krisztus Isten, Anyád megoltalmazója! Ó, ennek a Szűznek Fia és buzgó tisztelője, tekints fölséged székéről azokra, akik nem átallanak ilyen hihető tanuságaid (a látomásokra céloz) ellen felszólalni s ily hatalmas Istennek Anyját bűnösnek hirdetni. Némítsd el azoknak ajkát, akik ellen különben a zsoltáros is panaszkodik: Isten, pogányok jöttek örökségedbe, bemocskolták Neved hajlékát, szabadítsd meg tehát őt az oroszlán szájától»! Vagy a szeplőtelen fogantatás ünnepét ajánló csudatételek szuggesztiv felsorolása után: «Szégyeljék magukat azok a balgák, akik ezt a napot nem ülik. A legna-

gyobb neveletlenség (rusticitas) u.i. ebben a kérdésben a többi szentekhez hasonlítani azt, akiben az Isten testet vett fel, mert amint az Úr Krisztust, ugyanúgy Szűz Máriát is a szentek szentjének nevezzük». Vagy a latin kifejezőbb alakításában: «Quia sicut Christus Dominus dicitur sanctus sanctorum, sic haec sancta sanctorum».

Az efféle kitörések is az első beszédben fordulnak elő, amelyekben még hadakozik, az ellenfelet állandóan szem előtt tartja, kifogásaikat cáfolja. A *második beszéd*ben egészen más hangulat uralkodik. Az isteni előrerendelés világába ragad. Ép a Necdum erant abyssi szavak elemzése alapján Szent Szűz istenanyai méltóságát az örök isteni szándékok élére helyezi, ahogy Duns Scotus tette Krisztus eszméjével, a Summum opus Dei-vel. Ez Mária örök fogantatása az isteni értelemben. Ozsvátot magát lenyügözi a gondolat, s igy kiált fel: «Ki merem mondani, hogy ezért az isteni elmében fogant anyáért, sok ezer esztendővel testi születése előtt, — ezért hagyta továbblétezni Isten az emberi nemet. Mert Ádám és Éva, a törvény megszegése miatt, nemcsak halált, hanem megsemmisülést is megérdemelt volna. Azonban ezért a tőlük születendő tisztelendő Szűzért megtartotta őket». Megfogant továbbá Mária az angyalok elméjében is, akiknek első boldogitó ismerete a megtestesült Ige, s következéskép az Istenanya titka volt. Harmadik fogantatása Szent Joachim és Anna házasságában történt, amely fogantatás természete szerint ugyanolyan, mint a többi emberé, az egy eredeti bűnt kivéve. Ezt aztán, a hagyományos érveket eredeti gondolatmenetre fűzve, röviden s hatásosan bizonyitja.

Pozitiv érvei során azonban nem hivatkozik a bázeli zsinatra, mint Pelbárt. IV. Sixtus rendele-

teiből is a másodikat idézi, amelyet ő már az Extravagantes néven ismert törvénytárból merit.

Nem hagyhatjuk szó nélkül azt a feltevésünket, hogy *Ozsvát kezenyomát kell látnunk Pelbárt Rosariumának III. könyvén is*, amelynek készítése közben Pelbártot elragadta a halál. Hogy az egész kötetet Ozsvát rendezte sajtó alá, az biztos, hiszen a könyv csak Pelbárt halála után jelent meg. Minden jel arra mutat, hogy a *Conceptio* címszónál vette át Ozsvát Pelbárt kezéből a tollat, az összegyüjtött anyagot átrendezte, Pelbárt tanári jegyzeteiből kiegészítette.

Laskai Ozsvát fellépése és a XV-XVI. század fordulóján betöltött szerepe a magyar obszervancia élén, s ezzel velejáró befolyása a magyarság szellemi életére, ép arra az időre esik, amelyben *kódexirodalmunk* dúsabb virágzásba borul. *Volt-e ebben a lendületes nekibátorodásban Laskainak része?*

A kérdésre általában igennel felelnek az irodalomtörténészek. Nem mintha kézzelfogható adatunk lenne rá. Inkább következtetik az ő korában meginduló reformozgalmak hangoztatta igényből: a mélyebb lelki élet nem utolsó gátja volt, hogy az imádságok, épületes könyvek, szabályok és magyarázatok latin nyelven álltak csak mind a szerzetesség, mind a laikus hívek rendelkezésére. A legnagyobb nehézségben a latinul nem tudó laikustestvérek és apácák voltak, akik vézna nyelvtanulás, vagy épen a közösségben jól-rosszul elhallott szavak és kifejezések szórványos ismeretével nem hatolhattak az olvasott s recitált szöveg értelmébe.

Hogy magyarnyelvű buzdítóbeszédekre és olvasmányokra megvolt az igény, adat is bizonyítja: a budai beginaház már 1448-ban megkapta az

engedélyt Carvajal János pápai követtől, hogy az obszervánsok magyarul oktassák őket. Ennek annál is kevésbé volt akadálya, mert 1448-ban a magyarországi obszervánsok elszakadtak a boszniai provinciától, s a magyarosodási mozgalom nem szított nemzetiségi érzelmeket.

Erre az időre, a XV. század második negyedére esik a *Jókai-kódex*, az első magyar nyelvű Fioretti di S. Francesco, amely már egy félszázaddal régebbi szövegnek másolata. Az utána következő fellendülésből 17 ferences eredetü magyar nyelvemlék maradt fenn (a domonkosnak ugyanennyi, a többi szerzeteké lényegesen kevesebb), — s hirdeti, hogy sikerült megtörni az ugart: az első fordítók és írók magyarnyelvű kisérletei beigazolták a magyar nyelv irodalmosításának lehetőségét.

Laskai éles szemét nem kerülhette el ez a jelenség. Irásaiból sugárzó magyarsága csak bátorit arra, hogy azt a kort, amelyet irodalmunkban a «kódexirodalom korának» nevezünk, Laskai érdemének is tulajdonitsuk. Ép a maga szerkesztette *Constitutio* több rendelkezése ád erre támpontot: mindenféle könyvügyet a vikárius alá rendelt; megparancsolta, hogy az irások értelmét a vizitátorok röviden magyarul (in vulgari) ismertessék a testvérekkel; s külön törvényben kellett biztositani, hogy a papnövendékek és fiatal papok latinul beszéljenek: litteraliter loquantur, ami világos jele annak, hogy a fiatalság magyarul társalgott a kolostorokban, magyarul irt, prédikált...

Csanádi Albert, pálos

Kardos Tibor szerint valószinűleg a XV-XVI. század fordulójának legnagyobb humanista költője. Kortársai véleménye megoszlik verseinek

értékelésében. Tanítványai lelkesednek értük, a budafehéregyházi kolostor lakói ócsárolták őket. Hogy is merészel oly alacsony és törékeny testalkatú ember, mint ő, annyi verset írni s oly bátran prédikálni, — mondották. Mert kiváló szónok hírében is állt. Egyszer nagyon zokon vette a gúnyolódást, s elkeseredésében tűzbe dobta verse't. Köztük volt barátjának, Zalánkeméni János vikárius generálisnak egy verse is. Mivel nem tudta neki visszadni, engesztelésképp két más himnuszt küldött neki az elveszett költemény fejében: az angyalokról szól az egyik, az angyali üdvözletről a másik. Nyomtatásban is megjelentek a következő címen: *Hymni duo de annunciatione B. Virginis et de S. Angelis, editi a. 1515 a F. Alberto de Chonadino O.S.P.P.E. in monasterio B. Virginis ad Albam Ecclesiam prope Budam.* Vacii. A Máriáról szólóban így szólaltatja meg a Boldogságos Szűzet köszöntő Gábriel arkangyalt: «Ave — inquit — illibata, Virgo plena gratia, Inter cunctas mulieres Benedicta filia, cuius formam concupivit Patris sapientia». Kardos fordításában: «Ave! -így szólt- kegyelemmel Teljes Szűz, szeplőtelen, Áldott lányzó mindenekben Az asszonyi nemzeten: Testedet mert megkívánta Isteni bölcs szerelem».

A versszak tökéletesen fedi Mária mindenfajta bűntől való teljes érintetlenségét (illibata). Nem a legtökéletesebb verse Albertnek. Szent Pálról írt költeményei messze meghaladják, — ha ugyan igaz, hogy ő a szerzőjük. Kardos valószínűnek tartja, hogy a Czeh- és Tewrewk-kódex verses imádságainak is ő a fordítója. Egy eddig meg nem lelt művéről pedig őmaga ír a már említett ügyben Zalánkeményhez írt levelében: Jézus szenvedésének egyes állomásait énekelte volna meg benne. Remete Szent Pálról írt szentbeszédei kézirata

1755-ben még megvolt. Orosz, a pálosok történetírója, szerint 1492-ben halt volna meg a bajcsi kolostorban, viszont himnuszainak kiadási éve annak a nézetnek ad helyt, amely 1515-re vagy az utána következő évekre helyezi halálát. Életszentségéről és csudatételeiről beszélnek az annalesek.

* * *

Magyar földön félszázadba is beletelik, míg a Szeplőtelen dicséretére és védelmére magyar író latin nyelven tintába mártja tollát. A magyar szó meghódította a szíveket. Sötét felhőket hordott Hazánk egére Keletről a szél... A Haza sorsáért aggódó, vezeklő magyar anyanyelvén tudta csak elzokogni panaszát. *Vásárhelyi András* 1508-ban kelt éneke *Angyeloknak Nagyságos Asszonyá*hoz már ebben a hangulatban fogant.

Külföldön azonban annál jobban állt a magyarra: Romae romano modo vivito. Az Immaculata két jeles magyar védőjével találkozunk külföldön ebben a korban: *Andreas Pannonius*-szal Ferrarában, majd Páviában, — *Caelius Pannonius*-szal a kereszténység szívében, Rómában.

Pannoniai András, kartauzi

Az Immaculata-irodalom legujabb felfedezése ez a különös pályát megfutott egyéniség. Nem egyszer *Andreas Nicolai*, avagy *Ioannes de Hungaria* néven szerepel, azonban elírás folytán. Az első esetben Andreas Nicolai, kassai ferencessel (vagy domonkossal), a másodikban, tán ép a Nicolai eredetnév címén, a ferrarai priorságban utódjával, Ioannes Nicolai-val zavarják össze. Valószinűleg magyar nemesi család sarjaként született valahol Magyaror-

ságon 1410-1415 táján. Alapképzettségét Magyarországon szerezte. 1440 táján öt éven keresztül szolgál Hunyadi János seregében, jelen van Mátyás keresztelőjén is Kolozsvárott. Szentföldön is megfordult. 1445-ben már egyházi pályán találjuk. Fényes humanisztikus és hittudományi képzettség birtokában lép Velencében a kartauzi rendbe. Hírnevének legszebb bizonysága, hogy, saját bevallása szerint, számos velencei nemes (plurimi nobiles) követi a szerzetbe, ahol ő a tanítómesterük (magister) és lelki atyjuk (pater spiritualis). Még 1460 előtt Bolognába kerül. Szoros lelki barátságot köt a bolognai egyetem híres jogtanárával, Bornio da Salaval, aki «Contra perfidiam Iudaeorum» c. művét neki ajánlja. Amint az ajánló sorokból kitűnik, már előbb is több más művéről kérte András birálatát. Valószínűleg András is egyike azoknak a szerzeteseknek, akik 1462-ben a Borso d'Este, Ferrara őrgrófja bőkezűségéből épült ferrarai kolostort elfoglalják. 1466. márc. 14.-én Candianus Bolanus, velencei patrícius, Creta parancsnoka ajánlja neki «Liber super Genesim» c. mukáját. 1467. szept. 1.-én kelt, Mátyás királyhoz intézett *De regiis virtutibus* c. királytükrében a klastrom vikáriusaként szerepel, 1469-ben pedig megválasztják priornak.

Bármennyire is támogatta a választást az időközben hercegi rangra emelkedett Borso, a Grand Chartreux-i generaliskáptalan nem hagyta jóvá. Azzal vádolták, hogy a rend bíborosprotektoránál, Angelo Capranica, bolognai érseknél feljelentette a generálispriort és a szerzetet. András, ártatlansága tudatában, kéri az ügy kivizsgálását. Maga a Duca jár közben a bíborosnál és a generálisprior-nál, s úgy tervezte, hogy maga András vinné az aktákat az 1470.-i nagykáptalanra, azonban nem

nagy sikerrel járhatott. Amint a bíboros titkárához, Hieronymus magisterhez írt leveléből kitűnik, nem történetett az állásra, csak az igazságot kereste. Mint mondja, Szent Ágoston elvét követi: kegyetlen ember az, aki a saját becsületén esett csorbát ki nem köszörüli (mindkét levél másolata: *Arch. di Stato in Modena.* A.S.E. Cancellaria, « Regolari ». Pannonius fr. Andreas).

Bármint történt a dolog, tény, hogy Borso utódjához, Ercole d'Estéhez írt *Libellus de virtutibus*, valamint a Borso halálára írt *Libellus super decessu divi Borsii ducis* c. műveit 1471. aug. 19.-e után Páviából küldi. Mégis lelkére nehezedhetett a kudarc, mert hiába keressük a páviai klastrom páratlan gonddal egybegyüjtött káptalani jegyzőkönyveiben a jelenlévők között, vagy pedig az 1476-ban, elöljáróválasztás kérdésében támadt szakadás két pártjának névsorában, András nevével többé nem találkozunk (*Arch. Notarile Dicasteriale di Pavia*, Rogiti Gabbi. - *Arch. di Stato in Milano*, Fondo Religione, Parte antica, n. 551-bis: Pavia; n. 461 (rosso), Rogiti Gabbi; Arch. Sforzesco, Carteggio generale 1471. mag. 119, n. 865). Vagy hamarosan meghalt, vagy pedig végkép elzárkózott minden közszerepléstől.

Műveinek jegyzékét a bolognai kartauzi klastrom nekrológiuma alapján idézik a szerzők: « D. Andreas Ungarus Prior Cartusiae Ferrariensis dudum excitatae, suis virtutibus illustrabat et virtutibus, e quibus supersunt Paraphrasis in librum Sententiarum, In Psalterium, In Canticos *(sic!)* canticorum, Tractatus de Spiritu Sancto. Varii Sermones ». Amint látjuk, a nekrológ csak azokat a műveket említi, amelyeket András Bolognában, vagy még előbbi állomáshelyén írt, — fent említett írásait nem ismeri. Ahogy nem tud arról az elveszett

műről sem, amely Borso herceg katonai és uralkodói erényeit magasztalja, s amelyről, — főként az Ercole d'Estéhez intézett és a Borso halálára írt Libellusokkal való egybevetés, itt-ott egyező szövegek, a hangnem és stílus alapján, — az a gyanunk, hogy szorosan függ az Este-család modenai könytárának Q. 5.8. és S. 6.2. számu kódexeiben reánkmaradt műtől: Ioannes Ferrariensis «Excerpta de marchionibus Estensibus» c. munkájától.

A necrológban említett művek közül csak egyet ismerünk, a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum 443. sz. kódexében reánkmaradt fölséges *Expositio super Cantica Canticorum*-ot. Az Énekek énekének alkalmazása Szűz Máriára. Az egyes szentírási versekhez fűzött magyarázatokban a korabeli mariológiát dolgozza fel. A művet az Énekek Énekéhez méltó emelkedettség s költői szárnyalás jellemzi. Alig vesszük észre, hogy voltaképen teológiai tractátust fűz az Ének szavaihoz.

Legbővebben a *szeplőtelen fogantatás* tanával foglalkozik (fol. 29r-34v). A hittudósók nézeteltérésének okát abban látja András, hogy különbözőképen határozzák meg a «fogantatás» és az «eredeti bűn» fogalmát. Az elsőt a lelkesítés mozzanatára, a másodikat pedig Szent Anzelm meghatározására vezeti vissza; majd az eadmerusi-scotusi érvelés módszerével kimutatja Mária eredeti bűntől való mentességének *lehetőségét, illendőségét* és *szükségességét*. Szükségességen a mentesség tényét érti s igazolja. Gondosan oldja meg a szentatyákból és szentírásból támasztott nehézségeket. Szent Ágoston, Ambrus, Leó, Anzelm, Bernát, Grosseteste Róbert, lincolni érsek, Richardus a Middletown, sőt maga Szent Tamás is az Immaculata oldalára kerül szerinte, csak «jól kell őket értelmeznünk».

A bázeli zsinat határozatát és kedvezményeit is-

meri, azonban nem használja fel érvelésében, hanem kellő értékére szállítja le: « A dicsőséges Szűz fogantatásának ezt a kérdését (t.i. a szeplőtelen fogantatást) bizonyos zsinat már tárgyalta, de döntést nem hozott. Hiszen maguk a hittudósok is különféleképen vélekednek ebben a kérdésben, ami azt jelenti, hogy a zsinat nem zárta le a vitát. S ha valaki mégis határozatot látna végzésében, csak mesterkélten erőltetné a dolgot ».

Ép ezért erélyesen utasítja vissza András azok kisérletét, akik az egyházi törvénykönyvekre és Szent Tamás tekintélyére támaszkodva eretnekséggel vádolják a szeplőtelen fogantatás híveit: « Minthogy egyes domonkostestvérek, a Decretumok és Decretalisok egyes fejezetei alapján, azzal érvelnek, hogy eretnekség számba menne az Istenszülő eredeti bűntől való mentességében hinni, fentebb már kifejtettük ezeknek a rendelkezéseknek értelmét. Annál is inkább, mert Aquinói Szent Tamás, akire ők főképen támaszkodnak, ... a Liber Sententiarum első könyvéhez írt magyarázat 44. dist., 5. art.-ban nyilvánvalóan azt állítja, hogy a dicsőséges Szűz ment volt az eredeti bűntől. Ha hamisan szólott volna, ezt a könyvét, mint eretnek művet — távol legyen tőlünk — kárhoztatnunk kellene ».

A mű *keletkezési idejének* meghatározása szempontjából igen fontos az az érvelése, amelyben Szűz Mária fogantatása ünnepének elterjedettségéből bizonyítja a szeplőtelen fogantatás titkát. « Angliában, Galliában, Pannoniában, Allemanniában (Németország) s főként az egész római egyházban (Róma), valamint a jelesebb szent rendekben: a kármelita, kartauzi s kiváltképen a ferencrendben megülik a dicsőséges Szűz fogantatása napját, zsolozsmáját a legnagyobb ünnepélyességgel végzik,

amelynek könyörgéseiben, antifónáiban és responsoriumaiban a szentírás szavait éneklik. Minderre csak egy magyarázatunk lehet: az Isten Anyja ment az eredeti bűntől. Az Anyaszentegyház nem tűrné el ezt, ha nem lenne szabad énekelnünk. Világos, u.i., hogy a római pápát és a bíborosokat illeti az esetleges tévedések kiküszöbölése. Ha tehát ők, akiket illet, nem vonnák vissza, s ki nem javítanák a fenti gyakorlatot, azt bizonyítanák, hogy ők is tévednek. Ahogy bőven szól róla az *Extravagantes (De haer.* q. *Qui alios*, és a *Decreta* 43. dist. *Error* et *Consentire)*: Azt a tévedést, amelynek nem állnak ellen, jóváhagyottnak kell tekintenünk. Ha a szeplőtelen fogantatás kérdésében eretnekség forogna fenn, a pápa s az egész Egyház eretnekségben leledzene. Erről pedig szó sem lehet. Mindebből kiviláglik, hogy aki azt állítja, hogy tanításunk a katolikus Egyház ellen van, magát az Egyházat vádolja eretnekséggel. Márpedig az Egyház semmiképen sem tévedhet, mert erős sziklára, vagyis magára Krisztusra épült. Miértis ép azt kell eretneknek tekintenünk, aki effélét állít, ahogy egy másik kánon kimondja (c. 24, q. 1, art. *A recta)*. Ezért ép ők szakadnak el az Egyháztól a can. 7, q. 1, cap. *Denique* alapján».

Az idézett szöveg utalásai a régi egyházi törvénytárra vonatkoznak. Vagyis mindebből mindenekelőtt arra kell következtetnünk, hogy András biztosan IV. Sixtus pápa 1482-1483-ban kiadott két *Grave nimis*-e előtt írta művét. A pápa u.i. ép azt tiltotta meg, hogy a szeplőtelen fogantatás kérdésében két táborra oszlott hittudósok és hitszónokok egymást eretneknek bélyegezzék. Minderről András mit sem tud. Pedig nagyszerű érvet talált volna nemcsak az eretnekség vádjának elhárítására, hanem a Szentszék kedvezményeit (zsolozsma

jóváhagyása, búcsúk) is a maga javára könyvelhette volna el.

Ennek az időmeghatározásnak kétségtelen nehézsége, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum idézett kódexének 73r fólióján ez áll: «Unde gloriosus doctor Hieronymus, cuius natalicius dies hodie illuxit, videlicet, MCCCCCV septembri die». Amiből arra kellene következtetnünk, hogy a mű keletkezését 1505 tájára kell helyeznünk, s András életét a XVI. század első évtizedének legalább a feléig nyujtanunk. Ez a nehézség azonban eloszlik, ha arra gondolunk, hogy a szóban forgó kézirat András művének uj kiadása, vagy tán feldolgozása is, «nova compilatio», ahogy a másoló mindjárt a címben (fol. 5) jelzi. Nem lehetetlen, hogy ezt az uj «compilatio»-t az a frater A. végezte, aki munkáját 1506-ban fejezte be a kódexen. Igy a fenti dátumot is bátran neki tulajdonithatnók. De ha András végezte volna is az átdolgozást, s — ahogy Huszti József felteszi — egész életében dolgozott ezen a művén, akkor is áll, hogy a szeplőtelen fogantatásról szóló részt érintetlenül hagyta abban az első alakban, amelyben tudományos munkássága virágkorában, élete 1471-ig terjedő szakaszában megírta. Hogy korábbi műről van szó, az is elárulja, hogy a fent idézett bolognai nekrológium, amely András halála évét — kétségtelenül tévesen — 1464-re helyezi, a Canticum-kommentárt is felsorolja szerzőnk művei között Ebben a felsorolásban, mint láttuk, nincsenek meg a a Ferrarában irt művek, csak a korábbiak, — amint Révész Mária is megjegyezte.

Egyébként András fejtegetése független a Nec-dum-tól, valamint Bernardinus de Bustis IV. Sixtustól jóváhagyott zsolozsmájától, s általában az egész IV. Sixtus utáni Immaculata-irodalomtól.

Bernardinus de Bustis-nak erősen a Necdum hatása alatt álló zsolozsmája szentszéki megnyilatkozás is volt, amelyet XV. század végén író hittudós aligha hagyhatott figyelmen kívül.

A mondottak alapján Pannoniai András az Immaculata titkának *első magyar védője*. Tárgyalásának terjedelmére és alaposságára nézve pedig Pelbárttal és Laskai Ozsváttal áll egy vonalban.

Bánffy Gergely (Caelius Pannonius)

magyar pálos, a római Monte Celion lévő pálos kolostor perjele († 1545). Az ő életéből is csak annyit tudunk ez ideig, hogy erényes életű szerzetes, a pálos rendnek valószínűleg legnagyobb és leghíresebb hittudósa. Benkovich, egyetemes rendfőnök is alázatosságát, a katolikus Egyház iránt való hűségét és tudományát állítja példaképen az utókor elé.

Egyházias lelkületének kiemelésére azért került sor, mert fennmaradt annak a levelezésnek néhány emléke, amelyet a katolikus papból lutheránussá vált *Simontornyai Musophilus Gergellyel* folytatott, aki valószínűleg hithagyásra is csábította. Hitvalló önérzettel utasította vissza ezt a merényletet: «Félem az Urat, — írja —, aki nekem nem a szökevény Luthert, hanem Péter pásztort ajánlotta, s azt mondta neki: Legeltesd az én juhaimat. Ezekből a juhokból való vagyok én, aki Krisztusnak és az ő pásztorának intézményeiből táplálkozom».

A magyar szerzetesi irodalomban *Szent Ágoston regulájának magyar fordításával* tűnik ki. Azonban igazi területe a szentírástudomány. Ő is, mint mult századi hebraista rendtársa, a már ismert Pannoniai Mihály testvér, a szentírási nyelvekben s több modern nyelvben jártas. Szentírásmagyará-

zatainak ünnepélyes, klasszikus nyelve, forrásai közt néhány humanizmus-korabeli szerző feltűnő hatása, az értelmezésnek eredeti, határozottan ötletes és előkelő szellemre valló megoldása, nem egyszer ragyogó gondolatmenetei, — a humanizmus levegőjét lehelik. Természetesen a keresztény hagyományok felrugása, vagy mellőzése nélkül.

Első nagy, 4 kiadást is megért műve a *Collectanea in Sacram Apocalypsin Divi Joannis Apostoli et Evangelistae* (Róma 1500, Velence 1541, 1547, Paris 1571). Drámai erővel alkalmazza a Jelenések könyvének jövendöléseit a maga korára, int a fenyegető veszedelmekre. Különösen a török térhódításától félti Európát: leírja Mohácsot, Buda elestét, Bécs felé tart a török, s utána senki meg nem állítja Európában. Az egész mű rendkívül mélyenlátó történetbölcseleti alkotás.

Másik szép műve: *Expositio in Canticum Canticorum* (Bécs 1681), amelyben — Andreas Pannoniustól eltérően — az Egyházban mutatja be Krisztus jegyesét, s a Boldogságos Szűzről csak mint az Egyház legkiválóbb tagjáról esik szó.

Bár a Jelenések könyve 12. fejezetéhez írt magyarázatban is hitvallást tesz a *szeplőtelen fogantatás* mellett, azonban alaposabban s a reá jellemző szellemességgel a Canticum-magyarázatban fejti ki nézetét. Gondolatmenetét az Ének 4. fejezetének 7. verséhez fűzi: «Egészen szép vagy, barátnőm, és szeplő nincsen tebenned».

A szépség fogalmából indul ki, s megállapítja, hogy a világmindenség jobb s szebb egészében, mint részeiben. Mégpedig annál jobb és szebb, mennél inkább részesedik a legfőbb Létben, a legfőbb Jóságban és Szépségben. Miért is logikus a hittudósok következtetése: tökéletesebb a világ a bűnbeesés után, mint előtt, mert a megtestesült

Igében mintegy megújult a világ szépsége. Még inkább áll ez az Egyházra, amely nemcsak részesedik Krisztusban, hanem egyenest Krisztusban van: Krisztus erényei tükröznek benne, Krisztus fényessége járja át, Krisztus szépsége ékesíti. Egészen szép tehát az Egyház, mert szépségét ép attól kapta, akitől való minden szépség, aki nélkül semmi sem szép. Ez a szépség más szóval az Egyház minden bűntől, mind az eredeti, mind a cselekedeti bűntől való mentességét, szeplőtelenségét jelenti. Ám áll a törvény: ha az egész szép, a részeknek is szépeknek kell lenniök. Az Egyház tagja u.i. csak az lehet, aki a keresztség szentségében mind az eredeti, mind a cselekedeti bűnöktől megtisztult.

Az Énekek Éneke szavait a Boldogságos Szűz Máriára is alkalmazhatjuk, a jegyes szépségét neki is tulajdoníthatjuk, mert egészen szép: sem eredeti, sem cselekedi bűn nem érintette lelkét, — « ahogy a tisztább gondolkodású hittudósok éneklik »: ut puriores theologi cantant.

Ugy *illett* u.i., hogy tökéletes tisztaságban tündököljék az, aki az « örök fény sugarát » s a « mocsoktalan tükröt » hivatott méhében foganni s hordozni, s akit megóvott Isten attól, hogy természetünknek ez a foltja beléhatoljon, amikor Szentlélektől megszentelt teste kegyelem teljességében teremtett lelkével egyesült. Ezt kétségtelenül *megtehette* Isten. S *meg is tette*; különben a Fiú becsületén esnék csorba, ha Anyja hírnevéhez mocsok érne. Krisztusról viszont tudjuk, hogy Isten mindent elkövetett azért, hogy Fia tiszteletnek és megbecsülésnek örvendjen: azért tette emberré is, hogy mint Megváltót dicsérje mindenki a mennyben, földön és a föld alatt.

Ez a gondolatmenet izelítő Caelius eredeti

észjárással megírt műveiből. Nem egy lapja a teológiai spekuláció és misztikai átélés oly ügyes fordulataival lep meg, hogy nem kisebb szentírástudóst ejtett ámulatba, mint *Cornelius de Lapide*-t, aki azt mondta róla, hogy a legszívesebben *Caelicus*-ra változtatná át a nevét, annyira menynyei magaslatokban jár.

B) *Magyarnyelvű kódexirodalom*

Latinnyelvű hittudományi és szónoklati irodalmunk világhírű alkotásai mellett, szerényen kér szót a magyar kódexirodalom is az Immaculata dicséretére. Pedig nincs mit szerénykednie. Több mint 15 nyelvemlékünk hitvallását tolmácsolja. A tegtöbbjük, természetesen, a szeplőtelen fogantatás tana élharcosainak, a ferenceseknek tűzhelyénél készült, — összesen 9, — a többi a domonkosok, prémontreiek, pálosok és kartauziak közt oszlik meg. Irodalmi alak szempontjából a legterjedelmesebb szöveget a prédikációkban találjuk, a többi ima, fohász, ének, közbeszúrt mondat, kifejezés, legenda, szertartási utasítás, töredék. Keletkezési idejük 1512-1532, vagyis a török veszedelem legizgalmasabb évei, amelyekben — az Érdy-kódex jellemzése szerint — az «átkozott, erdöggel tölt kalomár Makchumet» hívei és a «pestifera lutheriana haeresis» fenyegeti, pusztítja «Bódogasszony országát».

A magyar nyelvű Immaculata-irodalom első rügyei nekünk sokkal többet jelentenek puszta irodalmi terméknél, irodalomtörténeti érdekességnél. A nyelv a napi élet igényeinek tanuja. Míg latinul írtak hittudósaink, elméleti síkon hatott a tan: bizonyitgatták, vitatták, nehézségeit oszlatták elvi síkon. Amikor azonban medret vágott a hívő lélekbe, s áhitat tárgyává, a hitvilág szerves részévé

vált kultuszban, legendákban, hiedelmekben, — a hivek anyanyelvén kellett beszélniök, írniok, hogy az egyszerű hívő is hallja, értse, miről is van szó. Különösen fontos volt ez oly tanmál, amelynek terjedésében nemcsak az érveknek, hanem a hívő lelkesedésnek is szerepe van. Az érveket a hittudós mérlegeli, a hívő pedig fenntartás nélküli odaadásban, jóhiszemű buzgóságában éli át azt, amit az egyházi tekintély: pápa, zsinat, egyházdoktorok, hitszónokok tanitanak.

Míg latinnyelvű íróink jellemzésénél jobban hangsúlyoztuk, miképen hatott a magyar hittudósokra Mária szeplőtelen fogantatása ellenfeleinek támadása, s mily egyértelműleg képviselték a bázeli zsinat álláspontját és IV. Sixtus döntéseit, addig a magyarnyelvű irodalom ismertetésével kapcsolatban az Immaculata-tan elemzésére is gondot fordítunk, s a középkori magyar nyelv kifejező-erejének bájával színezzük mondanivalónkat.

1. *Ferences kódexeink*

A magyar kódexirodalomnak azok az alkotásai, amelyekkel a szeplőtelen fogantatás tanával kapcsolatban megismerkedünk, a pálos és kartauzi kódexeket kivéve, apácák részére készült olvasmányok, ájtatosságok, rendelkezések. Az apácamonostorok közül is kiemelkedik a *klarissza apácák* (Szent Klára leányai, a Ferencrend női ága) óbudai és a *beginák* (kolostorban élő ferences terciáriák) budai klastroma. Mi sem természetesebb, különösebb érdeklődéssel csüngtek a ferences eszméken, s oly sajátosan franciskánus buzgóságból származra kelt tanítás, mint Szűz Mária szeplőtelen fogantatása, érthetőleg foglalkoztatta, vonzotta őket.

Amint említettük, a magyar kódexirodalom fellendülésében nagy érdeme van Laskai Ozsvátnak, a magyar ferences obszervánsok, az u.n. cseri-barátok három ízben megválasztott vikáriusának. Hogy kódexirodalmunkban oly nagy tekintélyre és kedveltségre tett szert Temesvári Pelbárt, csak megerősíti Karácsonyi Jánosnak, Horváth Jánosnak és Horváth Richárdnak ezt a feltevését.

Nagyszombati-kódex

Az óbudai klarissza könyvtárnak tárgykörünkbe vágó s időrendben első kódexe a *Nagyszombati-kódex* 1512-1513-ból. Különben is híres Mária-motívumairól. A kézirat egyharmadát alkotó s Suso Henrik, O.P. «Horologium Sapientiae» c. művét szabadon feldolgozó «Teljes bölcseségről» szóló műben maga a Bölcseség folytat párbeszédet a tanítvánnyal, s hogy a tanítvány mennél jobban megszeretthesse Jézust, Máriát, megengedi, hogy őmaga kérdezze meg őket. Mária, mintegy visszaemlékezve szenvedéseire, fölséges siralomban énekli meg fájdalmát. Különösen Mária mennyei szépsége ragadja meg az írót, s a misztikusokra jellemző zsufolt stílusban halmozza el a titokzatos szépséget: «Ó, szűzlő szép szemek, csillagzó fénnyel csillagozván! Ó, rózsálló, piros, tündöklő szép orcák; ó, aranyszínnel fénylő szép sárhajak! Ó, mézi édességgel folyó, avagy édeslő szép ajakak Istenfia gyakorlatos csókolgatásával megistenültek!»

Külön «írás» szól Mária 7 öröméről s egy bájos parafrázis az Ave Mariáról. A szeplőtelen fogantatás tanát is ebben az utóbbiban, az Ave Maria szavait magyarázó elmélkedésben leljük meg: «...az ige Idvezlégy, jelönti a Sziznek ő ártatlanságát mindönnemű bínnek szeplőjéből. Mert mikoron azt mondá [az angyal]: Idvezlégy, ottan azt jelönté:

bínnek jajja, avagy sérelm[e] nélkil légy. Avagy másképen igy értetik: miért Sziz Máriában bín nem volt». Magyarul nincs értelme ennek magyarázatnak. A szerző, ill. fordító latinul gondolkozik, s a latin Ave Maria tudását tételezi fel az olvasóban. A szeplőtelen fogantatás szentirási érveinek egyike u.i. az *Ave* szó eredetének és jelentésének magyarázata volt. Az angyal azt a akarta vele — e magyarázat szerint — mondani: *a vae*, vagyis *vae*, azaz jaj nélkül légy. A legnagyobb jaj a bűn, tehát minden bűn nélkül, vagyis malaszttal teljes légy. Igy értelmezte az Ave-köszöntést Pelbárt, Ozsvát, igy a *Necdum* kezdetű beszéd s az Immaculata védőinek tábora.

Majd igy folytatódik a magyarázat: «...Mária hogy teljes lött légyen malasztval, először bizonyitja Scotos nevű mestör, holott [mikor] azt mondja, hogy Máriának ő anyjának méhében fogantatása koron [idején] adatott légyen nagyobb malaszt, honnem mint valakinek adatnék a keresztviz fölött, ki [mely] őneki lenne Ádám bűnének ellene...» Duns Scotus Szűz Mária legtökéletesebb megváltásának következményeként vonja le a megállapitást: Mária léte első pillanatától kezdve a kegyelem páratlan gazdagságába öltözött, Isten kegyelmét a maga teljességében élvezte.

Lobkovitz-kódex

Klarisszáknak szánt gyüjtemény az 1514-ben készült *Lobkovitz-kódex* is. Egyik legjelentősebb Bonaventura-kódexünk, Szent Ferenc és Szent Klára életrajzának becses forrása. Szűz Mária tiszteletét terjeszti a hires porciunkulai búcsú, Szent Ferenc nagy búcsúja ismertetésével, s a gyüjtemény elején és végén található imákkal. Egy helyen a

kárhozatra taszított ember rettenetes káromlásait kell a másolónak írnia. A margón így könnyít lelkén: «megbocsássad, édes asszonyom, Mária, mert szívemnek keserűségével írtam ezt meg; te is, édes uram, Jézus!»

A szeplőtelen fogantatás titkát mindössze kis fohász hirdeti. Az Üdvözlégy-ben Jézus neve után így imádkozik: «...és áldott legyen te szentséges anyád, Szent Anna asszony, kitől született a te szentséges és istenes tested *minden szeplő nélkül* és *fertelmesség nélkül* nekünk».

Szent Anna tiszteletét u.i. a szeplőtelen fogantatás tanának győzelmes mozgalma különös rokonszenvvel terjesztette. Hiszen, szentséges leányának szeplőtelen fogantatása az ő dicsősége is. IV. Sixtus pápa nagy terjesztője a tiszteletnek, s ezt az Üdvözlégy-be fűzött fohászt külön búcsúval látta el, hogy a hívek annál jobban rászokjanak mondására. Azonban a kísérlet nem járt a kívánt sikerrel. Ugyanebben az időben terjesztik a ferencesek az «Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent Anyja» kezdetű mai záradékot, s ebben a versengésben a Szent Anna-záradék, vagy inkább toldalék, lemaradt. Hazánkban a népi ájtatosságok között, a vallásos ponyvairodalom szövegeiben még fel-felbukkan.

Debreceni-kódex

A *Debreceni-kódexben* (1519) jelenik meg az első kerekded írás, amely azt bizonyítja, «minémű hasznok következnék ebből embörnek, hogy hiszik a szeplőtelen Szűz Máriának eredet bín nélkül való fogantatását, és ilik [ülik] ez mai szent innepet az ő szeplőtelenségének tisztességére?»

A beszéd a 45. zsoltár e szavában jelöli meg az

alapeszmét: Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus: Megszentelte hajlékát a Fölséges. « Miképen az Oltáriszentség nem tartatik hanem csak megszentölt egyházban az ő felségös [ségéért] és tisztaságáért, ezönképen az Istennek Fia öröktől fogva elvégezvén, hogy a mi emberi természetönket felvenné-e, egy személyben egyesítvén az emberi természetöt az istenihöz, *illik vala*, hogy a méh, kiben ennek kellene lenni, oly tiszta lenne minden bíntől, — nemcsak tetemen szerént valóktól [tényleges], de meg az eredet bintel is, kiben egyebek fogantatnak Ádámnak bínéért, — hogy ilyen felségös Úrnak hajléka mindön terömtött állatnál [lénynél] tisztább lenne ».

A tetszetős és világos alapgondolat és bevezető érvelés után így határozza meg, *mit* ünnepelünk: « Asszonyunk Máriának lölkének terömtését és az ő szent testéhez való egyesítését, ki [amely] fogantatásának napjának neveztetik ». Majd megmondja, *miért* ünnepeljük ezt a napot: 1) *Szűz Máriáért*, « kinek Úristen birodalmat [hatalmat] ada a mi idvességünkön », amikor Istennek méltó anyjává választotta; 2) *miérettünk*, hogy « nagy édös hálákat adnánk az Úristennek, ki e mai napon kezde jelös gonddal viselnie a mi idvességönkről »; 3) a mi hasznunkért, mert Szűz Mária tiszteletét olybá veszi Isten, mintha őt magát tisztelnénk.

A második részben Mária fogantatása ünneplésének gyakorlati hasznáról igyekszik meggyőzni a szerző: 1) « az bizony [igazi] töredelmesség », vagyis a bűnbánat és megtérés kegyelme; 2) akik megülik, « minden szükségökben megsegéllettetnek »; 3) « a fejedelmek, kiknek e szent innepben ájtatosságok vagyon, az ő tisztességökből és méltóságokból szégyenökel le nem vettetnek, akár parasztok [laikusok], akár egyháziak legyenek »; 4) jele-

sül nagy hasznára válik «a magzatos asszonyi állatoknak» [asszonyoknak, asszonyi lényeknek], mert megsegíti őket és «a gyermek vesztésnek kárától» megoltalmazza; végül; 5) halálunk óráján nem hagy elveszni [Mária], mert «hatalom adatott neki, hogy mindenöket idvezíthasson, valakiket akar, s jelösben az ő ájtatosit».

Az Immaculata-irodalom mindegyik «haszon»-hoz megfelelő *példákat* is csatol. A mi kódexünk beéri az utolsónak szemléltetésével: egy «meglett» [megtörtént] esetet mond el az akkòri «betyárvilág»-ból. Három garázda testvért uruk megfosztott vagyonuktól. Erre csak azért is tovább zsiványkodnak. A «vitéz» elfogatja őket, kettőt kivégez közülük, a harmadiknak sikerül elillannia, s «több apróságot teszön vala», sőt magát a tiszttartót is halálra keresi. A barát ugyan meghagyja neki gyónás közben, hogy ne gyilkoljon tovább, ő azonban így felel: «nem lehet, hanem meg kell az én atyámfiai halálát torolnom, ha tehetem, de maga Bódog Szűz Mária innepinek estit [előestéjét, vigíliáját] megböjtölöm vízzel-kenyérrel, hogy gyónatlan és Oltáriszentség nélkül ne hagyjon kimulnom». Ezzel elmegy. A tiszttartó megleseti, elfogatja, a szolgák alaposan «eltaglák», s megkötözve félholtan a tetthelyen készülnek hagyni, amikor a zsivány megszólal: «ha mind elkoncoltok sem halok adzig, míg papot nem hívtak». Teljesítették kérését, s «kimulék ez világból nagy idvösségösön».

A beszéd felépítése, arányossága, kerekded, szabatos gondolatmenetei jó teológusra, gyakorlott hitszónokra vallanak. Melyik budai «brat»-ban [barátban] kell keresnünk szerzőjét, ki tudná megmondani? Hiszen, még azt sem tudjuk, nem egy önálló, teljes, de elveszett kódex másolata-e? A másoló mondat közben hagyja abba a munkát, s

így a különben tervszerű vázlatgyüjtemény és legendárium csak Szent Andrástól Gyümölcsoltóig ér el. A kódex egy részén ugyanaz a kéz dolgozott, amely a Nádor- (1508), Simor- (XVI. sz. eleje) és a már ismertetett Nagyszombati-kódexet másolta.

Ami forrásait illeti, tagadhatatlanul a kor szokásos gondolatait használja fel. Egy szava sem eredeti. Azonban határozott forrás megjelölése meddő vállalkozás lenne. Ép az Immaculata-beszédnél nem állnak helyt a legendáriumunk többi beszédére alkalmazható forrásmegállapítások, mert a tan sokkal frissebb, az érvek és példák sokkal közismertebbek, semhogy hatást fedezhessünk fel oly írásban, amely nem fordítás, vagy feltűnő ragaszkodás valamely szerzőhöz. Valószínűleg egy hosszabb beszéd kivonatos vázlata, reportátio-ja. Az Immaculata-tisztelő, jámbor betyár rokonszenves alakja nemcsak a szerző vagy kompilátor regényességre-törekvéséről beszél, hanem bevilágít a kor társadalmi problémáiba is.

Teleki-kódex

Sajátosan ferences íze van az 1521-1531 között keletkezett *Teleki-kódex*nek, «a ferences kolostori irodalom legregényesebb gyüjtelékének» (Horváth János). Szent Bonaventúra-fordítások, Pelbárton alapuló beszédek, legendák... Az irodalomtörténet érdeklődését leginkább Szent Anna, Ádám és Éva s Szent Makár regényes legendáival vonta magára. Bármennyire is összefügg Szent Anna tisztelete az Immaculata-mozgalommal, ezúttal semmi érdekeset sem mond. Amit az Immaculatával kapcsolatban megemlíthetünk, mindössze egy fejezetcím, s pár megszólítás. De oly meleg szívből fakadnak hogy lehetetlen meg nem akadnunk ilyen címnél: «Kö-

vetkezik a szent írás az *édes szeplőtelen* Szűz Máriának zsoltárának harmadik részéről ». S ettől a megszólítástól visszhangzik a Teleki-kódex. Mária neve betűinek értelmezésében is állandóan ismétlődik az « asszonyunk szeplőtelen szűz Mária » kifejezés.

Weszprémy-kódex — Máriabesnyői Töredék

A XVI. század első felében írták valamelyik klarissza-zárdának a *Weszprémy-kódexet*, amelynek ferences jellegét nemcsak Szent Bonaventúra « Életnek tökéletességéről » c. művének fordítása árulja el, hanem nagyon szép passio-prédikációjának egy jelenete is, a fölséges búcsúvétel. A szenvedésre induló Mester búcsúja Anyjától. A megható párbeszéd folyamán Szűz Mária így válaszol Fiának, aki szent Anyja jóságát és gondosságát köszöni meg: « Ó, én édes fiam és Istönem, én adok jonkáp [inkább] hálákat te szent Felségednek. Igen köszönöm egész emberi nemzet képében, — kiért az atyai nagy kegyelmességből emberré akarál lennie és engemet szegény szolgáló leányodat anyának választani, — hogy *te szent malasztoddal mind fogantatásomnak idején*, mind én teljes életömben *bíntöl megtartál...* »

Hasonló szöveget találunk az 1480-1510 között írt *Máriabesnyői Töredék*ben, azzal a különbséggel, hogy itt nem a Szűz Anya, hanem — mint az Érsekujvári -, a Winkler - és Apor-kódexben — egy, vagy több angyal bátoritja, vigasztalja az Üdvözitőt. Ime, a szöveg: « ...Én édes Uram Jezus, könyörülj immár vagy csak [legalább] a te szentséges Anyádon, *ki[t] tartá[l] meg az eredeti bínnek szeplejétől*, és tekentsed meg a te szerető tenétvánidat, kiket ugyan tartottad mint édes fiaidat. Ó,

én édes Uram Jézus, ha te mastan megvonyandod magadat a haláltul, hát mind kinokra [pokolra] mennek szegényök. De nem *alkalmas*, én édes Teremtőm, hogy a pokolbeli erdög uralkodjék a te szilédön, mert Istennek anyja és mennyországnak kerályné Asszonya... ». Tehát többet is mond, mint a Weszprémy-kódex, mert az angyal szavaiba belefűzi a szeplőtelen fogantatás u.n. *illendőségi érv*einek alapgondolatát, amely érveket a Tihanyi-kódex is, mint látni fogjuk, « alkalmasság » érveinek nevez. A Töredék ferences eredetét igazolja nemcsak az idézett Immaculata-szöveg, hanem az írásmód is, valamint az, hogy a kézirat valamikor a máriabesnyői kapucinus zárda tulajdona volt. Eredetileg valamely klarissza kolostornak írták. Néha Nagyszombati Töredéknek is hívják, mert a nagyszombati jezsuita könyvtárban fedezte fel Jablonkay Gábor, S.J.

Kazinczy-kódex

Gyengéd Mária-tisztelet levegője járja át a mohácsi vész éveiben (1526-1527), valószínűleg az óbudai klarisszáknak írt *Kazinczy-kódex*et: Pelbártból fordítja a Szűz Mária haláláról szóló beszédet; a Mária-név betűinek legendáját nincs szive elhagyni, s igy vezeti be: « Kezdetik az édös Szűz Máriának nevébe való deáki bötökről egy kisded prédikáció; kisded, de igön szép »; Szent Anna-legendája pedig, — épugy, mint a Teleki-kódexé, — az Immaculata cimén keltett érdeklődést.

Van azonban ennek a kódexnek egy virága, bájos legendája, amelynek mézét a középkori áhitat minden Immaculata-ünnepen ujra s ujra kiszürcsölte: *a Szűz Máriával jegybe került magyar királyfi tör-*

ténete. Eredeti címe: «mely igön jó legyön az Szűz Máriának szolgálnia». Már a kezdete is érdekes: «Szent Anzelmus írja: Vala franciabéli Károly királnak idejében, ezön királnak udbarába egy ifjú, ki vala az magyari királnak atyjafia». Vannak változatok, amelyek a magyar király ikertestvéréről, vagy egyenest fiáról tudnak. Nos, ez a királyfi minden reggel, még az étkezés előtt, elmondta a Boldogságos Szűz kiszsolozsmáját. Egy betegsége alkalmával pedig megfogadta: ha Mária meggyógyítja, örök tisztaságban él. Mikor azonban a királyságot át kellett volna vennie, az országnagyok jegyest választottak neki. Ép az esküvőre indulnak, amikor eszébe jut, hogy aznap még nem mondta el Mária zsolozsmáját. Félre vonult tehát s imájába kezdett. Amikor ezekhez a szavakhoz ért: «Mel szép vagy, és mel ékös drágalátos jegyösöm», megjelent neki a szépséges Szűz s így válaszolt: «Ha szép vagyok és ékös, miért hagytál el engömet?» «Mit parancsolsz, hogy tegyek?» — kérdé az ifjú. A Szűz így szólt: «Ha az te jegyösödet énéröttem ez világon elhagyod, az mennyországba' engömet vállassz [nyersz] jegyösül; és ha az én fogantatásomnak napját esztendőnkéd illendöd, mennyországba' megkoronáztatol». Elhagyta tehát földi jegyesét, elbujdosott, s Aquilegia környékén remetéskedett. Életszentsége azonban nem maradt véka alatt: a város pátriárchájává választották, «és oztán Asszonyunk fogantatását nyilván prédikállá és illenie szörzé».

A legenda olvasása közben bizonyára arra gondolunk: milyen jó lenne, ha igaz lenne! Annyi azonban szent igaz, hogy ahol a középkorban, sőt még a XVIII. században is, Szűz Mária szeplőtelen fogantatását hirdették, a magyar királyfi szép tör-

ténetét is beleszőtték szentbeszédbe, teológiai tractatus-ba egyaránt.

S tán kevesen tudják, hogy a szeplőtelen fogantatás bizonyítására felemlített csudatételek, legendák és kinyilatkoztatások legnevezetesebbjei között sem áll egyedül Mária «magyar királyi» jegyesének látomása. Széltében-hosszában járta a hír, hogy *Magyarországi Szent Erzsébet*nek is nyilatkozott volna Szűz Mária a szeplőtelen fogantatás titkáról, s kijelentette, hogy Joachim és Anna házasságában fogantatott ugyan, de az eredeti bűn szeplője nélkül. *Árpádházi Szent Margit*ról elterjedt egy hasonló látomás híre, bár ritkábban találkozunk vele. Canisius Szent Péter számos szerzőt idéz annak igazolására, hogy Szent Anzelm, Cantenbury-i érseket, Fulbertus Carnotensis és *Magyarország példája* indította az ünnep elrendelésére. Úgy tudják, hogy nálunk már 1080-ban megülték Mária fogantatása napját. A dolgozatunk folyamán többször dicsért «Necdum erant abyssi» kezdetű propagandairat és beszédminta pedig egész konkrét példával győzte meg olvasóit: *Magyarországon egy szerzetes* azt merte állítani, hogy Szűz Mária bűnben fogantatott. Sed audite mirabilia Dei! Halljátok az Isten csodatettét! — kiált fel az író: mielőtt beszédét befejezte volna, holtan rogyott össze az oltár előtt. S ennek az eseménynek igazáért nem kisebb tekintély kezeskedik, mint a magyar király, aki mindezt maga mondta el egy mantovai hittudósnak: «...et de hac reddidit testimonium rex Hungariae cuidam magistro in Sacra Pagina Mantovano».

Gondoljunk csak arra, hogy ezeket a bizonyságokat akkortájt «költik», amikor Nagy Lajos, Zsigmond uralkodik, akik alatt a magyar név nagy volt, Magyarország Európa egyik legszilárdabb ál-

lama, a török ellen bástyája. A Nagy Károly idejére rögzített esetet sem helyezték régebbre 884-nél. A bizánci kereszténységgel való óhazai, majd a hazánk földjén talált kereszténység révén keletkezett kapcsolataink ismeretesek. S ha hozzávesszük, hogy a Pray-kódex Immaculata-liturgiáját Kniewald, Kühár, Radó nyomán Keletről kell eredeztetnünk, — in hac historia quaedam musica facile latet: érdemes lenne alapasobban foglalkozni a kérdéssel.

Tihanyi-kódex

Máriás jellegével egész kódexirodalmunkban kiválik az 1530-1532-ben készült *Tihanyi-kódex*. Mind tartalomban, mind terjedelemben legnagyobb Mária-kódexünk: az Istenanya fogantatásáról, születéséről, tisztulásáról, Erzsébetnél tett látogatásáról, haláláról, Mária szépségéről, drágalátos Nevének betüiről közöl beszédeket, s híres Szent Annáról szóló legendarészlete. Temesvári Pelbárt alapján dolgozik, Pelbárt fejtegetéseit foglalja össze, általában igen ügyesen. Nem szóról-szóra fordít tehát, hanem a gondolatokat követi s fejt ki hatalmas szellemi munkát a teológiai szakkifejezések magyaros fordításában. *Irója a magyar nyelvű hittudományi irodalomnak igen érdemes úttörője.* Sem a nevét, sem közönségét nem sikerült megállapítani. Klarisszáknak, vagy begináknak szánt mű, annyit tudunk. Imádságaira a szintén ferences eredetű s valószínűleg a begina Katalin sorornak írt Lázár-kódex hatását Timár Kálmán mutatja ki.

«Asszonyunk Máriának foganatjáról» szóló «szép» prédikációjának jeligéje, épugy mint a Stellarium megfelelő könyvéé, mi is lehetne más, mint az Énekek Énekének lenyügöző verse: «Mindenestől szép vagy én Jegyösöm, és szeplő nincsen tebenned» (Én. 7, 27). Abban a korban úgy tudták,

hogy ehhez a vershez fűzte magyarázatait az első nagy skolasztikus, Halézi Sándor, akire ép ezen a címen állandóan, mint atyamesterére hivatkozott az Immaculata-mozgalom. Ennek a versnek mondása közben esett elragadtatásba a Mária jegyesévé szegődött magyar királyfi is. Mert Szűz Mária szinte felfoghatatlan szépségéről szól, amelynek látására vágyott a Tihanyi-kódex egy legendájának szerzetese is, azonban azt jelentette az angyal, hogy megvakul attól, amit látni fog. A szerzetes gondolkodóba esett, s csak félszemét szánta a jelenésre. Meg is vakult. De nem bánta, sőt kész volt másik szemét is feláldozni, csakhogy ismét láthassa. Ez a kérése is teljesült, azonban teljes vakság helyett elvesztett félszeme világát is visszanyerte.

Tárgyalását három részre osztja: 1) az eredeti bűnről szóló tant foglalja össze, s alaposan bizonyítja «az eredeti bíntől való megtartóztatás», mentesség elvi lehetőségét; 2) kimutatja ennek a «megtartóztatásnak», mentességnek «alkalmasságát», azaz a bizonyítás sarkallóját alkotó illendőségi érveket sorolja fel, s végül 3) «tanuságot töszön kilenb-kilenb példákról».

Feltünő alapossággal foglalkozik az *eredeti bűn* kérdésével. Fel is szólít: «igen reá igyeközzetök, mert igön nehéz». Hogy azonban az eredeti bűnt megértesse, egy teológiai alapfogalmat, az «eredet szerént való igazság», vagy eredeti igazságosság (iustitia originalis) meghatározását adja meg: «Az eredet szerént való igazság az emberi természetnek néminemő egyenössége, melynek miatta az ártatlanságnak állapotában a test a lélőknek hatalmassága alá vettetött vala, és az érzékönségök az okosságnak, — mindaddék, míg a lélök engede (engedelmeskedett) az ő teremtő Istenének». Azonban az ember «megtörte» Isten parancsát, elveszítette

engedetlenségével a megszentelő malasztot, és az eredeti igazságosság paradicsomi állapotából « esék bínbe és két halálba », a testibe és a lelkibe. Ugyannyira, hogy « ha Urunk Krisztus [az] emböri nemzetön nem könyörölt volna, — ki minket az örök halálból megválta, — soha embör Istennek látását és az mennyei bódokságot nem vallhatta [nyerhette] volna ».

Magának az eredeti bűnnek a meghatározása pedig a következő: « az eredet bín állatja [lényege] szerint mi bennönk nem egyéb, ha nem [mint] az eredet szerint való igazságnak [igazságosságnak] megfosztása, melyet méltán a mi első szülőnkbe' elveszténk az Istennek parancsolatjának megtörésének miatta, mely eredet bín szálla fejenkéd mireánk, kik természet szerént Ádámtul származtunk ». Majd az áteredés természetének tisztázására megállapítja, hogy « jollehet az okos [eszes] lélök ne légyön az szilektől avagy a testtől, de maga ok szerént ötölök vagyon, mert az lélöknek létének oka az szilék és az test, mert ha a szilék nem vónának és az test sem vóna, az lélök sem terömtetnék ».

Az áteredés tényének alapja pedig Isten törvénye. Minthogy a törvényhozó Isten nem köteles megtartani a törvényt, mi sem természetesebb, mint az, hogy kivette alóla szentséges Anyját, Vagyis: « Asszonyunk Istennek kiváltképen való ajándokából megtartóztathatott az eredet bintől, mert az anyai tisztösség ezt követti [követeli]vala ». Igaz ugyan, hogy az eredeti bűn törvénye Ádám minden ivadékára érvényes, s így « Asszonyunk es természet szerént származék [Ádámtól], és vonnia kell vala az eredeti bínt, de Istentől attul kiváltképen való kegyelmességből megtartóztaték ».

A teológusok itt ráismernek a praeservatio és a

debitum contrahendi peccatum originale, vagyis Mária bűntől való előzetes megóvásának és az eredeti bűn adósságának Máriára is fennálló érvénye annyit vitatott problémáira. A Tihanyi-kódex, mint látjuk, Szűz Mária teljes, abszolut büntelenségét vallja, ahogy a ferences iskola megszakitás nélkül, csekély kivétellel, mind a mai napig ezt a nézetet képviseli, s harcol mindazon nézetek ellen, amelyek Szűz Máriát akár közelebbi (debitum proximum), akár távolabbi jogcimen (debitum remotum) az eredeti bűn adósának mondják, s igy a legtisztább teremtményt vonatkozásba hozzák a bűnnel. Mind a megváltás egyetemes kötelezettségéhez, mind az eredeti bűnhöz való viszony dogmatikai elvének érvényben-tartásához u.i. elég annyi, amennyit a mi kódexünk is, a ferences teológusok alapján, Pelbárt közvetitésével mond: vönnia kellett volna az eredeti bünt, ha Isten attól kivételes kegyelemből meg nem óvja, nem praeserválja. A tavalyi Mariológiai Kongresszus egyik érdeme a bűnadóság erőltetett s a «tisztultabb teológiai felfogással» (Caelius Pannonius) összeegyeztethetetlen fogalmának kiküszöbölése a hittudományi szótárból. Igy kell tehát értenünk Pelbártnak kódexünkben feltörő fohászát: «Ó, azért bódokságos Szűz Mária, tisztaságos Szűz, kibe *semminemő szeplő* nincsen, emléközzél meg, mert tégödet Úristen választott öröktül fogva, hogy légy tisztaságos». Micsoda fonákság is az örök isteni praedestinatio szentélyébe, Isten teremtő-akaratának (Krisztussal egyetemben) első indítékába, a legdédelgetetteb isteni szándékba, Isten teremtő lelkesülésének gyujtópontjába a bűn fogalmát becsempészni...!?

Ez, persze, az eredeti igazságosság és az eredeti bűn fenti, Szent Anzelmtől származó meghatározásának fényénél ilyen világos. Duns Scotus u.i., a

korábbi hittudósoktól eltérőleg, Szent Anzelm meghatározásához csatlakozott, amely meghatározás lehetőséget nyitott Szűz Mária kivételezésének könnyed levezetésére. Ezért térünk, dolgozatunk elejétől kezdve, annyiszor vissza Szent Anzelmre. Róla metszette Duns Scotus az oltóágat s iktatta a skolasztikus hittudományba, hogy kimondhassa a nagy tételt: ecce, potuit Deus!

A bizonyítás súlypontja azonban a *kivételezés illendőségének*, « alkalmasságának » a kimutatásában rejlik. Ez pedig a szentírás szavaira épül: Az anyának éktelensége a fiúé. Jézusra, ki « az örök világosságnak fényössége és szeplő nélkül való tikör », éktelenség s a legnagyobb sérelem lenne « tudnia minthogy Anyja valamikoron bínbe vót ». Továbbá. « igen gonosz fiúnak itéltetnék az, aki édös szüléit megoltalmazhatná az ellenségtül és szabad akaratja szerént az ellenség kezébe hagyja esnie », holott az isteni törvény írja elő: Tiszteld atyádat és anyádat! Végül a józan ész követeli, hogy a szolga felmagasztalása az anya felmagasztalását is magába foglalja, magával vonja. Hogyan képzelhetjük, hogy Isten, ki az angyalokat, ősszüleinket, — teňát végeredményben Mária szolgáit — tisztán és szeplőtelenül teremtette, az angyalok királynéját a bűnnek hagyta volna martalékul. « Ó, azért bódok Szűz Mária, — kiált fel kódexünk szerzője —, bizony te szép vagy és mindön malaszttal teljes, teáltalad adatik azért az bínösöknek mind az malaszt, mind az dicsőség! »

A harmadik rész *kinyilatkoztatások*kal és *csudatételek*kel erősíti meg a mondottakat. S meg kell vallanunk, hogy az Immaculata-mozgalom gyakorlatilag ép ezeknek a csodáknak köszönheti sikerét. Az elméleti munka a hittudósok legtehetségesebb-

jeinek volt a feladata, a tekintélyekké magasztosult egyháztanitóké, — a tanitvány csak ismételgette tanitásukat; a népszerűsitő hittudomány, és még inkább a hitszónoklat, csudatörténetek révén hozta az élettel kapcsolatba a tant. Azonban nem kell azt hinnünk, hogy merő hitszónoklati fogás volt a csudatörténetek számontartása. A komoly hittudomány is dicsekedett vele, s fölényesen vágta szemébe az ellenzéknek: nekünk nemcsak érveink, hanem ezenkivül csodáink is vannak, habemus miracula! Hiteles és meggyőző csodáink: miracula credibilia nimis!

A tényekkel, csudatörténetekkel való bizonyitás minden korban időszerű, s ma sem teszünk máskép, ha minden kritikát kiálló csodák igazolják állitásainkat. Azonban a középkori, s bizony még a XVIII. századi ember is, a hirszerzés akkori eszközeire szoritkozott, s a maga kritikai érzékének foka szerint vonta kétségbe, magyarázta, alakitotta a hallott csodás eseményeket, ha egészen elhinni nem tudta. Vagy olyan körülményt jegyzett meg az eseményről, amely minden józan kétséget elhárított.

Ilyen mindjárt a Tihanyi-kódex első példája: Szűz Mária gyakorta megjelenik *Ildefonz*, toulousi érseknek. Egyszer aztán szép papi ruhát adott neki, «mely még *mast is az városban vagyon*», s megparancsolta neki, hogy Mária fogantatásának ünnepét minden esztendőben megülje. A szent szép könyvet is irt a Szeplőtelenről, amely «Asszonyunknak oly igön kelle, hogy az érsöknek *kezéből egyszer kivevé*, és *felnyitá*, és *megolvasá*, és neki irásáról *hálákat ada*».

Ugyanilyen *Halézi Sándor* már érintett, híres, és a kutatásnak annyi fejtörést okozó esete. A nagy mester élet s halál között lebegett minden december 8.-án. Egyszer azonban rájött betegsége nyitjá-

ra: megfogadta, hogy eddigi, Mária szeplőtelen fogantatását tagadó álláspontját feladja s belép Szent Ferenc rendjébe. Ime, legott meggyógyult, fogadalmát beváltotta, sőt « nagy szép könyvet » is szerzett a szeplőtelen fogantatásról. Halála óráján pedig így fohászkodott: « Teljességgel szép vagy én Jegyösöm, és sem eredet bínnek, sem tetemen szerént való bínnek szeplője nincsen tebenned! »

A Necdum-beszédminta leírása szerint a tanítványok világositották volna fel a mestert betegsége okáról. A könyvet pedig a Necdum szerzője *saját szemével látta* a toulousi archidiakonátus (főesperesség) templomának kórusán láncon őrizve: «Hunc librum vidi in Archidiaconatu Tolosano catenatum in choro ». A Tihanyi-kódex Pelbárt nyomán kurtítja meg a Necdum leírását; azonban megtoldja a szerzetbelépési fogadalommal.

A legnagyobb valószínűséggel Alexander Nechamról van szó, akinek hittudományos pályafutása ád is támpontot a csodatörténetnek, azonban félreértések és nagyítások egész során esik át a történeti mag, amely torzító folyamatba, úgy látszik, a Tihanyi-kódex is ád egy többletet.

A következő példa egy *Frater Henricus* nevű domonkosról szól, aki « Asszonyunk foganatja » napján azt állitotta beszédében, hogy Szűz Mária bűnben fogantatott, s még « ugyanazon prédikáción leesék, megnémula és nagy szernyő halállal meghala ». A Necdum a név és a szerzet megemlítése nélkül, Magyarországra helyezi az esemény színhelyét, s — mint már emlitettük — a magyar király mesélte volna el a dolgot egy mantovai teológiai tanárnak. Pelbárt Henricus de Hassia-ból veszi a példát, aki országot nem emlit, de tudja, hogy a domonkost Pálmak hivják s 1370-ben történt az eset. Kódexünkben a Henricus név, úgy látszik,

elírás, a forrás szerzőjéből csinált hőst, vagy rossz szöveg volt a kezében.

Hogy a domonkosokon esett csorbát kiköszörülje, a következő példában egy *toulousi ferences* esetét írja le: ez is tagadta Szűz Mária szeplőtelenségét, de megváltoztatta véleményét. Úgy történt, hogy mialatt misézett Mária márványszobrának a feje hátrafordult, a frater pedig megvakult. De meggyógyult, amint megfogadta, hogy tanítását visszavonja. « Mind ez napik igy áll ez kép, mint mondják azok, akik látták ». Pelbárt azt is tudja, hogy a toulousi ferences templom Szent Mihály-kápolnájában nézett a barátra haragosan a Szent Szűz s fordította el fejét. A Necdum, Pelbárt forrása, pedig hozzáteszi, hogy *látta a szobrot:* quam vidi.

Egy domonkos meg igy lett a szeplőtelen fogantatás híve: ördöngőst kényszerített arra, hogy « megmondana egy nagy kétségös dolgot, melyet elméjében forgat vala: tudnia mintha [t.i., hogy] a Szűz Mária eredet bín nélkül fogantatott, avagy nem ». Az ördöngös igy kiáltott: « Jaj, jaj, jaj azoknak, akik a Szűz Mária foganatjának ünnepét nem illik és a Szűzről gonoszt mondanak ». Mindez Aragóniában történt, ahol a kódex keletkezése idején még a domonkosokat is száműzetés terhe alatt kötelezte a törvény az Immaculata hirdetésére. Már az ördög első szavának is jelentősége van az Immaculata-irodalomban: Máriát u.i., mint láttuk már, azért köszöntette Ave-val Gábriel arkangyal, mert Isten három vae-től, jajtól mentette meg Jézus Anyját.

A példáknak sorát egy dilemmára épitett fantasztikus elbeszélés fejezi be. « Az kegyös Anya, bínösök reménysége » u.i. ezt a kérdést adja fel az ördögöknek, akik egy bünbeesett egyházfit ép Szűz Mária zsolozsmájának végzése közben ragadtak a pokolba.

«ez lélöknek azénak kell lennie, kinek mivelködetibe fogatott meg». Minthogy az ördögök vecsernyézés s nem vétkezés közben rabolták el a jámbor atyafit, Mária magának követelte, feltámaszotta őt, majd megparancsolta neki: «ez után ójad magad a testi bintől és az én foganatomnak innepét ájtatossággal illed [üljed]». A példa teljesen egyezik Pelbárt és a többi források elbeszélésével.

A példák bizonyító ereje arra irányult, hogy kitűnjék, «mely igön jó az Szüz Máriát ájtatossággal szolgálnia, mert ő el nem hagyja az ő szolgáit és szolgálóleányait szikségökben, sőt az őtet tisztelőket a kárhozattul megszabaditja és mennyországban őket igen felmagasztalja».

Kissé többet foglalkoztunk a Tihanyi-kódex prédikációjának elemzésével, mert benne bemutathattuk azt a módszert, amelyet mind a hittudomány, mind a szónoklati irodalom a XV.-XVI. században követett. A kódexíró híven valósitotta meg Pelbárt szándékát: a Stellarium terjedelmes és minden szempontot felölelő anyagából kiragadott egy kerekded gondolatmenetet, s azt ültette át a teológiai fogalmak teherbirására már megizmosodott magyar nyelvre.

2. *Domonkos kódexeink*

Az összes magyar kódexeket alapul véve, a domonkosokat is 17 nyelvemlék képviseli a magyar kódexirodalomban, akárcsak a ferenceseket. Abban azonban felülmulják Szent Ferenc fiait, hogy *nagyobb tervszerűséggel* dolgoznak. A fordítást tudós és magában a fordítás művészetében is gyakorlott rendtagok végzik. A nyulakszigeti apácakolostor pedig a legtermékenyebb melegágya a középkori magyar irodalomnak. Az óbudai kla-

rísszákkal élénk kapcsolatban vannak, egymás könyveit másolásra kicserélik. A két rend sokban eltérő szellemi irányát a béke s harmónia aranyhídja köti össze. A domonkos Herolt János, Varagine-i Jakab, Aquinói Szent Tamás és Nagy Szent Albert művei épúgy szerepelnek az óbudai másolatokban, ahogy a Pelbárt hatása alatt álló s az ugyancsak ferences Augsburgi Dávid tanításait tartalmazó Horváth-kódexet másolja az első írónő, a nyulakszigeti Ráskai Lea soror, Szent Ferencről ír a Virginia-kódex, az Érsekujvári-kódex gyöngyszemében, a Katalin-legendában Szent Katalin a szeplőtelen fogantatásnak kel védelmére, többi legendái közül pedig nem egyet forditottak Pelbártból. Tehették, hiszen Pelbárt Rosariuma ép oly szintézisen fáradozik, amelyben Szent Tamás, Szent Bonaventúra és Duns Scotus vállaira arányosan épül a katolikus hit rendszere.

Cornides-kódex

Szent Domonkos fiai, mint kifejtettük, Szűz Mária szeplőtelenségének kérdésében eltértek a ferencesek nézetétől. Vagy jobban mondva: kitartottak a nagy skolastikusok megszentelődési elmélete mellett. Szerintük Szűz Mária nem fogantatásában, hanem léte későbbi, ha mindjárt csak logikailag is későbbi mozzanatában szentelődött meg s telt meg kegyelemmel. Váltig állitották, hogy Mária szeplőtelen, azonban csak a megszentelődési tan értelmében, s nem fogantatásában. Álláspontjuk igazolására nagyszerű szentirási és patrisztikai érveket tudtak felmutatni, s ragyogó elmeéllel cáfolták a szeplőtelen fogantatás híveinek érveit, különösen az annyi büszkeséggel emlegetett magánkinyilatkoztatásokat és csudatörténeteket. Módszerük s érvelésük általában a Bandelli-féle csapásokon moz-

gott, épugy, ahogy az immakulatisták sem nagy eredetiséggel dolgoztak.

Domonkos eredetű kódexeinkben nincs olyan irás, amely polemikus, vagy csak egyszerűen magyarázó hangnemben fejtené ki a megszentelődési elméletet. Erre apácáknak szánt lelkiolvasmányban nem is kerülhetett sor. Azonban van az 1514-1519 között keletkezett *Cornides-kódex*ben egy elmélkedés Szűz Mária szentségéről, amely már a tárgykör természeténél fogva is alkalmas Mária szeplőtelenségének tárgyalására.

A beszéd címe: «Kezdetik Istennek szülejének, asszonyunk szeplőtelen Szűz Máriának szentséges életének és lelki jószágos [erényes] mívelkedötinek titkosságáról». Mindenek előtt a «szeplőtelen» jelző üti meg fülünket. Azonban itt nem a szeplőtelen fogantatás értelmében fordul elő, mint már utaltunk rá, hanem Mária érintetlen szűzességének a középkori magyar vallásos irodalomban többször is visszatérő hangsúlyozása. Egykori naptáraimkban Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét Szűz Mária szeplőtelen foganása napjának nevezik. A Batthyányi-kódex is használja a «szeplőtelen» szót a megtestesülés, Krisztus foganása titkával kapcsolatban: «Szűznek tiszta méhe-háza Gyorsan Isten hajléka lőn, és szeplőtelen fogadá Istennek elrejtett titkát». A protestáns egyházi énekekben is előfordul a «szeplőtelen szűz» kitétel, természetesen a sértetlen szűzesség értelmében.

Még jobban kitűnik, mit ért kódexünk Mária szentségén, amikor arról tárgyal, hogy «az Istennek Anyja semminemű malaszttul, semminemű szentségtül és semminemű érdemtől és jutalmaktól [adományoktól] idegen nem volt». Többek közt felveti a kérdést: miért kellett Szűz Máriának felvennie a keresztséget? Szent Tamással felel: «még

az oly embör is, ki ő anyjának méhében megszenteltetött, tartozik felvenni a keresztséget». Jóllehet tehát — fűzi Szent Tamás szavaihoz kódexünk — «Asszonyunk Mária volt megszenteltetvén anyjának méhében», a keresztséget fel kellett vennie. S ha azt kérdenéd, miért nem ünnepeljük Mária keresztsége napját, a válasz: «Azért Asszonyunk Máriának keresztségének ünnepét nem kellett szerezni, hogy ne állíttatnék, hogy őneki bűne volt volna, kitől megtisztult volna keresztségben». Ami a megszentelődési elmélet világánál azt jelenti, Mária anyja méhében megtisztult már az eredeti bűntől, tehát a keresztség ünnepe zavart kelthetne a hivekben, mert könnyen azt gondolnák, hogy megszentelődése nem tökéletes, vagy újra bünbe esett.

A Sarlós Boldogasszony-napi beszédben az «áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te méhednek gyümölcse» (Szent Erzsébet üdvözlő szavai) köszöntést magyarázva, kifejti, miért «áldott» Szűz Mária?- «Mondatik áldottnak a Szűz Mária az ő szépségéért, — hangzik a válasz — kinek szépségéről elcsodálkozván bölcs Salamon úgy mond Krisztusnak képében: 'Teljességgel szép vagy én szeretőm és szeplő nincsen tebenned'. Azaz bűneknek szeplője. Mert meg volt szenteltetvén ő anyjának méhében és az ő szent Fiának foganatjában. Ez elebbi megszentelés ugy volt őbenne megkonfirmáltatott [annyira meg volt erősítve], hogy ő nem vétközhetett sem bocsánandóképen, sem halálosképen. Azért méltán mondatik áldottnak menden teremtett állatoktul, kinek szépségéről olvastatik, hogy ő a Szentháromságnak tükere».

A Cornides-kódex tanítása tehát világos tanuja a domonkos álláspontnak: Mária eredeti bűnben fogant ugyan, de nyomban megszenteltetett. Nem is egy, hanem több megszentelődésről beszél a kó-

dex: a második az Ige megtestesülésekor történt. Más szerzők Mária megszentelődésének és kegyelemben való gyarapodásának még több forrásáról is tudnak.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ennek a kódexnek a prédikációi is fordítások. Forrásuk a Discipulus néven ismert domonkosrendi Herolt János beszédei, s egy a XV. század végén nagy kedveltségnek örvendő, 17 incunabulum-kiadást is megért, *Sermones Parati de tempore et sanctis* c. beszédgyüjtemény. Mig Mária szentségét Discipulus alapján ülteti magyarra kódexünk, a sarlósboldogasszonynapi beszéd Paratus De Sanctis részének 45. beszédje alapján készült.

Tewrewk-kódex

Timár Kálmán ugyan kimutatta hogy az 1531-ben másolt *Tewrewk-kódex*ben egyetlen adat sem szól a ferences eredet mellett, s perdöntő érvekkel igazolja domonkos eredetét, annál érdekesebb, hogy ugyanazt az Üdvözlégy Mária-parafrázist találjuk meg benne, amely tudtunkkal az Immaculata iránt való áhitattól illatozó Pozsonyi-kódexben tűnik fel először 1520-ban. Kata, Jusztina, Sövényházi Márta sororok (Kata és Sövenyházi Márta másolók, Jusztina tulajdonos), valamint az apácák lelkiéletét és fegyelmét irányító fehér atyák figyelmét elkerülte volna ez a körülmény? Vagy a hívő köztudat tört volna útat a domonkos apácák imaéletébe?

Nem feladatom a kérdés kritikai nehézségeinek sem növelése, sem megoldása. Elég kimutatnom, hogy a kérdéses szöveg csakugyan a szeplőtelen fogantatás gondolatvilágát fedi.

A már ismertetett kódexek Immaculata-tanának elemeire gondolva, nem idegen az Üdvözlégy Máriá-

nak ez az «illusztrált», a Nagyszombati-kódexből oktató formában megismert, hosszabb alakja: «Idvezlégy, te, óh szép *tövis nélkül való rózsa*, kit Atya Úristen felmagasztalta és *minden jajtól megtisztojta*. Ó, Mária, ki neveztetik tengeri csillagnak, te szent Fiadtól megvilágosíttatál, kiben fénnyel, tenéköd adott ajándékkal, szent malaszttal tégedet beteljesejte, mikoron *Szentlélek miatt téged teremte*, mint isteni jószágnak és kegyességnek választott edényét...»

Mégha a «szép, tövis nélkül való rósza, Atya Úristen... minden jajtól megtisztojta» mögött meg is lapulhat a megszentelődési elmélet, azonban a «malaszttal teljes» megszólítás értelmezésében ezek a szavak: «szent malaszttal tégedet beteljesejte, mikoron Szentlélek miatt téged teremte», alig érthető másra, mint Mária szeplőtelen fogantatására. Isten teremtő tevékenységének arra a mozzanatára, amelyben Mária lelkét «mint isteni jószágnak és kegyességnek választott edényét» alkotta és Mária testével egyesítette.

A másoló mindenesetre nagyon meg volt elégedve az imádsággal. Ajánlja is szíve melegével, mert «igen kedves». Különben sem idegenkedik a ferences elemektől. Mint a Peer- és a Pozsonyi-kódexben, ebben is megtaláljuk Vásárhelyi András «Angyeloknak nagyságos Asszonya» kezdetű költeményét és a Szent Bonaventúra nevén forgalomba került, máriás értelemben átírt Te Deum-ot.

3. *Prémontrei kódexeink*

A többi szerzetek, prémontreiek (Boldogasszony-szerzete), pálosok (Mária szolgái) és kartauziak, annál félreismerhetetlenebbül csatlakoznak az «édes Szeplőtelen» zászlajához. A bázeli zsinat ren-

delkezését, különösen azután, hogy IV. Sixtus pápa számos hivatalos megnyilatkozásával nyiltan a tan védelmére kelt, egymásután fogadták el a szerzetek káptalanai, a liturgikus könyvek pedig sorjában veszik fel kalendáriumukba, s illesztik miséjét eleinte csak a misekönyvek függelékébe, majd magába a sanctorale-ba.

Lányi-kódex

A tan liturgiai térhóditásának tanuja a *prémonrei* eredetű, s a somlóvásárhelyi «főkötős atyafiak» részére 1518-1519-ben készült ordinarium, a *Lányi-kódex*. Kálmánycsehi László pap a másolója. A kódex nagyobb része nem egyéb liturgikus előírásoknál: részletesen előirja, melyik napon milyen rendben kell az apácáknak a zsolozsma imáit mondaniok.

A Szűz Mária fogantatásának ünnepére vonatkozó utasitásokból mindenekelőtt megtudjuk, hogy «ez conceptio duplex, azaz kettős», vagyis két vecsernyéje van, és a matutinum-ban «kell énekelni proprium istóriát, ha leend, ha tedik nincs, De Nativitate kell, azaz Kisasszony-napit kell mondani: Ortus conclusus'. Ahol Nativitas-t irtak, ott Conceptio-t kell mondani». Más szóval azt mondja az előírás, hogy a IV. Sixtus «Cum praecelsa» (1477) kezdetű konstitúciójában jóváhagyott és elrendelt zsolozsmát kell mondani. Ha ez bármi okból nem lenne kéznél, akkor a bázeli zsinat rendelete értelmében kell eljárni: a Kisasszony napjának zsolozsmájában kell a Nativitas (születés) szót mindannyiszor Conceptio szóval felcserélni. Ugyanezek az elvek érvényesek a szentmise szövegére is. Jóllehet nem egy misekönyvben az ünnep nyolcadával is találkozunk, a magyar prémontreiek úgy járnak el, ahogy «Franciában tartatik», miért is

«ez idnepnek nincsen oktávája». Volt ugyan még egy zsolozsma divatban, Bernardinus de Bustis-é, azonban ezt IV. Sixtus csak jóváhagyta, mondását pedig a különböző egyházi intézmények szabadságára bizta.

Pozsonyi-kódex

A prémontreiek Immaculata iránt érzett áhitata elemi erővel tör fel az 1520-ban «Mihál deák» másolta *Pozsonyi-kódex*ben. Egyik leghányatottabb sorsú nyelvemlékünk. 1836-ban fedezik fel a pocsonyi ferences kolostorban, s Gyurkovits György készít róla másolatot; 1885-ben nem találják, s a pontatlan másolat alapján kénytelen kiadni *Volf György;* 1914-ben újra hírt ad róla *Gábriel Gottfrid*, 1934-ben ismét hűlt nyomát leli *Gábriel Asztrik*.

Szűz Mária tisztelete különben is ékessége ennek a magánájtatoságra szánt ima- és himnuszgyüjteménynek. Szépek a Mária epésségéről és 5 örömérő szóló imák, amely utóbbiban a ferences körökben még ma is divó Mária 7 öröme olvasó egyik öt titokból (Mária születése, Angyali üdvözlet, Jézus születése, Feltámadása, Mária mennybevétele) alakjára ismerünk.

A szeplőtelen fogantatás titkát a Tewrewk-kódex ismertetésével kapcsolatban bemutatott Üdvözlégy Mária-parafrázisa és gyönyörű himnuszai, sequentia-i ünneplik, amelyekből kiemelkednek az «Idvezlégy dicsőséges napnál fényesebb csillag» és a latinyelvű «Dies laeta celebretur In qua pie recensetur Mariae conceptio» kezdetűek, valamint az «Assunt Annae solacia» Szent Anna-sequentia, amely a szeplőtelen fogantatás titkát is belefűzi Mária édesanyja dicséretébe.

4. *Pálos kódexeink*

A magyar *pálosok* Immaculata-tiszteletének latinnyelvű bizonyságaival már megismerkedtünk. Először magyar pálos, Pannoniai Mihály veszi Hazánkban védelmébe a Szeplőtelen ügyét, s dicsőségükre váljék, mind irodalmi termékenység, mind eredetiség dolgában az első vonalban maradnak a trentói zsinatig, Caelius Pannonius haláláig.

A magyarnyelvű kódexirodalomban három nyelvemlékünk hirdeti álláspontjukat. Történetesen mind a három világiaknak szánt imakönyv, tehát a vallásos áhitat élesztésére szánt táplálék. Bizonyságul arra, mennyire otthonos tan s mély lelki igény volt a szeplőtelen fogantatás eszméje a középkorvégi hitéletben.

Festetics- és Czeh-kódex

A szeplőtelen fogantatás érvei közt nem egy csudatételben láttuk, milyen hasznos és áldásos a Boldogasszony hóráinak, az officium marianum-nak elmondása. A magyar királyfinak a Mária-zsolozsma mondása közben jelenik meg az «egészen szép Jegyös»; az ördög markába került klerikust azért menti meg a Boldogságos Szűz, mert a Mária-zsolozsma mondása közben rabolták el a gonoszlelkek... Hozzájárult a sok kegyelem és reménység, amelyet a hívő köztudat fűzött hozzá. Ha nem is mindennap, de szombaton, Szűz Mária, vagy különösebben a «Szeplőtelen» kedves napján, általános jámbor szokás volt az elmondása. Az olvasásban nem jártas egyszerű nép legalább a szombati vecsernyén igyekezett résztvenni, szombat délutánját munkaszünettel megszentelni.

A pálosok két kódexe őriz ilyen Mária-officiumot. Mind a kettőt Vázsony tragikus sorsú úrnője, Ki-

nizsy Pálné Magyar Benigna számára készítették a nagyvázsonyi pálos atyák. Az egyik a legszebb magyar kódexek közé tartozó, még 1493-94-ben összeállított *Festetics-kódex*, amelynek törzsét alkotják a «Bódogaszony hórái». Művészi kiállítása az olasz könyvfestők munkáival emeli egy szintre. Második lapján a Napba öltözött Boldogasszony képe diszlik, lába alatt a holddal, fején arany koronával, kis Jézussal a karján. Azonban a zsolozsma írása közben, talán sietség folytán, kimaradtak a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepkörére szóló változatok. Benigna asszony számontartotta a hiányt, s többször szóbahozhatta a pálos fráterekneк, mert 20 esztendő mulva, amikor újabb, az elsőnél is szervesebb imakönyvet állítanak egybe úrnőjüknek, bepótolják a mulasztást. Úgy tetszik, mintha csak a vecsernye érdekelte volna Benigna asszonyt, a többi részt el is hagyták. Ez a második imakönyv *Czeh-kódex* néven szerepel nyelvemlékeink között.

Peer - kódex

Kevesebb szerkesztői talentummal megírt imakönyvünk az 1508 után nem sokkal keletkezett *Peer-kódex*, amelyet ugyancsak a nagyvázsonyi pálosok írtak egy Simon nevű jótevőjük, valószínűleg Csepeli Simon úr részére, — azonban a Szeplőtelen dicséretére annál elbűvölőbb anyagot tartalmaz. Szűz Mária neve mellett a «szeplőtelen» jelző számtalanszor előfordul, szinte visszhangzik tőle a kódex. S a fontosabb, nem a szűzességet hangsúlyozza ki vele, hanem az eredeti bűntől való mentességet ünnepli.

A legvilágosabban azonban énekei beszélnek az összeállító pálosok rajongó Immaculata-áhitatáról. A legszebbik így kezdődik: «Ó, kegyes Szűz Mária,

Te vagy szép, tiszta rózsa: Bűn nélkül fogantattál, Mert mennyből te adattál. Anyádtul mikoron születél. Istentől úgy tiszteltetél, Hogy méhében megszenteltetél, Szeretettel ápoltetél, Kétség nélkül eredet bűntől szeplőtelen őriztetél. Szűz Mária, ékes viola, bűnösöknek vigassága».

A több versszakból álló ének minden valószínűség szerint a hívek ajkán otthonos, a gyakori éneklést gördülékeny nyelvezetre szert tett, ki tudja, hány évtizeddel korábban szárnyra kelt mű. Tehát régebbi hit és felfogás tanuja. Kedveltségére mutat jövendő pályafutása is: énekeskönyveinkbe került, dallama még protestáns énekeskönyvben is vezérdallam. Horváth János versnek is hajlandó elfogadni.

Tartalmi elemzése még érdekesebb benyomást kelt. Tagadhatatlan, hogy a szeplőtelen fogantatást akarja kifejezni. Azonban Szent Anna szerepét kissé sután jellemzi: «Anyádtul mikoron *születél*, Istentől úgy tiszteltetél, Hogy méhében megszenteltetél, szeplőtelen őriztetél». Nyilván a rím kedvéért áll a «születél» szó fogantatál helyett; különben nem értjük a méhben való megszenteltetést, s még kevésbé a bűntől való őriztetést, azaz a praeservatio-t, az előzetes megóvást. Csak ezzel a kiigazítással fedi azt a gondolatmenetet, amelyet a szeplőtelen fogantatás védői alapérvként állítanak homloktérbe: az anyának tisztessége a fiú dicsősége.

A szeplőtelen fogantatással hozzák még kapcsolatba az «Idvez légy Istennek szent teste, Szent oltáron áldoztatol, Atyja Istentől adatál És születél szeplőtelen Szűz Máriától» éneket. Utolsó verse: «Szeplőtelen Szűz Mária, Kegyes Krisztusnak szent Anyja, Szentháromságnak leánya, Szép rózsa, Nyerj irgalmat ez nap minekünk Amen.» Szin-

tén elterjedt ének. Lányi-Knauz «Magyar egyháztörténelem» (Esztergom, 1868, I, p. 489) c. műve közöl belőle változatot egy 1524. évi esztergomi breviárium hátlapján talált szöveg alaján. Azonban ezt a szentségi éneket nem lehet tanuságul hívni, mert ép Mária szűzi szülésének kifejezésére egyik legjobb példánk.

5. *A Névtelen Kartauzi*

Érdy-kódex

Eddig ismertetett kódexeink mindegyikét meghatározott közösségnek, vagy egyénnek szánta írója: apácáknak, vagy világi embereknek. Átfogóbb írói programmot tűzött maga elé az *Érdy-kódex* szerzője: a Kartauzi Névtelen. Műve egyetemes jellegével, határozott írói egyéniségével, a magyar nyelv mesteri kezelésével magasan felülmulja a többi magyarnyelvű kisérletet. Művét ép a mohácsi vész siralmas szakaszában írja: 1524-1527-ben, valószínűleg a «penitencia tartó néma remeték» lövöldi (Városlőd) magányában. Az egyházi év vasár- és ünnepnapjaira óhajt beszédanyagot nyujtani, azonban csak a szentek ünnepeivel készül el teljesen, a vasárnapi sorozatból farsangvasárnapig jut el.

«Asszonyunk szíz Máriának szeplőtelen foganatjáról» is írt egy szép beszédvázlatot. Maga a beszédanyag két részből áll: külön foglalkozik az epistola magyarázatával, külön az evangéliuméval. A szentleckét le is fordítja teljesen, ahogy egyéb beszédeknél is legtöbbször magyarra ülteti a szentírási szakaszokat. Még nem volt teljes magyar szentírásunk. Főleg olyan nem, amilyet ő mutat fel a perikopákban: erőteljes, nemes, ízes nyelvén ünnep az Úr igéjét olvasni: «Úristen teremte en-

gemet minden dolgának elette, minek elette valamit szerzene kezdettől fogva... »

A szentlecke előtt egy kis bevezetésben elmondja, hogy a Bölcseség könyvének erre az ünnepre előírt szakasza eredetileg az isteni Bölcseségről, az örök Igéről szól, « de böcsöletes tisztesség szerént immáron olvastatik az édes asszonyunk sziz Máriáról, mi Urunk Jézus Krisztusnak szepletelen és kezdetnek elette választott és megszenteltetött szent anyjáról ». Az oka pedig világos: « a fiúnak ő tisztessége mondatik lenni az anyának tisztessége », s Szent Bernát szerint is: « Semmi kétségünk nincsen benne, hogy mikoron Anyját dicsérjek, az ő szent Fia nem kilenben veszi, mintha őneki ténnék az dicséretet, viszon ellenben meg azonképen [viszont] kit édes Jézusnak tesznek, oly eremest veszi az áldott Sziz Anya Mária, mintha őneki ténnék ». Ezért joggal dicsekedhet Mária azzal, hogy « őtet Atya mindenható Úr Isten választotta kezdetnek elette ennenmagának szerelmes szolgálóleányul, Fiu Úr Isten szerelmes szerető anyjául, Szentlélek Úr Isten szerelmes jegyöséül ». Hiszen kezdettől, az ég és föld teremtése előtt elhatározta Isten, « minemű szeplőtelenségben ez világra teremtené ».

A szeplőtelen fogantatás titkának egyik teológiai gyökere csakugyan az örök isteni praedestináció világába nyúlik vissza, — amint a Teleki-kódex taglalásánál is láttuk —, amelyet most az Érdy-kódex ügyesen egyesít a híres elvvel: az anya megbecsülése a fiúnak is megbecsülése. Alaposabb igazolására az evangéliumi szakasz, az angyali üdvözlet magyarázatával kapcsolatban kerül sor.

Az érvek csoportosítása s meggyőző ereje láttán keserűség fogja el szívét annak tudatában, hogy a bázeli zsinatot mégis semmibeveszik, IV. Sixtus

rendeletei alól kibujnak egyesek, s kínos bizonytalanságban hagyják a híveket. « Mert, szerelmes atyámfiai, — írja — teljes esztöndenkéd és minden szenteknek ő életekről, bölcs népek közt, szent doktorok között, és ilemb-ilemb szerzetbeli személyek között annyi visszavonyás, veteködés, árguálás és véleködés nem lélettetik, mint ez mai, asszonyunk Sziz Máriának szeplőtelen fogantatásáról. Mert mind ez mai napiglan kik hiszik, kik nem hiszik, kik tagadják, az édes Istenszülő szeplőtelen Sziz Máriának szemérmére és szidalmasságára. Kit maga immáron erek bulla alatt közel ötven esztendőtől fogva elvégezte római Szentszék, és megkonfirmálván nagy búcsúval mind oktáváiglan, mint tulajdon Úrnapját, mind nagy szépségű zsolozsmájával és miséjével és vecsernyéjével; és hogy mind egész világon teljes kereszténységben nagy tisztességgel üljék minden rendbeli népek és keresztények ez mai szent napot ».

A « tanuságok » (érvek), amelyekkel alaptételét igazolni akarja, az eadmerusi-scotusi gondolatmenet kettős kerékvágásában mozognak: 1) *illett* « az áldott kegyelmes Úr Istennek » kivennie Máriát az eredeti bűnek törvénye alól (ebbe kapcsolja ügyesen a mi kötelességünket is az Isten Anyja megbecsülésére), 2) *megtehette* a mindenható Isten, hogy Mária lelkét az eredet szeplője ne érintse, s ha megtehette, *meg is tette*.

Az *illendőség* érveinek reánk alkalmazott fogalmazásában nem kevesebb, mint 7 bizonyítékot sorol fel, amelyek mindegyike a Tihanyi-kódex gondolatmeneinek változata. Igy mindenekelőtt maga a « tisztelendőségnek » már ismert érve nyitja meg a bizonyitási eljárást: « mert nem vóna tisztesség, [ha] az édes Istennek szent Fiának bines anyja volt vóna, avagy erdegnek leánya volt vóna vala-

mikoron, avagy erek Istennek haragjában volt vóna... Ha ki azért bínt vet az Szíz Máriának, tisztöletlenséget teszen meg az Úr Istennek is». A «szeretségnek oka» szerint nem szeretheti Szűz Máriát az, aki az ő szeplőtelen fogantatása napját nem üli. A «segedelmességnek oka» értelmében Isten magára veszi Anyjának megbecsülését, s ezért meghallgatja esedezésünket. A «bín eltávoztatásának oka» azon a vakmerőségen háborodik fel, hogy Szűz Máriával kapcsolatban épen mi, akik bűntelenek nem vagyunk, merjük felhozni a bűnt, s mást vallunk, mint amit az Anyaszentegyház és a római Szentszék tanít: «De ingyen [ugyan] miképen üdvözülhet az, aki az édes Szíz Máriát megátkozza? Hogy élhet Istennek malasztjába az, aki az isteni malasztnak Anyját bínösnek vallja? Hejjába bízik azért az az Úr Istenben, ki az ő szent Szílejét megszeplesíti, bosszuállatlan sem hagyja, valaki az ő szent hajlékát bínnek dohosságával megfertezteti» (a bosszuállás elháritásának oka). A «megmaradandó bátorságnak oka» követeli, hogy kétségben a biztosabbat kell választani. Márpedig biztonságosabb azt a nézetet követni, amelyből az Isten Fiára és az ő szent Anyjára nagyobb tisztesség és dicsőség háramlik. Márcsak azért is, mert a pápa is megerősítette ezt a nézetet. Végül a «használatosságnak oka» szerint örök élet jár annak, aki Máriát tisztának hirdeti (qui me elucidant vitam aeternam habebunt), a bázeli zsinat pedig «nagy bulcsút szerzett» a szeplőtelen fogantatás ünnepére, IV. Sixtus megerősítette, hogy minden ember hinni és ünnepelni tartozik Mária szeplőtelenségét.

Ugyancsak Pelbárt nyomán építi fel a Kartauzi Névtelen a beszéd második részét is. Az Úristennek *hatalmas tehetségéről* tanuskodnak a próféták nyi-

latkozatai. Kezdve az ősevangéliumon, Jóbon, Ezekielen, Dávidon, Salamonon keresztül, az újszövetségben az angyali üdvözlet, IV. Sixtus, a kánonjog és a római jog, régi költők, sőt a Korán egy megállapítása, majd az egyházatyák (Szent Ambrus, Ágoston, Jeromos, Bernát, vagy legalább a nevük alatt forgalomba hozott iratok) ügyesen megválogatott szavaiból kovácsol ötletes bizonyítékokat, amelyeket ugyan alaposan megrostálna a mai teológus, ill. bizonyítóerejük foka szerint más rangsorba helyezne, mint Pelbárt és a Kartauzi Névtelen tették.

Ha már annyit foglalkoztunk a többi kódexszel kapcsolatban az Üdvözlégy Máriá-nak értelmezésével, talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy a Kartauzi Névtelen is megállapítja: «Ha jól eszünkbe vesszük ez igéknek [Üdvözlégy] fondamentom szerént való méltóságát, az édes Szűz Máriának minden ellenségét meggyezhetjek. Mert holott [ahol] azt mondja Idvez légy, őt kiveszi minden jajból; mert az ige ave, jaj nélkil valónak magyaráztatik. Úgy mond továbbá: malaszttal teljes. Ha koronkéd teljes volt, hát soha őbenne bín nem volt, mert az isteni malaszt és az bín együtt nem lehetnek. Úgy mond továbbá: Úr vagyon teveled. Ha az Szűz Mária valamikoron bínben volt, hát ez nem vóna igaz, mert mindenkoron Úr Isten övele nem volt, ha kedég koronkéd vele volt, hát soha semmi bín őtet nem érhette. Azért szégyünöllenek meg, valakik az édes áldott szepletelen Úr Istennek szentséges Szülő Szülejére bínt vetnek, és ne lássák Úr Istennek fénlő szép malasztját, kivel az Szűz Mária koronkéd teljes volt». Megfagy a vér ereinkben ennek az átoknak hallatára, de ne ütközzünk meg rajta: a középkori léleknek oly világos volt ez az érvelés és levezetés, hogy nem

talált mentséget, sem jelen-, sem örökkévalót, azok számára, akik elzárkóztak bizonyító ereje elől.

Pelbárt 11. ratio-ját, ezt a maga nemében kiválóan megfogalmazott s a mai hittudományban is méltányolt ratio theologica-t — miért, miért nem, — a mi néma Barátunk elhagyja. Tán a rövidség kedvéért: nem akarta a szempontokat szaporítani, s a tárgyalást új fogalmak magyarázgatásával elnyujtani...

A *példák* bizonyító erejét annál többre értékeli. A korabeli művekben használatos látomások között említi *Szent Brigitta* és *Szent Erzsébet* látomását, akiknek a Szentszűz kijelentette volna: «jóllehet atyától és anyától vagyok, de maga eredet bín nélkül fogantattam». Hogy itt Magyarországi Szent Erzsébetről van szó, már láttuk. Pelbárt rabolta meg ezzel a jóhiszemű harmisítással Schönau Szent Erzsébetet. A többi példák mind ismeretesek a Tihanyi-kódex ismeretése kapcsán mondottakból.

Bizonyítási eljárásáról ád összefoglaló beszámolót, amikor ezt írja a befejezésben: «Ó, azért, szerelmes Krisztusnak és Szűz Máriának szolgái, semmi kétségtek ne legyen az Szűz Máriának szeplőtelen foganatjában, mert az Úr Istennek, mint szerelmes szolgálóleányának és anyjának *illett* tenni, *megtehette* és *tette* [quod decuit, potuit. et fecit], hogy szeplőtelen megtartaná».

Mi tagadás benne, a beszéd szerkezete korántsem igazodik oly tökéletesen az ars praedicandi középkori szabályaihoz, mint pl. a Debrecení-kódexé azonban anyagtárnak, további feldolgozásra szánt szempontoknak nagyszerűen megfelel. Tartalmi szempontból semmi újat nem mond, Forrása csak Pelbárt, senki más. A Necdum-ot, amelyből főkép az Isten «tehetségét», azaz azt a kérdést, vajjon tehet-e kivételt Isten Szűz Máriával, vizsgáló

fejezet anyagát merítette Pelbárt, a Kartauzi Névtelen nem ütötte fel.

* * *

Jogos büszkeséggel pihentetjük meg tekintetünket az «édes Szeplőtelen» XV.-XVI. századi magyar védőinek szép gárdáján. A vallásos irodalom minden ágát képviselik: a vita-irodalmat, spekulatív hittudományt, liturgiát, szentbeszédet, aszketikus olvasmányt, imákat, költészetet, csudatörténeteket, regényes legendákat. Forrásaik azt mutatják, hogy a nyugateurópai szellemi élet minden szála gyökeret vert teológiai és valláséleti irodalmunkban. Temesvári Pelbártban pedig a trentói zsinat előtti évtizedek, különösen az 1483-1525 közti időszak európai viszonylatban is élen álló hittudósát ünnepelhetjük. Pannoniai Mihály budai disputája abban az időben volt olyan kiállás, mint a ferrarai az olasz félszigeten. Az a körülmény pedig, hogy az akkori Európa egyik legnagyobb fejedelme, Mátyás király is figyelemre méltatta, igen megnöveli jelentőségét. Laskai Ozsvát higgadt előadásában és kerekded beszédeiben a szeplőtelen fogantatás tana már a győzelem biztos jegyeivel tündöklik. Andreas Pannonius Immaculata védelmére irt Canticum-kommentárja pedig egyedül álló jelenség.

A magyar kódexirodalom tanusága a maga nemében páratlan anyaggal lep meg. Névtelen szerzők, átdolgozók, fordítók homlokát illeti a babér ezért a nagyszerű hitvallásért. Kevés népnek jutott osztályrészül olyan gazdag nemzeti irodalmi bizonyság, mint nekünk. S ha hozzávesszük azt a legenda-anyagot, amely népünk Immaculata-tiszteletével kapcsolatban szárnyra kelt a középkorban, csak megerősödik az, amit a magyarság európai

szerepéről tárgykörünkkel kapcsolatban állítottunk.

Sok még a tennivaló ennek a kapcsolatnak tudományos igazolására. Az eredmény azonban a már jelzett adatok alapján kétségtelennek igérkezik. Minden valószinűség szerint a Keletről Nyugatra terjedt Immaculata-kultusz északi iránya Hazánkon keresztül vezet Európába: Germania, Gallia és Anglia tájaira. S amikor a XV. században a muzulmán veszedelem apokaliptikus réme dermesztette meg a keresztény Nyugatot, az Immaculata eszméjébe kapaszkodott a kereszténység, Egyház és Állam egyformán, s az «édes Szeplőtelen» örök predesztinációjának szimbolumában, a Napba öltözött, csillagkoszorúval koronázott, lábával a sátánt és félholdat tipró Boldogasszonyban keresett menedéket, ugy, ahogy azóta is minden keresztény kultúrát féltő kor az Immaculata-tisztelet különböző változataiban látja minden idők fizikai és valláserkölcsi romlásából a felemelkedésnek, az emberiség tartós békéjének és boldogulásának zálogát. A magyarság a Patrona Hungariae később mégjobban tudatosuló eszméjébe öltöztette ezt a féltett reménységet, s benne őrzi mind a mai napig.

JEGYZETEK

Jegyzeteimben a következő rövidítéseket használom: EPhK: *Egyetemes Philologiai Közlöny;* ITK: *Irodalomtörténeti közlemények;* MKSzle: *Magyar Könyvszemle;* MNy: *Magyar Nyelv;* Nyemlt: *Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok,* I-XV. Szerk. Volf Gy. Budapest 1874-1912.

Bevezetés

Szűz Mária szeplőtelen fogantatása hittételének kialakulásához lásd ROSKOVÁNYI Á., *Beata Virgo Maria in suo conceptu immaculata ex monumentis omnium saeculorum demonstrata,* I, Budapest 1873; LE BACHELET X, *Immaculée Conception,* art. in *Dictionnaire de théologie catholique,* VII, Paris 1927, 979-1218; ROSCHINI G. - RAES A., - LÖW G. - LAVAGNINO E., *Immacolata Concezione,* art. in *Enciclopedia Cattolica,* VI, Città del Vaticano 1951, 1653 sq.; HORVÁTH S., O.P., *Mulier amicta sole. Szűz Mária Krisztus fényében,* Budapest 1948, 53 sk.; MIHÁLYI G., O. Praem., *Szűz Mária az Ujszövetségben,* Róma 1954, 31-51; BALIC' C., O.F.M., *De Ordine Minorum tanquam duce pii fidelium sensus in quaestione de immaculata conceptione B.V. Mariae,* Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1934.

A keleti Egyház hagyományára nézve JUGIE M., A.A., *L'Immaculée Conception dans l'Écriture Sainte et dans la Tradition Orientale* (in *Bibliotheca Immaculatae Conceptionis,* III), Roma 1952.

A XII. - XIII. századi fejlődésről nagyszerű képet nyujtanak az 1954. évi római II. Nemzetközi Mariológiai Kongresszus aktái; most vannak sajtó alatt 18 kötetben *Virgo Immaculata* címen, az Academia Mariana Internationalis (Róma) kiadásában.

A Pray-kódex irodalmát lásd RADÓ P., O.S.B., *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae* (in *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Edit. Bibl. Széchényianae Musaei Nat. Hung.*, XXVI), Budapestini 1947, 34-35. — Az ünnep bevezetésének magyarországi adataihoz 1. KNAUZ A., *Kortan hazai történetünkre alkalmazva*, Budapest 1877, 157; DUDEK J., *Immaculata a magyar irodalomban*, in *Immaculata Emlékkönyv*, Budapest 1904, 15 sk. — Csak hírből ismerjük RADÓ P., *Az Immaculata tisztelete a magyar középkorban* c. tanulmányát; cf. *Uj Ember* 10 (6 jun. 1954) 2.

I. - A BÁZELI ZSINAT DÖNTÉSÉNEK VISSZHANGJA AZ EGYHÁZBAN

Az 1250-1350 között élő hittudósok álláspontját alaposan ismerteti GUIMARAENS (DE) F., O.F.M. Cap., *La doctrine des théologiens sur l'Immaculée Conception de 1250 à 1350*, in *Etudes franciscaines* 3 (1952) 181-205; 4 (1953) 23-53, 167-187; Raoul le Breton nézetét tisztázza DOUCET V., O.F.M., *Raoul le Breton, défenseur de l'Immaculée Conception, Simple réctification*, in *Archivum franciscanum historicum* 47 (1954) 447-456. — Zsigmond császár szerepéről: AMERI H., O.F.M., *Doctrina theologorum de immaculata B.V. Mariae conceptione tempore Concilii Basileensis* (in *Bibl. Imm. Conc.*, IV), Romae 1954, 1 sk., 28, 214 sk. MARRACCI H., *Caesares Mariani*, Romae 1656, 219 azzal is dicsekszik, hogy Zsigmond a szeplőtelen fogantatás ünnepén halt meg.

A bázeli zsinat történetéhez és irodalmához 1. AMERI H., *op. cit.*; ÁLDÁSI A., *Mária-ünnepek kérdése a bázeli zsinaton*, in *Katholikus Szemle* 44 (1930) 661-668. — Az avignoni tart.-i zsinatról

1. AMERI H., *op. cit.*, 225-226, 231. — Bandelli Vince fellépésének visszhangjáról, a vitákról és IV. Sixtus pápa szerepéről 1. SERICOLI CH., O.F.M., *Immaculata B. M. Virginis conceptio iuxta Xysti IV constitutiones* (in *Bibl. mariana medii aevi*, V), Sibenici-Romae 1954; a Szentszék további megnyilatkozásaihoz 1. SERICOLI CH., *De praecipuis Sedis Apostolicae documentis in favorem immaculatae B. V. Mariae conceptionis*, in *Antonianum* 29 (1954) 373-408; a viták nyomán támadt lelki válság képe: PIANA C., O.F.M., *Una crisi spirituale in Feo Belcari per l'Immacolata Concezione e una lettera inedita di fr. Cherubino da Spoleto (1482)*, in *Archivum franciscanum historicum* (1954) 450-456.

II. - A SZEPLŐTELEN FOGANTATÁS MAGYAR VÉDŐI

Mátyás király tudomány- és iskolapolitikájához: ÁBEL J., *Egyetemeink a középkorban*, Budapest 1881; HEGEDŰS I., *Bartolomeo della Fonte (Barth. Fontius)*, in ITK 12 (1902) 1-19; ZOLNAI K. - FITZ J., *Bibliographia regis Matthiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma* (in *Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai*, X), Budapest 1942; KARDOS T., *Che cosa fu l'umanesimo ungherese* (in *Bibl. dell'Accad. d'Ungheria di Roma*, VII), Roma 1937; ugyanaz: *Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez* (in *Az Erzsébet Tudományegyetem Olasz Intézetének Füzetei*, IV), Pécs 1933; ugyanaz: *A magyar humanizmus kezdetei* (in *Pannonia Könyvtár*, XX), Pécs 1936; ugyanaz: *Mattia Corvino, re umanista*, in *La Rinascita* an. 1940, 804-806; ugyanaz: *Deákműveltség és a magyar renaissance*, in *Századok* 72 (1939) 295-338, 449-491; ugyanaz: *Mátyás király és a hu-*

manizmus (in *Mátyás király Emlékkönyv*, II, Budapest 1940); KASTNER J., *Humanizmus és régi magyar irodalom*, in *Győri Szemle* an. 1933, 37-40; KERECSENYI D., *A magyar irodalom Mátyás király korában* (in *Mátyás király Emlékkönyv*, II, Budapest 1940); HORVÁTH H., *Il rinascimento in Ungheria* (in *Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, XX-XXIV), Roma 1939; a domonkosok egyetemalapítási törekvéseiről IVÁNYI B., *A Szent Domonkos-rend római központi levéltára*, in *Levéltári közlemények* 7 (1929) 1-30; ugyanaz: *Bilder aus der Vergangenheit der ungarischen Dominikanerprovinz, unter Bedeutung des Zentralarchivs des Dominikanerordens in Rom* (in *Extrait des Mélanges Mandonnet*, II, 437-478), Paris 1930; PFEIFFER M., *A Domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története*, in HORVÁTH S., *A Szent Domonkosrend multjából és jelenéből*, Budapest 1916, 185-186.

II. Ulászló uralkodása idején: FÓGEL J., *II. Ulászló udvartartása (1490-1516)*. Budapest 1913, 76-105; latinul: *Quomodo rex Wladislaus II cancellariaque eius de rebus litterariis meriti sunt in Hungaria*, Budapest 1911. A kor magyar íróinak csarnokát l. BÉKESI C.E., *Magyar írók Hunyadi Mátyás korából*, in *Katholikus Szemle* 16 (1902) 40-49 ,134-147, 237-248, 328-336, 440-449, 555-558, 623-634, 742-749, 855-866, 971-977.

A vatikáni könytár Pal. Lat. 460 jelzésű kódexéről: GÁBRIEL A., O. Praem., *Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi beszédgyüjteménye*, in EPHK 67 (1943) 167-170.

A). - LATINNYELVŰ IMMACULATA-IRODALMUNK

A KRISZTUS-TÁRSULAT TANKÖNYVE. — Irodalom: KNAUZ N., *Krisztus-társulat*, in *Magyar Sion* an. 1863, vol. I; ugyanaz: *Libri Missales et Breviaria ecclesiae Hungariae*, Strigonii 1870, 73; KOLLÁNYI F., *Esztergomi kanonokok 1100-1900*, Esztergom 1909, 72-73; BÉKEFI R., S. O. Cist., *A káptalani iskolák Magyarországon 1540-ig*, Budapest 1910, 63-104; ZELLINGER A., *Egyházi írók csarnoka*, Nagyszombat 1893, 56; SZINNYEI J., *Magyar írók élete és munkái*, I, Budapest 1891, 1387; CSONTOSI J., *Magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban*, ni MKSzle an. 1881, 211; DANKó J., *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*, Budapestini 1893, 441; VERESS E., *Matrioula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium 1221-1864. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1864* (in *Monumenta Hungariae Italica*, III), Budapest 1941, XXVI; JAKUBOVÍCH E., *Két magyar glosszás bécsi kódex*, in MNy 23 (1927) 33-36; leírását lásd BARTONIEK E., *Codices latini medii aevi* (in *Catalogus Bibl. Musaei Nat. Hung.*, XII), Budapestini 1940, 374 sk. — A kézirat mikrofilm-másolatát a római *Consiglio Nazionale delle Ricerche* közvetítésével sikerült megszereznem. Ezúton is köszönöm fáradozásukat!

PANNONIAI MIHÁLY VITÁJA ZÁRAI ANTALLAL. — A mi Pannoniai Mihályunk biztosan nem azonos azzal a Michael de Hungaria-val, akit igen sok külföldi és számos hazai szerző a *Biga salutis* és a *Gemma fidei* szerzőjeként könyvelt el, ahogy TIMÁR K., *Laskai Ozsvát és a bibliográfia*, in

MKSzle 18 (1910) 122-153 perdöntően kimutatta. A legnagyobb valószínűség szerint nem azonos a *XIII sermones praedicabiles per totum annum* c., szintén Michael de Hungaria nevén számos kiadást megért mű szerzőjével sem, akit hol ferencesnek, hol domonkosnak tartanak, s nálunk a mi pálos Mihályunkkal azonosítanak. Művében nyoma sincs annak, hogy szerzetes lett volna, amint Simler, Possevinus, Marracci helyesen megérezték, amikor semmilyen szerzethez sem csatolták. A művet ismerteti: HORVÁTH C., *Michael de Hungaria XIII beszéde*, in ITK 5 (1895) 129-152.

Bármint álljon a dolog, annyi bizonyos, hogy a *XIII sermones praedicabiles*-nek semmi köze az Immaculata-kérdéshez, s ha a mariológiai irodalom az Immaculata hívének ünnepli, tévedésen alapul: az 1611. és 1621. évi kölni kiadásokban szereplő index a kiadó munkája; a szeplőtelem fogantatás ünnepére szóló tárgymutató pedig, amelyre hivatkoznak, épen a szeplőtelen fogantatás ellen foglal állást.

Annál keményebb dió a Michael de Hungaria vagy M. de Pannonia néven szereplő pálosok között eligazodni. KISBÁN E., *A magyar Pálosrend története*, II, Budapest 1938, 321, VERESS E., *op. cit.*, 154 és HORVÁTH C., *A régi magyar irodalom története*, Budapest 1899, 260 szerint 1411-ben páduai lektor, előbb Párizsban szerez doktorátust. EGGERER A., O.S.P.E., *Fragmen panis corvi protoeremitici, seu Reliquiae annalium Eremi-coenobiticorum Ord. FF. Eremitarum S. Pauli primi eremitae*, Viennae Austriae 1663, 209-210 az 1444. évhez. Bereck generálissága idejéhez fűzi a Mihályra vonatkozó eseményeket, amiből többen arra következtetnek, hogy ebben az évben meghalt. VERESS E., *op. cit.*, 160 ismét felvet egy pálos Mihályt, aki

1454. szept. 7.-én bakkalaureus a páduai egyetemen. GYÖNGYÖSI GERGELY (Dombró Márk 1490-ben megkezdett rendi krónikájának folytatója s 1528-ban generális), *Vitae Fratrum Heremitarum S. Pauli* (a Budapesti Egyetemi Könyvtár Ab. 151/b s 151/c. kéziratai, másolata a Magyar Tudományos Akadémia irattárában 4 r. 50 szám alatt) c. krónikájában az 1459. évhez fűzi bő mondanivalóját Mihályról. ZÁKONYI M., *A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története*, in *Századok* 45 (1911) 768. Gyöngyösire hivatkozva, azt állítja, hogy András vikárius generalis (1459-1460), Kisbán szerint elődje, Fekete Vince, több levelet ír Mihály lektornak Páduába. 1462-ben Mihály visszaad egy birtokrészt Ládi Czudar Jakabnak (ZÁKONYI, ibid. 768). KISBÁN E. (ibid., I, 117) még Ulászló (1440-1444) kedvelt pálosáról beszél, míg a szerzők nagyobb része Mátyás korára helyezi a disputát. GÁLOS R., in ITK 41 (1931) 501 a XV. század elején s a Mátyás korában feltűnt két Mihály azonosságáért száll ismételten síkra.

A disputa irodalma: EGGERER A., l.c.; KNAUZ N., *A Szent Lőrinczről nevezett Buda melletti pálos zárda*, in *Magyar Sion* an. 1856, p. 588, in *Katholikus szemle* an. 1899, p. 802-804; ZÁKONYI M., *art. cit.*, 767-768; HORVÁTH C., *op. cit.*, 64-65; ugyanaz; *Világiak régi magyar imádságos könyvei*, in ITK 5 (1895) 259-260; VINCZE G., *A pálosok irodalmi munkássága a XIV. - XVIII. században*, in MKSzle an. 1878, p. 21 sk.; GÁBRIEL A., *Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban*, in EPhK 62 (1938) 205-206 (franciául is megjelent: *Les Hongrois et la Sorbonne médiévale*, Budapest 1940); MÁLYUSZ E., *A Pálosrend a középkorban*, in *Egyháztörténet* 3 (1945) 26-27. BÁNFI F., *Magyarok sírja az Örök Városban*, in *Nemzeti Ujság*

1928. márc. 10 nyomán VERESS E., *op. cit.*, 154 úgy tudja, hogy Mihályt Párizsból Rómába rendelték elöljárói, s itt halt meg. EGGERER A., *op. cit.*, 210 kifejezetten Párizst említ: «mortuo enim Parisiis Michaele...».

Antal döméstestvér nevét Zákonyi említi Gyöngyösi nyomán. Zárai Antalról: 1. IVÁNYI B., *art. cit.*, 25. - A ferrarai disputa iradalmához: ZAMBOTTI B., *Diario Ferrarese*, in L. A. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, ed. in *Racc. degli Storici Italiani*, XXIV, Bologna 1937, 47; FERRANTE BORSETTI, *Historia almi Ferrariae Gymnasii*, Ferrariae 1735, 97-98; SERICOLI Ch., *op. cit.*, 41-43; ROSCHINI G. M., O.S.M., *Duns Scoto e l'Immacolata* (in *Scripta professorum Facultatis Theologicae «Marianum» de Urbe O.S.M.*, VI), Roma (1955), 64.

Mátyás két misszáléját őrzi a vatikáni könyvtár: Rossiana 1164 sz. alatt az 1469., Cod. Lat. Urb. 110 sz. alatt az 1488. évből. Az elsőben a fol. 270v-271r sequentia dec. 8.-ára, a másodikban a kánon előtt egy egész oldalt betöltő Immaculata-miniatura és a Sanctorale-ban a bázeli zsinattól elrendelt miseszöveg hirdeti Mátyás felfogását.

POZSONYI JÁNOS, PÁLOS. - Irodalom: EGGERER A., *op. cit.*, 231; L. Ch. DALMATA, S.I., *Mundus marianus. Speculum mundi architypi*, disc. 20, n. 43, Viennae Austriae 1646, 722; VELASQUEZ I. A., S. I., *Dissertationes et adnotationes de Maria immaculata concepta*, lib. 5, diss. 3, adnot. 1, Lugduni 1653, 410; GONDÁN F., S.O.Cist, *A pálosrend és nyelvemlékei a középkorban*, Pécs 1897, id. MÉSZÁROS G., O.F.M., *Doctrina mariana Pelbarti de Temesvár*, Roma 1947, IV (dactyl., in Bibl. Coll. S. Antonii, Roma); HORVÁTH C., *A magyar irod.*

tört., 62; ugyanaz: *Világiak régi magyar imakönyvei*, 358; KISBÁN E., *op. cit.*, I, 104; BÉKESI C.E., *art. cit.*, 859. - A kódex leírását l. SZILÁGYI S., *Catalogus codd. Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestiniensis*, Budapestini 1881, 65-70. Mikrofilm-másolatát a római *Consiglio Nazionale delle Ricerche* közvetítésével szereztem meg. Ezútom is köszönöm.

A kódex tábláján ez a felírás áll: Hunc libellum scripsit frater Ioannes de Posonio in valle virginis gloriose prope eundem civitatem et aliquas collecturas addidit, que sunt scripta per fratrem Nicolaum predicatorem Dewtunorem anno domini M°CCCC°88°. CHERRIER M.J., *A magyar egyház története*, Pest 1856, 263-264 ebből azt következtette, hogy Miklós domonkos szerzetes, «ki 1488. év körül működvén többféle munkákat kiadván, Pozsonyi János sz. páli szerzetest oda birta tekintélye által, hogy azokat egybegyüjtse». A valóság azonban az, ahogy Miklós nem dömés szerzetes, hanem pálos «prédikátor», aki, a Rend szabályai szerint, hithirdető, vagyis a szerzetesek oktatója volt. Cf. ZÁKONYI M., *art. cit.*, 525. Az utóbbi háromnegyed században nagyban növelte a zavart Szilágyi S. idézett katalógusának az a tévedése, hogy a mű végén az «index scriptorum» rovatba helyezte János testvért, s így nem csoda, ha csak másolót láttak benne.

A kódex fol. 10v-12v, vagyis a «De sanctificatione, illuminatione et caritate beate virginis» c. beszéd első része is a szeplőtelen fogantatást védi a «nativitas in utero» és «nativitas ex utero» különböztetésből származó nehézségek megoldásával, s alaposan körülhatárolja Szűz Mária szeplőtelen fogantatását, megszentelődését léte első pillanatában, s megkülönbözteti a többi szentek, kü-

lönösen Keresztelő Szent János és Jeremiás próféta megszentelődésétől, akik, tudvalevőleg, létük későbbi mozzanatában szentelődtek meg.

TEMESVÁRI PELBÁRT, FERENCES. - Pelbárt életrajzát, műveit és hatását ismertetik: BÉKESI C.E., *art. cit.*, 331-336; ugyanaz, *Bírálat Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és művei c. könyvéről*, in *Magyar Sion* an. 1880; BEÖTHY ZS., *op. cit.*, I, 115-116 136-138; BRISITS F., S.O.Cist., *Temesvári Pelbárt* (in *Irodalmi ritkaságok*, VI), Budapest 1930; DÁM I., O.F.M., *Temesvári Pelbárt szintézise* (in *Ferences szemmel*, Budapest 1943, 255-270); ugyanaz: *Influsso di Pelbarto di Temesvár nelle opere di Angelo Elli da Milano*, in *Corvina* 1 (1952) 164-191; HORVÁTH C., *Temesvári Pelbárt és beszédei*, Budapest 1889; ugyanaz, *A régi magyar irodalom története*, 66-72; HOSZTÁK B.M.K., *Temesvári Pelbárt és irodalmi munkássága*, Debrecen s.a.; KARÁCSONYI J., *Szt. Ferenc Rendjének története Magyarországon 1711-ig.*, II, Budapest 1924, 567-570, 590-608; KATONA L., *Temesvári Pelbárt. Stellarium és a Scala coeli*, Budapest 1900; KATONA-SZINNYEI, *Geschichte der ungarischen Literatur*, Leipzig 1911, 17 sk.; MÉSZÁROS G., O.F.M., *op. cit.*; PINTÉR J., *A magyar irodalom történetének kézi könyve*, I, Budapest 1921; SBARALEA I.H., O.F.M., *op. cit.*, II, 301, 316-317; SZILÁDY Á., *Temesvári Pelbárt élete és művei*, Budapest 1880; TEETAERT A., O.F.M. Cap., *Pelbartus Ladislai de Temesvár O.F.M.*, art. in *Dictionnaire de théologie catholique*, XII, 715-717; WADDING L., O.F.M., *op. cit.*, 183-184; WEGERICH E., O.F.M., *Bio-bibliographische Notizen über Franziskanerlehrer des 15. Jahrhunderts*, in *Franziskanische Studien* 29 (1942) 190-193; ZA-

WART A., O.F.M., *The History of Franciscan Preaching and of Franciscan Preachers* (1209-1927), New York, N.Y. 1922, 333 sk.; TAKÁCS I., O.F.M., *A Ferencrend története*, Budapest 1937, különösen 291.

Hogy Pelbárt az első, aki Bandellinek válaszol, alátámasztja a *Stellarium* első hely és évszám nélküli kiadásának záróverse: «Opere nunc isto perfecto gloria christo; Laudibus hinc insto: coronas matri Dei sisto; Honor Francisco: laus sanctis cunctis hoc ipso, Octodenotrio ciclo c. quard. tunc praesule sixto». HAIN L., *Repertorium bibliographicum*, II, Berlin 1925, n. *12562. Ugyanaz ismétlődik az 1948. évi kiadások közül: HAIN, 12463, 12566. - Téved tehát Karácsonyi, amikor kéziratos terjesztésről beszél, s Haint, Szabó-Hellebrandtot, az 1483., 1486., 1496. évi kiadások kritikátlan átírásával vádolja, s 1496 utánra, a Ryman János magyarországi útja utáni időre helyezi az első kiadást. Karácsonyi nézete befolyásolta HORVÁTH R., S.O. Cist, *Laskai Ozsvát*, Budapest 1932, 29-30, EMMEN *A., Historia opusculi mediaevalis...*, 177 álláspontját, akik Pelbárt kiállását a Bandelli-fele harcok késői visszhangjának tekintik.

Paulus de Pyczkowskiról l. WALDAPFEL J., *A krakkói egyetem s a magyar és lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában*, in EPhK 69 (1946) 29. Paulus egyetlen ismeretes munkája a Bpesti Egyet. Könyvtár 64 sz. kéziratában fol. 236-264, maradt fenn. Cf. SZILÁGY S., *op. cit.*, 47.

Rimini Ferenc *Necdum* kezdetű beszédének kritikai ismertetéséhez és Pelbárttal való kapcsolataihoz l. EMMEN A., O.F.M., *Historia opusculi mediaevalis «Necdum erant abyssi» olim S. Bernardino Senensi adscripti*, in *Collectanea franciscana* 14 (1944) 148-185. - PILLET (BRULEFER)

ISTVÁN szavait 1. *Reportata clarissima in quatuor Sancti Bonaventurae doctoris seraphici libros*, III, d. 3, q. 2 (Basileae 1501, fol. VIb): «Secundo quaeritur utrum anima beatae virginis fuerit sanctificata ante peccati originalis contractionem. Require in sermone «Necdum erant abyssi». - A Halesi Sándor neve alatt forgalomba került műről 1. EMMEN A., O.F.M., *Un Mariale falsamente attribuito a Alessandro di Ales*, in *Studi francescani* 16 (1944) 3-12.

A 27-28. old. idézett szövegek lelőhelyei: *Stellarium*, IV, p. 1, a. 1 (ed. Venetiis 1586, 88cd, 81b); IV, p. 2, a. 3 (91bc); a. 28. old. idézete: ibid. (90cd). - IV. Sixtus bullájának értelmezését 1. SERICOLI CH., *op. cit.*..., 40-52. - A 28-29. old. idézetet 1. *Stellarium*, IV, p. 2, a. 2 (90bc). - Az egyházdoktorok nézetének összehangolását 1. *Rosarium*, verb. Conceptio passiva, § 8 (ed. Venetiis 1589, 106a-107c).

Hogy Pelbárt az Immaculata-fejezetnél hagyta abba művét, az utána következő résznek az előbbitől eltérő módszere, a források felsorolásából az eddig rendszeresen idézett nagy nevek (Franciscus de Mayronis, Petrus de Aquila, Guillelmus de Vaurouillon, stb.) elenyészően ritka említése, eltérő formulák használata, stb. igazolja. Cf. DÁM I., *Influsso di Pelbarto di Temesvár*..., 183.

LASKAI OZSVÁT, FERENCES. - Pelbárt és Ozsvát viszonyáról 1. HORVÁTH R., *op. cit.*, 8-24; SZILÁDY Á., *op. cit.*, 15; Ozsvát életrajzi adatainak legjobb összefoglalása HORVÁTH R., *op. cit.*, 7-23.

Az Ozsvát-irodalom kimerítő vizsgálata és bírálata, Ozsvát személyének és irodalmi munkásságának helyes képe: TIMÁR K., *Laskai Ozsvát és*

a bibliográfia, in MKSzle 18 (1910) 122-153; KARÁCSONYI J., *op. cit.*, II, 571-574; HORVÁTH R., *op. cit.* A régebbi szerzők értesülése zavaros, téves, s ha néhány el is igazíthatna, főként a magyar szerzők közül, hiányos. Nagyszerű példa rá, a különben jeles rendi irodalomtörténésznek, TEETAERT A., O.F.M.Cap., *Oswaldus de Lasko OFM.*, art. in *Dict. théol. cath.*, XI-2, 1657 megjelent fejezete, amely minden eddigi bizonytalanság hegyébe gnézeni érseknek teszi meg s halála évét 1531-re helyezi.

A Constitutio kiadása: *Oswaldus de Lasko, Constitutiones Fratrum Minorum S. Francisci Prov. Hungariae in Transsylvaniae Conventu Atyaensi editae.* Anno 1499. Kiadta BATTHYÁNYI J., *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*, III, Claudiopoli 1827, 609-635, 650-653, a csíki konvent kódexe alapján. A gyöngyösi ferences kolostor Blahó Vincegyűjteményében Blahó jegyzéke szerint ez a címe: *Constitutiones familiae Hungariae observantium cura vicariali fratris Osvaldi de Lasko, in Capitulo Athyaensi 1499 editae, cum additionibus, probabiliter Racosiensibus* (helyesen Pacsensibus; Paks, Tolna-m.), *descriptus manu cuiusdam fratris Ladislai* a. 1512. Cf. HORVÁTH R., *op. cit.*, 15; KARÁCSONYI J., *op. cit.*, II, 572; TAKÁCS I., *Aszketikus élet...*, 40.

Kapisztrán Szent János boldoggáavatási eljárásával kapcsolatos anyaggyűjtéséről ő maga számol be a *Biga salutis*, Dom. XVI post Pent. írt beszédében: «Rutilat etiam innumeris miraculis fr. Johannes de Capistrano, ex quibus ego aliqua fide digna notavi ad futuram fidelium devotionem». A *Gemma fidei* 21. beszédében: «O quam multi etiam nostris temporibus resuscitantur. Nam et ipse scripsi de pio memoriae patre Ioanne de Ca-

pistrano aliquos. Et inscripti sunt de eo tres libri, in quorum uno LIX resuscitatos celeriter reputavi ». Cf. HORVÁTH R., *op. cit.*, 48; KARÁCSONYI J., *op. cit.*, II, 582; TAKÁCS I., *op. cit.*, 40; Ozsvát idézett szavait kellő értékükre mérsékli TIMÁR K., *art. cit.*, 150-152; az obsz. krónikára nézve: KARÁCSONYI J., *op. cit.*, II, 573-574; TIMÁR K., *art. cit.*, 152-153; HORVÁTH R., *op. cit.*, 47-51.

A 34-35. old. idézete: *Biga salutis, de Sanctis* sermo 6. A 35. old. idézete ibid., sermo 7.

Hogy mi volt Laskai dolga a Rosarium folytatásában, megvilágítja az 1508. évi hagenaui kiadás kolofonja: « Opus ab Oswaldo de Lasco supplementum est, *non confectum* ». Pelbárt u.i. vagy bőven előredolgozott a mű hártralévő részéher, vagy pedig — s ez a valószínűbb — Ozsvát rendelkezésére állottak Pelbárt régebbi, a Liber Sententiarum-hoz írt magyarázatai, amelyeket maga Pelbárt is alapul vett s újabb szerzőkkel kiegészített. Pl. Guillelmus Vaurouillon nem szerepel a korábbi művekben, Hogy az Ozsvát-féle részben több, már fentebb említett szerző hiányzik, csak így érthetjük meg. Ozsvát egyszerűen átvette a Pelbárt fogalmazásában megmaradt régi szöveget, s ezt a maga jogi képzettségének megfelelőleg alakította, kiegészitette, korszerűsítette. Ha nem tévedek, a Pomerium és a Stellarium ád hű képet Pelbárt tanári kézikönyvének módszeréről és forrásairól. Néhány pontban egybevetve ezeket l. DÁM I., *Temesvári Pelbárt szintézise*, 260. Csak így érthetjük meg, hogy Ozsvát munkája a nyomással együtt mindössze 16 hónapot vett igénybe. - Kódexirodalmunk és Ozsvát viszonyához l. HORVÁTH R., *op. cit.*, 51-54. - BÖRÖCZ M., S.O.Cist., *Ferencesek a középkori magyar irodalomban*, Pécs 1911 c. művet nem tudtam ellenőrizni.

CSANÁDI ALBERT, PÁLOS. - A mondottakat BÉKESI C.E., *art. cit.*, 861-862 és KARDOS T., *A középkori kultura, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése* (in *A Magyar Történelmi Társulat Könyvei*, VII), Budapest s.a., 194, 206-210, 282, 283 meritettük. Kardos forrása Fr. GEORGIUS GYÖNGYÖSIENSIS, *Vitae Fratrum Paulinorum* (kézirat a Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. No. Ab 151/b, kiegészitve Ab 151/c szövegével), fol. 174-185, 201-207. Az idézett versrészlet KARDOS, *op. cit.*, 194.

PANNONIAI ANDRÁS, KARTAUZI. - Irodalom: ÁBEL J., *Analecta ad historiam Renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapestini-Lipsiae, 1880, 158-161; AUTORE St. M., O. Cart., *Chartreux*, art. *Dict. théol. Cath.*, II-2, Paris 1939, 2312; BÉKESI C.E., *art. cit.*, 134-135; FRAKNÓI V., *Andreas Pannonius élete és munkái*, in FRAKNÓI V.-ÁBEL J., *Két magyarországi egyházi iró a XV. századból: Andreas Pannonius - Nicolaus de Mirabilibus*, Budapest 1886, V-XXII, 1-287; ugyanaz: *Andreas Pannonius*, in *Ungarische Revue* an. 1886, 1-7; ugyanaz: *Andreas Pannonius*, ibid., an. 1888, 231-242; ugyanaz: *Andreas Pannonius*, in MKSzle an. 1878, 144 sk., an. 1879, p. 113-118; ugyanaz: *Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban*, in MKSzle an. 1878, 121 sk.; HOFFMANN E., *Andreas Pannonius: De regiis virtutibus*, in MKSzle 33 (1926) 433-434; ugyanaz: *Régi magyar bibliofilek*, Budapest 1929, 75; ifj. HORVÁTH J., *Andreas Pannonius Cantica Canticorum kommentárjának forrásai*, in EPhK 66 (1942) 257-287; HUSZTI J., *Andreas Pannoniusnak egy ismeretlen kéziratos munkájáról*, in MKSzle 36 (1929) 137-138; ugyanaz: *Andreae Pannonii Expositio super Cantica Canti-*

corum, in MKSzle 63 (1939) 97-104; KOLTAI-KASTNER J., *Olasz-magyar művelődési kapcsolatok* (in *Kincsestár*, CXXXI), Budapest 1941, 43; RÉVÉSZ M., *Andreas Pannonius és Bornio da Sala*, in EPhK 59 (1935) 75-81; TROMBI B., O. Cart., *Storia critico-cronologica diplomatica del Patriarca S. Brunone e del suo Ordine Cartusiano*, IX, Napoli 1779, 22-23; VÁRADY I., *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria* (in *Pubbl. dell'Istituto per l'Europa Orientale*, Roma; ser. I: Letteratura, Arte, Filosofia, XXV, 1-2), I, Roma 1934, 80-81; ugyanaz: *Docenti e scolari ungheresi nell'antico studio Bolognese*, Bologna 1951, 27; VERESS E., *op. cit.*, 367-368.

Andreas Nicolai-nak a bibliografusoknál (H. Willot, O.F.M., Athenas Ordinis Minorum, Leodii 1589, s az ő nyomán Ioannes a S. Antonio, Wadding, Sbaralea, Fabritius, Chevalier, stb.) «conventus Cathuniensis», «Carthuniensis», vagy röviditve «Cathunien.» változatokban szerepel lakóhelye. Ez tévesztette meg BÉKESI C.E.-t, aki, *art. cit.*, 742, kartauzit látott benne, bár Andreas Pannoniustól megkülönböztette, s tudott arról, hogy mások ferencesnek mondják. BÁNFI F., in *Archivum Fratrum Praedicatorum* 9 (1939) 298-310, domonkosnak tartja. Tény, hogy KARÁCSONYI J., *op. cit.*, nem tud róla. A Vatikáni Könyvtár, *Ottob. Lat. 26* jelzésű kéziratában csak ennyi áll az explicit-ben: «Et sic est finis per fratrem andream nicholai de ungaria de conventu cassoviensi in conventu florentino anno domini m° cccc° lxxiiij° etc.».

Jean de Hongrie-nak mondja *Maisons de l'Ordre des Chartreux, Vues et notices*, III, N. Dame des Prés-Parkminster, Suss. 1916, 88. Ioannes Nicolai András utódja a ferrarai priorságban 1470-ben, ahogy a ferrarai volt kartauzi kolostor prior-

jainak XVII. században készült s ma a megrongált templom sekrestyéjében őrzött képcsarnoka elárulja.

András életraizi adataira vonatkozólag Fraknói megállapitásait részben Révész M., részben saját kutatásaim alapján igazitottam ki.

A Mátyáshoz irt *De regiis virtutibus* c. művet l. FRAKNÓI V.-ÁBEL J., *op. cit.*, 1-133, az Ercole d'Estéhez irott két művet ibid., 139-283.

A művek jegyzékét Camillus Tutinus (vagy Turinus) alapján (kéziratát a Bibl. S. Ang. ad Nid.-ben látta Nápolyban Trombi), idézi MOROTIUS C.I., *Theatrum chronologicum sacri Cartusiensis Ordinis...*, Taurini 1681, 85, TROMBI B., l.c., FANTUZZI G., *Notizie degli scrittori Bolognesi*, VII, Bologna 1789, 257, nota 11 és RÉVÉSZ M., *art. cit.*, 79.

Ioannes Ferrariensis, O.F.M. mind jellemben mind irói tárgykörben, mind Borso d'Este udvarában betöltött szerepében számos egyező vonást mutat Andreas Pannonius-szal. *Excerpta*-jának ép Borso dicséretével foglalkozó részét L.A. MURATORI adta ki *Scriptores rerum italicarum* c. műve XX. kötetében. Az új kiadás elöszavában bő tanulmány Ioannes Ferrariensisről: *Racc. degli Studi Italiani*, XX-2, Bologna 1936.

A Canticum-kommentár kéziratának leirását l. BARTONIEK E., *Codices latini medii aevi*, 379-399.

BÁNFFY GERGELY (CAELIUS PANNONIUS), PÁLOS. - Irodalom: BENGER N., O.E.S.P., *Annalium Eremocoenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae*, I, Posonii 1743, 181-187; I.CH. DALMATIUS, *op. cit.*, II, disc. 40, n. 42; disc. 20, n. 41-42; Posonii 1651, II, 720, 898; DÉZSI L., *Szent Ágoston reguláinak magyar for-*

ditása Caelius (Bánffy) Gergelytől (1537) (in *Értekezések a nyelv-és széptudományok köréből*, XVII, n. 6), Budapest 1900; EGGERER A., *op. cit.*, 302; KISBÁN E., *op. cit.*, 264-266; LE LONG I., Orat., *Bibliotheca sacra in binos syllabos distincta*, Parisiis 1723, 892; STEGMÜLLER F., *Repertorium biblicum medii aevi*, II, n. 2623-2624, Matriti 1950, 363-364; VERESS E., *op. cit.*, 264; VELASQUEZ I.A., *op. cit.*, lib. V, diss. III, adnot. 2, pag. 410. Lásd **még** EPhK 62 (1938) 315.

A Simontornyai Musophilus Gergellyel való levelezéshez l.: BENGER N., l.c. - A *Commentaria in Cantica Canticorum* szép fejtegetését l. a mű 141-143. lapján.

B) - MAGYARNYELVŰ KÓDEXIRODALOM

Általános irodalom: BEÖTHY ZS., *A magyar irodalom története*, I, Budapest 1899, 130-141; DUDEK J., *Immaculata a magyar irodalomban*, in *Immaculata Emlékkönyv*, Budapest 1904; HORVÁTH C., *A régi magyar irodalom története*, 28-160; ugyanaz: *Középkori magyar verseink*, Budapest 1921; HORVÁTH J., *A magyar irodalmi műveltség kezdetei 2*, Budapest 1944; PINTÉR J., *A magyar iradolom történetének kézi könyve*, I, Budapest 1921, 25-110; TIMÁR K., *Magyar kódexcsaládok*, in ITK 37 (1927) 60-67, 210-224; 38 (1928) 52-72; 39 (1929) 16-28; 146-154; TOLDY F., *Immaculata a régi magyar anyaszentegyház hét beszédében, régi kódexekből*, Pest 1855; VOLF GY., szerkesztésében: *Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok*, I-XV, Budapest 1874-1912; KARDOS T., *op. cit.*; MIHÁLYI G., *Szűz Mária az Újszövetségben*, Roma 1954, 205-207; VARGHA D., S.O.Cist., *Immaculata a régi magyarok hitében* c.

cikksorozatát (*Szűz Mária Virágoskertje*, Tóth Mike, S.I. szerk., an. 1904) nem sikerült ellenőriznem.

1. FERENCES KÓDEXEINK. - A klarisszák és beginák szerepéről kódexirodalmunkban: HORVÁTH C., *A régi m. irod. tört.*, 73; HORVÁTH J., *op. cit.*, 103-105, 202-217; HORVÁTH R., *op. cit.*, 51-54; KARÁCSONYI J., *op .cit.*, 586-620; TIMÁR K., *Magyar kódex-családok*, 37 (1927) 60-67, 210-216; VARGHA D., *Szent Ferenc és fiai a magyar kódexirodalomban*, in *Szent Ferenc Nyomdokain* 1226-1926, Budapest 1926, 79-122; MONAY F., O.F.M.Conv., *Adatok a magyarországi és erdélyi minoriták irodalmi munkásságáról*, Róma, 1953, 131-138.

Nagyszombati-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 203-205; TIMÁR K., *A Nagyszombati-kódex*, in MNy 30 (1934) 180-181; a két idézet: Nyemlt III, 111.

Lobkovitz-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 143, 209-210; 303-304; LOSONCZI Z., *A Lobkovitz-kódex olvasásához*, in MNy 21 (1925) 108-109; GÁSPÁR E.L., *A Lobkovitz-kódex nyelvi ismertetése*, Budapest 1897; az Üdvözlégy-parafrázis: Nyemlt XIV, 84; a Szent Anna-záradékról: DÁM I., OF.M. *Mysteria vitae B.V. Mariae prout in populi hungarici pietate moribusque repraesentantur*, in *Alma Socia Christi. Acta Congressus Mariologici-Mariani Romae Anno Sancto MCML celebrati*, IX, Romae 1953, 114, extr. 9; SERICOLI CH., O.F.M., *op. cit.*, 26.

Debreceni-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 176, 210; a beszéd szövege: Nyemlt XI, 13-15; a legendák forrásaihoz: HOLIK F., *Index miraculorum marianorum indici A. Ponceleti in Anal. Boll. T. XXI vulgato superaddendus*, Budapestini 1920, 19 (n. 187).

Teleki-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 213-217; az idézet: Nyemlt XII, 328.

Weszprémy-kódex. Máriabesnyői Töredék: HORVÁTH J., *op. cit.*, 212, 174-175; az idézet: Nyemlt II, 13; a Máriabesnyői Töredékhez: JABLONKAY G., S.I., *Egy ujabb magyar nyelvemléktöredék*, in MKSzle 17 (1909) 289-292; ugyanaz: *A Máriabesnyői Töredék*, in MNy 6 (1910) 20-25; JAKUBOVICH E., *XV. századi magyar fohászkodás*, in MNy 9 (1913) 85 sk.

Kazinczy-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 210-211, 193, 214-215; a legenda szövege: Nyemlt IV, 187-188; HOLIK F., *op. cit.*, 22 (n. 233); a magyar vonatkozású legendákat, bő forrásjelöléssel, találjuk LOSSADA D., O.F.M., *Discussio theologica super definibilitate proxima mysterii immaculatae conceptionis Dei-Genitricis*, Matriti 1732, 168 (n. 93-96), 169 (n. 97), 170 (n. 106), 172 (n. 112), 179 (n. 144); kritikai feldolgozásukra alig történt néhány kisérlet; e helyütt, természetesen, csak a hajdan véleményének tanujaként idézzük őket. A Szűz Máriával jegybe került magyar királyfi példájának irodalmához nagyszerű anyagot ád EMMEN A., O.F.M., *Epistola Pseudo-Anselmiana «Conceptio veneranda» eiusque auctoritas in litteratura mediaevali de Immaculata Conceptione*, in *Virgo Immaculata*, V. Roma 1955, 137-150. Kár hogy a mi legendánkkal keveset foglalkozik, azonban bő irodalma segithet a további kutatásban.

Tihanyi-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 212; HORVÁTH C., *Kódexeink skolasztikus elemei*, in ITK 42 (1932) 235-240; a beszédet l.: Nyemlt VI, 27-38; a Mária szépségétől megvakult szerzetes példájának forrásaihoz: HOLIK F., *Mária vakító szépsége*, in ITK 29-31 (1919-1921) 172-173, ahol Holik kiigazitja KATONA L.-nak az *Ethnographia*

an. 1899, 165 és *Magyar Könyvtár* 486. sz., Budapest 1907, 44 (idézve Holik után) közölt véleményét. Cf. még SZILÁDY Á., *Temesvári Pelbárt élete és munkái*, 61. - Az Immaculata-beszéd példáinak irodalmához: EMMEN A., *Historia opusculi mediaevalis «Necdum erant abyssi»*, 153, 168-171; ugyanaz: *Un Mariale falsamente attribuito a Alessandro di Ales*, in *Studi francescani* 16 (1944) 3-12; EMMEN A., PIANA C., O.F.M., *Franciscus de Arimino, O.F.M., Sermo ad Clerum de Conceptione Beatae Virginis Mariae (S. Bernardino Senensi olim adscriptus)* (in *Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi*, XVI), Apud Claras Aquas (Quaracchi) 1955, 348-350, 368-369, 388-389; a beszéd közvetelen forrása PELBÁRT, *Stellarium*, IV, p. 1, a. 2 (*ed. cit.*. 83c-84d). Cf. HOLIK F., *Index miraculorum...*, 12 (n. 74), 10 (n.39), 12 (n. 13), 15 (n. 112), 14 (n. 102 et 95).

2. - DOMONKOS-KÓDEXEINK. - Irodalom: TIMÁR K., *Magyar kódex-családok*, in ITK 37 (1927) 217-218; ugyanaz: *Domonkosrendi magyar kódexek*, in ITK 40 (1930) 265-276, 397-412; VARGHA D., *A Domonkosrend érdeme a magyar irodalom megalapozásában*, in *Szent István Akadémia Értesitője*, Budapest 1916, 103-122; ugyanaz: *A Szent Domonkos-rend s a magyar kódexirodalom*, in HORVÁTH S., *op. cit.*, 222-256; HORVÁTH J., *op. cit.*, 218-238; GULYÁS P., *Apáca-könyvtár a Nyulak-szigetén*, in *Katholikus Szemle* v. 30, an. 1917; a domonkos apácák Immaculata-tiszteletének bizonysága még, hogy a prémontrei eredetű Pozsonyi-kódexet is használták, amint kimutatja GÁBRIEL A., *A Pozsonyi-kódex eredeti kézirata*, in MKSzle 48 (1940) 342.

Cornides-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 230-233;

a kódex szövege: Nyemlt VII, 91-104; a Sarlós B.A. - napi beszédből vett idézet: ibid., 229; a forrásokra vonatkozólag: TIMÁR K., *Adalékok kódexeink forrásaihoz*, in ITK 36 (1926) 179-181.

Tewrewk-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 230-233 168; az Ave Maria-parafrázis: Nyemlt II, 289-290.

3. - PRÉMONTREI KÓDEXEINK. - TIMÁR K., *Magyar kódex-családok*, in ITK 38 (1928) 70-72; ugyanaz: *Prémontrei kódexek. Huszita vagy prémontrei biblia*, Kalocsa 1924; HORVÁTH J., *op. cit.*, 239-240.

Lányi-kódex: GÁBRIEL A., *Breviárium-típusú kódexeink*, in *Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára*. Budapest 1934, 136-176; extr.: Budapest 1934; KARÁCSONYI J., *A Lányi-kódexet nem ferenczrendűek, hanem prémontreiek írták*, in MNy 17 (1927) 149-151; Szabó D., szerint nem a somlyóvásárhelyi, hanem valamely, az esztergomi egyházmegyéhez tartozó kolostorban írták, bizonyára a nyulakszigetiben. Ezt a feltevést cáfoja GÁBRIEL A., in EPhK 68 (1944) 75; az idézett szöveg: Nyemlt VII, 320-321.

Pozsonyi-kódex: VOLF GY., *Régi magyar kódexek*, III, Budapest 1885, 103-130; GÁBRIEL G., *A Pozsonyi-kódex felfedezett eredeti kézirata*, in MNy 11 (1915) 439-442; GÁBRIEL A., *A Pozsonyi-kódex eredeti kézirata*, in MKSzle 48 (1940) 333-344; az Immaculata-vonatkozásokat GÁBRIEL A., idézett tanulmányából merítettük; Ave Maria-parafrázisával a Tewrewk-kódexnél már megismerkedtünk; a prémontrei eredettel kapcsolatos vitákhoz l. még HORVÁTH J., *op. cit.*, 147, 167, 240, 239; a kódex érdekessége, hogy domonkos apácák is használták: GÁBRIEL A., *art. cit.*, 342.

4. - PÁLOS KÓDEXEINK. - Általános irodalom: HORVÁTH J., *op. cit.*, 240-243; GONDÁN F., S.O. Cist., *A középkori magyar Pálosrend és nyelvemlékei*, Pécs 1916; TIMÁR K., *Magyar kódex-családok*, in ITK 37 (1927) 218-222; HORVÁTH C., *Világiak régi magyar imádságos könyvei*, in ITK 5 (1895) 259-260; MÁLYUSZ E., *art. cit.*

Festetics-és Czeh-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 166; HORVÁTH C., *art. cit.*, 263-266; TIMÁR K., *Domonkos apácák birtokába jutott kódexek*, in ITK 41 (1931) 67-71.

Peer-kódex: HORVÁTH J., *op. cit.*, 132, 145, 167, HORVÁTH C., *art. cit.*, 267-273; HORVÁTH J., *A középkori magyar vers ritmusa*, Budapest 1928, 145 és 122; RADÓ P., *art. cit.*, 199; HORVÁTH C., *A Batthyány-códexről*, in ITK 15 (1905) 236-240; az ének szöveget 1. Nyemlt II, 86; az « Idvez légy Istennek szent teste » szövegéhez 1. Nyemlt II, 87.

A NÉVTELEN KARTAUZI. - Általános irodalom: HORVÁTH J., *op cit.*, 243-255; HORVÁTH C., *Temesvári Pelbárt és kódexeink*, in *Budapesti Szemle* (1891); TIMÁR K., *Magyar kódex-családok*, in ITK 37 (1927) 222-224; a szeplőtelen fogantatás ünnepére írt szentbeszédet 1. Nyemlt IV, 237-247; a példák forrásairól: HOLIK F., *op. cit.*, 12 (n. 73: Mykoron egy frater pal), 20 (n. 207: A masod frater meg), 15 (n. 112: Esmegh történeek), 14 (n. 102: Mikoron esmegh egy zent).

TARTALOM

Bevezetés 7

I. *A bázeli zsinat döntésének visszhangja az Egyházban* 10

A bázeli zsinat döntése 10

IV. Sixtus rendeletei 13

II. *A szeplőtelen fogantatás magyar védői* . . 15

A) LATINYELVŰ IMMACULATA-IRODALMUNK 17

A Krisztus-társulat tankönyve 17

Pannoniai Mihály vitája Zárai Antallal 18

Pozsonyi János, pálos 22

Temesvári Pelbárt, ferences 24

Laskai Ozsvát, ferences 32

Csanádi Albert, pálos 37

Pannoniai András, kartauzi 39

Bánffy Gergely (Caelius Pannonius), pálos 46

B) MAGYARNYELVŰ KÓDEXIRODALMUNK TANUSÁGA 49

1) *Ferences kódexeink* 50

Nagyszombati-kódex . 51

Lobkovitz-kódex 52

Debreceni-kódex 53

Teleki-kódex 56

Weszprémy-kódex - Mariabesnyői Töredék 57

Kazinczy-kódex 58

Tihanyi kódex 61

2) *Domonkos kódexeink* 69

Cornides-kódex 70

Tewrewk-kódex 73

3) *Prémontrei kódexeink* 74

Lányi-kódex 75

Pozsonyi-kódex . . 76

4) *Pálos kódexeink* 77

Festetics- és Czeh-kódex 77

Peer-kódex 78

5) *A Névtelen Kartauzi* - Érdy-kodex . . . 80

Befejezés 86

Jegyzetek 89

« Ars Graf » - Via Banchi Vecchi, 12 - Roma 1955